

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 332.021+338.48/35.078.7(477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.3-12>

Киптенко Вікторія Костянтинівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
e-mail: viktoriiia_kiptenko@knu.ua

Мотузенко Олена Олександрівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРЕХОДОМ ДО СТАЛОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Мета. визначення науково-практичних засад переходу до сталого туризму в Україні, орієнтованих на рекомендації для політичних рішень й скерування діяльності стейкхолдерів туристичного та дотичних секторів економіки країни.

Методика. В основу дослідження покладено загальнонаукові методи, а саме, аналізу та синтезу, структурно-логічної систематизації.

Результати. Розкрито сутність імперативу сталості у відновленні туризму в наслідок COVID-кризи, на ґрунті аналізу настанов глобальних рекомендацій щодо перезапуску туризму ЮНВТО й Візії Одна Планета щодо відповідального відновлення туризму. Визначено сучасні акценти міжнародних рекомендацій щодо сталості й туризму, актуалізації акцентів управління сталістю в туризмі. Визначено необхідність бенчмаркінгу міжнародних підходів до моніторингу та оцінки сталості в туризмі в практиці Міжнародної мережі обсерваторій сталого туризму ЮНВТО, настанов сталого зростання Всесвітньої ради з подорожей та туризму, критеріїв та параметрів Глобальної ради сталого туризму та Інституту Відповідального туризму, Європейської системи туристичних індикаторів сталого менеджменту дестинацій. Визначено й схарактеризовано ознаки практичних кроків Державного агентства розвитку туризму та Національної туристичної організації України в контексті управління сталістю в туризмі. Встановлено практичну відсутність стратегічного політичного бачення управління переходом до сталого туризму, як до цього закликають на глобальному рівні, в Україні. Запропоновано розробити дорожню карту управління переходом до сталого туризму в Україні. Наведено узагальнений перелік заходів науково-практичного змісту такої дорожньої карти.

Наукова новизна. Узагальнено заходи науково-практичного змісту дорожньої карти управління переходом до сталого туризму в Україні. Розробка такої дорожньої карти охоплює: системний науковий аналіз й конкретизацію засад управління переходом до більш сталої моделі туризмом на ґрунті ретроспективного аналізу міжнародних рекомендацій (у тому числі ЄС); систематичну актуалізацію у відповідності до рекомендацій міжнародних інституцій (у тому числі ЄС); бенчмаркінг різноаспектних програм та платформ відповідного спрямування; обґрунтування та запровадження моделей моніторингу й сертифікації сталості в туризмі та механізмів їхньої та ЦСР інтеграції у туристичну політику та діяльність стейкхолдерів; узгодженість та координованість діяльності з поширення знань й трансферу інновацій; інституційний супровід та оцінку дієвості управління переходом до сталого туризму в Україні.

Практична значимість. На підставі вивчення актуальних міжнародних настанов для того, щоб подолати здебільшого декларативне й фактично не конкретизоване стратегічне бачення в Україні перспектив відновлення туризму внаслідок COVID-кризи на засадах сталості, зініційовано розробку відповідної дорожньої карти як складової туристичної політики й діяльності стейкхолдерів, науково-практичні засади якої, за умови системності, систематичності й ґрунтовності наукового та інституційного супроводу, забезпечать необхідні емпірико-аналітичні докази дієвості, бенчмаркінг конкретних практик, інтегральні моделі для політичних рішень та дій, а також практики туризму в країні.

Ключові слова: сталість і туризм, пост-COVID управління, бенчмаркінг, моніторинг, сертифікація, дорожня карта, Україна

УДК 332.021+338.48/35.078.7(477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.3-12>

Киптенко Виктория Константиновна,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: viktoriiia_kiptenko@knu.ua

Мотузенко Елена Александровна,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРЕХОДОМ К УСТОЙЧИВОМУ ТУРИЗМУ В УКРАИНЕ

Цель. определение научно-практических основ перехода в Украине к устойчивому туризму, ориентированных на рекомендации для политических решений и направление деятельности стейкхолдеров туристического сектора страны.

Методика. В основу исследования положены общенаучные методы, в частности, анализа и синтеза, структурно-логической систематизации.

Результаты. Раскрыта сущность императива устойчивости в восстановлении туризма вследствие COVID-кризиса, на основе анализа установок глобальных рекомендаций по перезапуску туризма ЮНВТО и Видения Одна Планета по ответственному восстановлению туризма. Определены современные акценты международных рекомендаций по устойчивости и туризму, актуализации акцентов управления устойчивостью в туризме. Определена необходимость бенчмаркинга международных подходов к мониторингу и оценке устойчивости в туризме в практике Международной сети обсерваторий устойчивого туризма ЮНВТО, установок устойчивого роста Всемирного совета по путешествиям и туризму, критериев и параметров Глобальной совета устойчивого туризма и Института ответственного туризма, Европейской системы туристических индикаторов устойчивого менеджмента дестинаций. Выявлены и охарактеризованы признаки практических шагов Государственного агентства развития туризма и Национальной туристической организации Украины в контексте управления устойчивостью в туризме. Установлено практическое отсутствие стратегического политического видения управления переходом к устойчивому туризму в Украине, как к этому призывают на глобальном уровне. Предложено разработать дорожную карту управления переходом к устойчивому туризму в Украине. Приведен обобщенный перечень мероприятий научно-практического содержания такой дорожной карты.

Научная новизна. Обобщены мероприятия научно-практического содержания дорожной карты управления переходом к устойчивому туризму в Украине. Разработка такой дорожной карты включает: системный научный анализ и конкретизацию основ управления переходом к более устойчивой модели туризмом на почве ретроспективного анализа международных рекомендаций (в том числе ЕС), систематическую актуализацию в соответствии с рекомендациями международных организаций (в том числе ЕС), бенчмаркинг разноаспектных программ и платформ соответствующего направления; обоснование и внедрение моделей мониторинга и сертификации устойчивости в туризме и механизмов их и ЦСР интеграции в туристическую политику и деятельность стейкхолдеров; согласованность и скоординированность деятельности по распространению знаний и трансфера инноваций; институциональное сопровождение и оценку действенности управления переходом к устойчивому туризму в Украине.

Практическая значимость. На основании изучения актуальных международных установок, для того, чтобы преодолеть в основном декларативное и фактически не конкретизированное стратегическое видение в Украине перспектив восстановления туризма вследствие COVID-кризиса на основе устойчивости, инициировано разработку соответствующей дорожной карты как составляющей туристической политики и деятельности стейкхолдеров, научно-практические основы которой при системности, систематичности и основательности научного и институционального сопровождения обеспечат необходимые эмпирико-аналитические доказательства действенности, бенчмаркинг конкретных практик, интегральные модели для политических решений и действий, а также практики туризма в стране.

Ключевые слова: устойчивость и туризм, пост-COVID управление, бенчмаркинг, мониторинг, сертификация, дорожная карта, Украина

UDC 332.021+338.48/35.078.7(477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.3-12>

Kiptenko Viktoriia Kostyantynivna,
PhD, Associate Professor
Motuzenko Olena Oleksandrivna,
PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, city of Kyiv, Ukraine
e-mail: viktoriia_kiptenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, city of Kyiv, Ukraine
e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org

SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASIS OF MANAGING TRANSITION TO SUSTAINABLE TOURISM IN UKRAINE

The aim embraces determination of scientific and practical principles of transition to sustainable tourism in Ukraine, focused on recommendations for policy making and directing the activities of stakeholders in the tourism sector of the country.

Method. The study is based on general scientific methods, namely, analysis and synthesis, structural and logical systematization.

Results. The guidelines of the global recommendations on the relaunch of tourism UNWTO and Vision One Planet on the responsible recovery of tourism grounds the essence of the imperative of sustainability in the restoration of tourism as a result of the COVID crisis. The outcome suggests the urgency of implementation of modern accents of the international recommendations concerning sustainability and tourism, actualization of the focuses of management of sustainability in tourism and the need for benchmarking of international approaches to monitoring and assessment of sustainability in tourism in the practice of the International Network of Sustainable Tourism Observatories of UNWTO, guidelines for sustainable growth of the World Travel and Tourism Council, criteria and parameters of the Global Council for Sustainable Tourism and the Institute of Responsible Tourism. The identified signs of practical steps of the State Agency for Tourism Development and the National Tourism Organization of Ukraine in the context of sustainability management in tourism confirm a lack of a strategic political vision for managing the transition to sustainable tourism - as called for at the global level - in Ukraine. The

proposal to develop a roadmap for managing the transition to sustainable tourism in Ukraine includes recommendations on scientific and practical content of such a road map.

Scientific novelty. The substantiated directions of scientific and practical content of the roadmap for managing the transition to sustainable tourism in Ukraine and include: systematic scientific analysis and specification of the principles of managing the transition to a more sustainable model of tourism based on a retrospective analysis of international recommendations (including the EU); systematic updating in accordance with the recommendations of international institutions (including the EU); benchmarking of various corresponding programs and platforms; substantiation and introduction of models of monitoring and certification of sustainability in tourism and mechanisms of their and SDG integration into tourism policy and activity of stakeholders; coherence and coordination of activities on dissemination of knowledge and transfer of innovations; institutional support and evaluation of the effectiveness of the management of the transition to sustainable tourism in Ukraine.

Practical significance. Based on the study of current international guidelines in order to overcome the mostly declarative and, in fact, not concretized strategic vision in Ukraine of prospects for tourism post-COVID recovery on the basis of sustainability, the emphasis on the elaboration and introduction of a road map, given that the scientific and institutional support is systematic, systemic and thorough, will provide the necessary empirical and analytical evidence of effectiveness, benchmarking of specific practices, integrated models for policy decisions and actions, as well as tourism practices in the country.

Keywords: sustainability and tourism, post-COVID management, benchmarking, monitoring, certification, road map, Ukraine

Постановка проблеми. Настанови сталості, як підґрунтя відновлення глобальної індустрії туризму, визначають актуальний відгук міжнародного туристичного співтовариства на виклики пандемії COVID-19. Програма Сталого Туризму мережі Одна Планета [1] нині наслідуює пріоритети глобальних рекомендацій щодо перезапуску туризму ЮНВТО [2] й керується Візією мережі Одна Планета (Візія ОП) щодо відповідального відновлення туризму [3]. Власне програма сталого туризму Одна Планета конкретизує порядок денний Цілей сталого розвитку (ЦСР) у туристичному секторі на ґрунті Всесвітньої Хартії Сталого туризму [4] й деталізації нових можливостей для туризму ЮНВТО [5], з акцентом на сталому споживанні та виробництві на засадах економіки замкненого циклу у політиці та практиці туризму для вирішення проблем забруднення, втрати біорізноманіття та зміни клімату.

Засади сталості в туристичній політиці України зазначаються Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 [6], затвердженою у березні 2017. Актуалізація останньої у «Дорожній карті конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні» [7], презентованої у листопаді 2019, й оновленнях «Пандемія COVID-10 та її наслідки у сфері туризму України» в червні 2020 [8], фактично, залишають питання сталості поза увагою. Практично єдиним документом, який на державному рівні змістовно окреслює й скеровує сталий туризм в країні є Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат 2017 року [9].

Власне, міжнародно визначені наголоси виходу з COVID-кризи, які б дозволили туризму відновитися на ґрунті зміцненої сталості, потребують термінового впровадження науково-практичних засад забезпечення стратегічних політичних рішень, а також запровадження конкретних інтегральних дій в сфері державної політики й бізнес практики туристичного сектору в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове підґрунтя сталості й сталого розвитку туризму в Україні забезпечено солідним доробком щодо принципів, особливостей, проблем і перспектив, управління та окремих аспектів регулювання розвитку туризму регіонів, обґрунтованих у різний час в чисельних працях. Серед найсуттєвіших й актуальних, на наш погляд, згадаємо роботи авторства Бабова К.Ю., Бабової, Безверхнюк, Гулевської Н.М., Завальницької Н.Б., Гнатковича О.Д., Непеїної Г.В., Сербулова Н.А., Світличної В.Ю., Смирнова В.М., Смирнова С.М., Смирнова І.Г., Стеценка Д.І., Ткач У.В., Ткаченко Т.І., до яких варто додати динамічний потік публікацій українських учених, у тому числі авторів даної статті (наприклад, [10, 11]) та в конференціях різного рівня, жодна з яких за останнє десятиліття не обходить увагою питання сталості в туризмі. Водночас, вище окреслена ситуація із «проваллям» практичного втілення наукових здобутків та міжнародного досвіду, у тому числі на державному рівні, не менш нагально вимагає актуалізувати науковий супровід управлінських практик у прагматичному контексті відповідно до наголосів сьогодення.

Вищезазначене окреслює *мету*: визначити науково-практичні засади переходу до сталого туризму в Україні, орієнтовані на рекомендації для полісімейкерів й стейкхолдерів туристичного сектору країни. В цьому контексті контент-аналіз й синтез, структурно-логічна систематизація

пріоритетів та напрямів дій, визначених настановними міжнародними документами, передумов й ознак сучасного середовища й практики управління туризмом в Україні слугують емпірико-аналітичною основою розвідки націленої на визначення стратегічних напрямів управління переходом до сталого туризму.

Усвідомлюючи широке трактування сталості (sustainability), стійкості (resilience), збалансованості розвитку (balanced development), у тому числі в туризмі, інтерпретації концепту як такого, так само як і приклади запровадження практик сталості на рівні окремих видів діяльності або бізнесів, у даній статті не розглядаються. Увага авторів фокусується на актуальних настановах відновлення туризму за рахунок переходу до сталого туризму й окресленні науково-практичних засад, логіки й структури дій, що забезпечать вихід українського туризму з COVID-кризи на новому щаблі сили й відповідальності. Основу для цього забезпечують систематизація й оціночний аналіз, проведений авторами настанов, індикаторів, та діючих в Україні практик в рамках дослідницьких тем: «Індикаторний аналіз сталого розвитку в Україні» (2018-2021) кафедри країнознавства та туризму та «Географічні зазначення та їх роль у розвитку еногастрономічних туристичних дестинацій» (2019-2021) кафедри України географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та у межах проекту ЄС «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні».

Виклад основного матеріалу. Глобальні рекомендації щодо перезапуску туризму ЮНВТО (травень 2020) стали першим міжнародно-синтезованим підсумком критичного впливу COVID-19 на туризм й окреслили пріоритети та сценарії відновлення сектору на найближчу перспективу 2020 року [2]. Визначення інновацій та стійкості в якості актуальної норми для сектору поєднується з шістьма іншими векторами першочергової уваги в контексті туристичної політики й практики бізнесу. Для обізнаних з концепцією сталості фахівців такі фокуси, як забезпечення ліквідності й захист робочих місць, відновлення довіри завдяки безпеці, державно-приватна співпраця для ефективного відновлення, відповідальне відкриття кордонів, гармонізація та координація протоколів та процедур, забезпечення робочих місць з доданою вартістю завдяки новим технологіям, беззаперечно синхронізуються з конкретними аспектами сталого розвитку. Відповідні рекомендації конкретизовано за напрямками, що скеровують дії в контексті безпечного та безперешкодного управління кордонами, наскрізних заходів у приватному секторі. Крім того заходи в контексті безпечного авіа-подорожування, надання послуг гостинності, діяльності туроператорів та туристичних агенцій, проведення зустрічей та подій, функціонування атракцій та тематичних парків структуровано за напрямками забезпечення норм гігієни та безпечного функціонування, настановами щодо продукту й маркетингу, реалізації партнерства. З травня 2020 року Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) започаткувала міжнародну відзнаку Safe Travels [12] у формі набору протоколів безпеки анти-COVID для всіх учасників туристичного ринку.

Суттєвими в контексті управління й урядування є рекомендації ЮНВТО щодо планування й менеджменту дестинацій, децентралізації управління туризмом через розбудову системи організацій з менеджменту дестинацій (ДМО) [13].

Сталий розвиток, як один з фокусів ЮНВТО, [14] застосовується до туризму, як такого, що повністю враховує поточні та майбутні економічні, соціальні та екологічні наслідки, бере до уваги потреби відвідувачів, галузі, навколишнього середовища та приймаючих громад [15]. ЮНВТО наголошує, що відповідні керівні принципи та практики управління застосовуються до всіх видів туризму в усіх типах дестинацій, включаючи масовий туризм та різні сегменти туризму. При цьому для забезпечення довгострокової сталості необхідно встановити баланс між екологічним, економічним та соціально-культурним вимірами розвитку туризму [16].

Актуалізацію відповідних акцентів здійснює Комітет з Туризму й Сталості ЮНВТО (до 2013 Комітет зі Сталого Розвитку Туризму), який на ґрунті моніторингу програми роботи в рамках "Сталого розвитку туризму" протягом COVID-кризового 2020 року зосередив увагу [17] на звіті щодо сприяння сталому туризму, включаючи екотуризм, для подолання бідності та охорони навколишнього середовища, представленою ГА ООН у грудні 2020 [18], напрацюванні дієвих рекомендацій щодо політики на основі звіту «Транспортні викиди CO₂ у туристичному секторі - Результати моделювання» [19].

Зокрема, на 14-тому засіданні КТС (липень 2020) було прийнято окреме рішення щодо програми сталого туризму Одна Планета, яка з 2015 року реалізується у співпраці ЮНВТО та мережі Одна Планета з Програмою ООН з довкілля, про стратегічне (до 2022) перенесення фокусу на розгляд меншої кількості тем, але більш ретельним чином [17].

Ця програма визначає порядок денний ЦСР у туристичному секторі, фокусуючись на ЦСР 12 щодо сталого споживання та виробництва в контексті туристичної політики й практики та забезпечуючи взаємопов'язаний прогрес у ЦСР 13 щодо кліматичних дій, ЦСР 14 та ЦСР 15, відповідно щодо захисту морських і наземних екосистем.

Візія ОП щодо відповідального відновлення туризму, ґрунтована на визначених ЮНВТО пріоритетах перезапуску туризму [3], наголошує на імперативі сталості, розумінні й обізнаності щодо ролі, яку вона має відігравати у повсякденному житті й економічній діяльності суспільства.

На додаток до безпрецедентних соціо-економічних наслідків пандемії COVID-19, потрібно також враховувати ризики, пов'язані із забрудненням та руйнуванням екосистем та втратою біорізноманіття, що має пряме відношення до сталості туризму. Саме Візія ОП на сучасному етапі є дороговказом Програми Сталого Туризму мережі Одна Планета [20].

Імператив сталості у відповідальному відновленні туристичного сектору для людей та планети в цілому, деталізується Візією ОП за шістьма напрямками дій: охорона здоров'я, соціальна інклюзія, збереження біорізноманіття, кліматичні дії, економіка замкненого циклу та управління й фінанси. Ці напрями дій рекомендовані для інтеграції урядами у план відновлення туризму й сприяння тому, щоб бізнеси переглядали операційні процеси для підвищення конкурентоспроможності саме на засадах сталості. Підтримкою для дій на рівні державного управління й функціонування приватного сектору має стати поширення знань, аналіз практик й трансфер інновацій зусиллями неурядових організацій, громадянського суспільства, науково-академічної спільноти за участі міжнародних організацій.

Одночасно необхідні механізми й інструменти моніторингу та оцінки дієвості переходу до сталого туризму, прагнення до якого визначено усіма згаданими настановними документами. Міжнародний доробок у цьому сенсі є потужним джерелом для бенчмаркінгу кращих практик та їх системної адаптації до умов та особливостей туристичного виробництва й споживання, розвитку дестинацій та їх громад.

Зокрема, досвід Міжнародної мережі обсерваторій сталого туризму ЮНВТО (UNWTO INSTO), створеної у 2004, дозволяє оцінити вигоди фасилітації міжсекторального співробітництва, підвищення конкурентоспроможності, зміцнення місцевої гордості, сприяння обізнаності про туризм дестинації, сприяння місцевому розвитку й якості життя, спільної системи навчання й підтримки, встановлення довгострокової взаємодії, сприяння прийняттю рішень між стейкхолдерами, концептуалізації проєктів [21].

Відповідну роль у цьому процесі має відіграти опрацювання ініціативи «Стале зростання» Всесвітньої ради з подорожей та туризму [22], яка охоплює інклюзію, різноманітність й соціальний вплив, дії щодо зміни клімату й збереження природного середовища, мережу партнерства сталого подорожування й туризму, цільове управління туристичними дестинаціями, забезпечення зайнятості, незаконну торгівлю живою природою й людьми, та звітність щодо сталості туризму.

Практичні орієнтири критеріїв сталості для стейкхолдерів (готелів і закладів розміщення, туроператорів, туристів та дестинацій в цілому), а також сертифікації й акредитації національних органів сертифікації містять напрацювання Глобальної ради сталого туризму [23].

Серед різних варіантів на увагу заслуговує, наприклад, сертифікація *BIOSPHERE*® Інституту Відповідального туризму, який - за підтримки ЮНЕСКО, ЮНВТО, ЮНЕП та Європейського Союзу - наслідує принципи Світової Хартії Сталого Туризму 1995 та Світової Хартії Сталого Туризму + 20 а також усі керівні принципи та приписи ООН щодо сталого розвитку. Цей підхід гарантує адекватний довгостроковий баланс між економічним, соціально-культурним та екологічним вимірами дестинації, засвідчуючи значні вигоди для самого суб'єкта господарювання, суспільства та навколишнього середовища [24].

Європейські устремління України вимагають координації науково-практичних засад переходу до сталості й впровадження відповідних інструментів та механізмів з урахуванням Європейської системи туристичних індикаторів сталого менеджменту дестинацій [25] та у відповідності до політичних ініціатив Європейської комісії щодо нової екологічної політики Європейського Союзу «Зелений пакт» [26].

Власне, Україна не залишається осторонь глобального тренду до сталості й поступально вдосконалює свої здобутки на цьому шляху. Запровадження адаптованих для країни завдань та індикаторів ЦСР та їх моніторинг [27], реформування країни й відстеження ефектів трансформацій, пов'язаних з їх досягненням, набувають системності й регулярності. Зокрема, нова політика регіонального розвитку ґрунтується на врахуванні під час стратегічного та просторового

планування ключових викликів, які впливають на людину, інфраструктуру, економіку та навколишнє природне середовище, а також включатиме побудову культури партнерства та співробітництва, орієнтованої на взаємодію громадян та публічних інституцій щодо розвитку [28].

Слід зазначити, що згадані Стратегією розвитку туризму та курортів на період до 2026 [6], засади сталості в туристичній політиці України, нажалі не дістали конкретизації у «Дорожній карті конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні» (2019) [7] й оновленнях «Пандемія COVID-10 та її наслідки у сфері туризму України» (2020) [8]. Водночас, Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат [9] 2017 року системно й структурно скеровує просування Карпатського регіону як центру сталого туризму, демонструючи приклад імплементації міжнародного досвіду й співпраці у визначенні зобов'язань, сфер і напрямів впровадження моніторингу й оцінки на державному рівні.

Дієві зрушення в управлінні розвитком туристичного сектору країни з 2016 року завдячують проактивній позиції Національної туристичної організації України (НТОУ), за участі якої напрацьовано вищезгадані стратегічні документи туристичної політики країни. Діяльність НТОУ, у тому числі за підтримки міжнародних організацій – зокрема, USAID, ЄБРР - охоплює маркетинг й нетворкінг, стандартизацію й сприяння якості та безпеці, освіту й просвіту, методичне забезпечення запровадження в Україні національної системи туристичної статистики. Важлива увага приділяється також питанням децентралізації управління туризмом через розбудову регіональних та локальних організацій менеджменту дестинацій (РТО та ЛТО) тощо. Що особливо дотичне до теми переходу до сталого туризму, НТОУ презентує реальні приклади запровадження практик переходу до сталості, визнаючи сучасність розвитку туризму на ґрунті концепції сталого розвитку [29].

Наслідуючи розуміння сталого туризму як такого, що задовольняє усі наявні потреби, але при цьому розвивається таким чином, щоб забезпечити аналогічними можливостями майбутні покоління, НТОУ засвідчує дотримання міжнародних та національних засад досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР) та Паризької угоди.

Проактивна реакція НТОУ на впливи глобальної пандемії COVID-19 дозволила в партнерстві з ВРПТ (WTTC) та за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) запровадити серію протоколів для основних галузей туристичного сектору України з метою ефективного пом'якшення наслідків пандемії та особливу відзнаку #ПодорожуйБезпечно (Safe travels) [30]. Станом на червень 2021 реєстр партнерів ініціативи включає 12 регіональних (Київ, Дніпро, Одеса, Львів, Харків, Чернігів, Кривий Ріг, Луцьк, Ізмаїл, Херсон, Вінниця, Івано-Франківськ + Українська гостинна садиба, АІТО Ukraine (association of incoming tour operators of Ukraine), + відділ промоції та туризму Сумської ОДА - та понад 160 індивідуальні (юридичні особи, МСП) учасники. Серед останніх: 63 (39%) – заклади розміщення, 43 (26%) = туроператори, 30 (119%) – туристичні атракції, 18 (11%) закладів роздрібної торгівлі (у т.ч. кафе), 4 аеропорти (Херсон, Харків, Київ, Львів).

Зокрема, на думку Президента WTTC Глорії Гевара «Економічний звіт Всесвітньої Ради по Туризму і Подорожам (WTTC) за 2020 рік наголошує, наскільки важливим був туристичний сектор минулого року для економіки України, сприяючи прибутку 229,4 млрд грн та підтримуючи понад 1 млн робочих місць. Національна Туристична організація України здійснює низку посиленних заходів щодо охорони здоров'я та безпеки мандрівників, відповідно до глобальних протоколів WTTC, з метою відновлення туристичного сектору України і забезпечення безпечних подорожей. Ми раді визнати ці зусилля НТОУ через особливу відзнаку WTTC Safe Travels." [цитуються за 30].

Крім того, з 2021 НТОУ серед інших 271 організацій, компаній та професіоналів туризму доєдналася до глобальної ініціативи «Туризм декларує» [31], спрямованої на об'єднання заради пошуку шляхів вирішення кліматичної кризи. Таким чином НТОУ фактично реалізує провідну роль у скеруванні розвитку України, як відповідальної туристичної дестинації, де заходи для зменшення викидів вуглецю залучають громади міст та регіонів, а також туристичні підприємства, та забезпечені планом й координуються із актуальними програмами (зокрема, 2021 - Рік урбан (міського) туризму НТОУ). Такий план враховує важливість збалансування між необхідним виживанням туристичного бізнесу та сталим і відповідальним відновленням сектору [32].

Вагомим кроком на шляху модернізації туристичної політики країни стали зусилля Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) - центрального органу виконавчої влади, яке реалізує державну політику в галузі туризму та курортів України. Вже фактично півтора року ДАРТ співпрацює зі стейкхолдерами щодо розвитку законодавчого забезпечення сектору у

відповідності до реалій сьогодення. 29 квітня 2021 року Верховна Рада України ухвалила законопроект № 4162 про внесення змін до Закону України «Про туризм» (2003) [33], що має на меті забезпечення виконання рекомендацій ЮНВТО та імплементації положень Директив та Регламентів Європейського Союзу в сфері туризму поряд з виконанням Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії, їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Документ зазначає пріоритетність внутрішнього та в'їзного туризму й передбачає створення Єдиного туристичного реєстру (ЄТР) як інструменту для ефективної комунікації з суб'єктами туристичної діяльності. Також приділено увагу безпеці та захисту туриста, актуалізації вимог до безпеки закладів розміщення та створення типового договору між туроператорами і туристом й можливість фінансування відповідних програм на місцевому рівні, зокрема через створення цільових туристичних фондів. При цьому, визначаючи національний туристичний продукт наголошується на його спрямованості на сталий розвиток та формування туристичного іміджу України [34].

Загалом, поряд з ознаками конкретних дій щодо реалізації міжнародної інституційної функції [35], категоризацією закладів розміщення, ліцензуванням туроператорської діяльності й іншими заходами стратегічного й тактичного характеру за півтора року діяльності ДАРТ у складі Міністерства культури й інформаційної політики України [3], позитивним зрушенням варто вважати поступальне запровадження національної системи туристичної статистики [37], на ґрунті напружовань НТОУ. Останнє стратегічно уможлиблює формування моделі моніторингу сталого туризму й доповнення відповідно до визначених на міжнародному рівні індикаторів для ЦСР 8 – гідна праця та економічне зростання - за індикаторами 8.9.1. прямий внесок туризму у ВВП як частка від загального й темпи росту та 8.9.2. частка робочих місць у індустрії сталого туризму від загальної кількості робочих місць в туризмі, для ЦСР 12 – відповідальне споживання та виробництво - за індикатором 12.b.1. запровадження стандартних інструментів моніторингу економічного та екологічного аспектів сталого туризму тощо. Адже наразі відбувається відстеження лише показнику кількості робочих місць у сфері туризму (середньооблікова кількість штатних працівників колективних засобів розміщування та суб'єктів туристичної діяльності України) за завданням 11.6 в розділі цілі 11. Сталий розвиток міст і громад [27].

В цілому ж, подальшої конкретизації питання управління туризмом і сталим туризмом на державному рівні не набули, що гальмує виконання місії ДАРТ бути дієвим інститутом, що реалізовує державну політику в сфері туризму і забезпечує сталий розвиток галузі, шляхом об'єднання досвіду, знань і ресурсів усіх учасників туристичного ринку України та міжнародних партнерів.

Отже, узагальнений нами погляд на реалії відновлення туризму України за наслідками COVID-19 засвідчує відсутність стратегічного політичного бачення управління переходом до сталого туризму, як до цього закликають на глобальному рівні. Відгуком на цей виклик мала б стати розробка та політична воля імплементації відповідної «дорожньої карта» управління переходом до сталого туризму в Україні, науково-практичний зміст якої потребує:

- довгострокового й холістичного (цілісного) мислення;
- системного наукового аналізу й конкретизації засад управління переходом до більш сталої моделі туризму у конкретному контексті України;
- закріплення ЦСР як орієнтирів для розроблення програмних та прогнозних документів;
- ретроспективного аналізу міжнародних хартій, програм, документів щодо політики у контексті сталості й туризму;
- систематичного аналізу сучасних рекомендацій міжнародних інституцій;
- бенчмаркінгу (визначення напрямів переймання найкращих методів та практик) різноаспектних програм та платформ, які презентують досвід стейкхолдерів з різних регіонів та країн, суспільний розвиток яких у політичному, економічному, соціально-культурному аспектах може бути корисним для України;
- обґрунтування та запровадження моделі, яка б дозволила врахувати переваги різних міжнародних систем моніторингу сталості, бенчмаркінг досвіду та проведення попередніх досліджень (case studies), розробки профілів дестинацій й докладної характеристики зацікавлених сторін;
- запровадження сертифікації сталого туризму на національному рівні або визначення механізмів адаптації міжнародних систем такої сертифікації;

- визначення механізмів інтеграції ЦСР, моніторингу й сертифікації сталості у туристичну політику й діяльність стейкхолдерів країни;
- системної адаптації настанов ЄС в контексті сталого туризму до умов нашої країни та особливостей туристичного виробництва й споживання, розвитку дестинацій та їх громад;
- узгодженості та координованості діяльності з поширення знань й трансферу інновацій зусиллями неурядових організацій, громадянського суспільства, науково-академічної спільноти за участі міжнародних організацій
- інституційного супроводу та оцінки дієвості переходу до управління сталим туризмом в Україні.

Висновок. Сучасні міжнародні настанови відновлення туризму внаслідок COVID-кризи ґрунтуються на багаторічних напрацюваннях рекомендацій для полісі-мейкерів та стейкхолдерів й актуалізовані щодо пріоритетності сталості, як норми нової реальності. На сучасному етапі, туристична політика в Україні не презентує прикладів системного управління сталістю туризму й потребує вдосконалення інституційного супроводу та управління переходом до сталого туризму, як стратегічного вектору сучасності. Водночас, зрушення, які відбуваються в туристичному секторі країни на рівні державного управління в рамках ДАРТ й загальнонаціональних та регіональних ініціатив НТОУ, можуть бути розцінені як сприятливі передумови для розробки актуальної «дорожньої карти» управління переходом до сталого туризму в Україні. Окреслений в статті науково-практичний зміст сталого туризму, забезпечить необхідні аналітико-емпіричні докази дієвості, бенчмаркінг конкретних практик, для ефективних рішення та дій на рівні держави за участі стейкхолдерів туристичного та дотичних секторів економіки країни.

Список використаних джерел

1. Сталій Туризм. Програми. Мережа Одна планета [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.oneplanetnetwork.org/sustainable-tourism>
2. Глобальні рекомендації щодо перезапуску туризму. ЮНВТО. 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Global-Guidelines-to-Restart-Tourism.pdf>
3. Візія мережі Одна Планета щодо відповідального відновлення туризму. ЮНВТО. 202. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/one-planet-vision-responsible-recovery-of-the-tourism-sector.pdf>
4. Всесвітня Хартія Сталого Туризму +20. Країна Басків 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biospheretourism.com/assets/arxiu/02fdd0bdb974a96b19258cfd89a976a2.pdf>
5. Туризм і Цілі Сталого Розвитку – подорож до 2030. ЮНВТО. Мадрид. 2017. Doi: <https://doi.org/10.18111/97892833119340>
6. Про схвалення Стратегії розвитку туризму і курортів на період до 2026. Розпорядження від 16 березня 2017 р. №168-р. Урядовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/nras/249826501>
7. Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні. ЄБРР (2019). Стратегічні документи. НТОУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-Ukraine-Report-UKR.pdf>
8. Пандемія COVID-10 та її наслідки у сфері туризму України. Оновлення до документу «Дорожня карта кооперативного розвитку сфери туризму в Україні». ЄБРР (2020). Стратегічні документи. НТОУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
9. Протокол про сталий туризм до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/print
10. Кіпченко В. Імператив сталості: виклики формування політики розвитку гастрономічного туризму в Україні// Географія та туризм: Наук. зб. – К.: Альфа-ПІК. – 2019. – Вип. 50. – с. 21-23 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk50/v50.pdf>
11. Мотузенко О., Джанкола Д. Концепція розвитку гастрономічного туризму в Україні на засадах сталого розвитку до 2026 року// Географія та туризм: Наук. зб. – К.: Альфа-ПІК. – 2019. – Вип. 50. – с. 17-21. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=223&Itemid=38&lang=uk
12. Безпечні подорожі: Глобальні протоколи та штамп для нової норми. WTTC.2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wtcc.org/COVID-19/Safe-Travels-Global-Protocols-Stamp>
13. Керівні принципи ЮНВТО щодо інституційного зміцнення організацій з менеджменту дестинацій (ДМО). Підготовка ДМО до нових викликів. 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420841>
14. Наш фокус. UNWTO. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/our-focus>
15. Сталій розвиток. Наш фокус. UNWTO. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/sustainable-development>
16. Зробити туризм більш стійким. Посібник для політиків. ЮНЕП та ЮНВТО. 2005. с.11-12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8741>
17. Звіт Комітету з туризму та сталого розвитку. 112 Виконавча рада. UNWTO. 15-17 вересня 2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-08/CE112_04_b_Report_Committee_Tourism_Sustainability_En.pdf
18. ГА ООН. Сімдесят п'ята сесія. Пункт порядку денного 24. Ліквідація бідності та інші проблеми розвитку. 4 грудня 2020 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://undocs.org/pdf/symbol/uk/A/75/462>
19. Транспортні викиди CO2 у туристичному секторі - результати моделювання, ЮНВТО, Мадрид, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284416660>
20. Одна Планета. Сталій розвиток. UNWTO. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/sustainable-development/one-planet>
21. ЮНВТО ММОСТ. [Electronic resource] – Access mode: <http://insto.unwto.org/>
22. Стале зростання. ВРПТ. [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>
23. Огляд критеріїв ГРСТ. ГРСТ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/>
24. Сертифікація Біосфера. Прагнення до сталого туризму. Біосферний туризм. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biospheretourism.com/ru/biosphere-certification/83>
25. Європейська система показників туризму для сталого управління дестинаціями / Внутрішній ринок, підприємництво та МСП. Європейська комісія. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators_en
26. Європейський зелений курс. Прагнучи бути першим кліматично нейтральним континентом. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
27. Цілі сталого розвитку Україна. Добровільний національний огляд. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Міністерство економіки України 2020. З сайту НТОУ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_SDG_1.pdf

28. Державна Стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
29. Сталій туризм. НТОУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/sustainabletourism_ua.html
30. #SafeTravels (програма). НТОУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/safetravels_ua.html
31. Туризм оголошує надзвичайну ситуацію з кліматом. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourismdeclares.com/>
32. #Tourism Declares. НТОУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/tourismdeclares_ua.html
33. Верховна Рада в першому читанні ухвалила новий Закон “Про туризм”: що зміниться? 29.04.2021. ДАРТ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/verhovna-rada-v-pershomu-chitanni-uhvalila-noviy-zakon-pro-turizm-shcho-zminitsya>
34. Проект Закону про внесення змін до Закону України “Про туризм” та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4162&skl=10
35. Під час робочої поїздки до Греції відбулась зустріч Голови ДАРТ та Міністра туризму Саудівської Аравії. 9.6.2021. ДАРТ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/pid-chas-robochoy-poyizdki-do-greciyi-vidbulas-zustrich-golovi-dart-ta-ministra-turizmu-sauidivskoyi-araviyi>
36. Діяльність ДАРТ. ДАРТ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/diyalnist>
37. Методологічні положення національної системи туристичної статистики в Україні (НСТС). (2020) Національна туристична організація України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_Statistics_NSTS.pdf

Список использованных источников

1. Устойчивый туризм. Программы. Сеть Одна планета [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.oneplanetnetwork.org/sustainable-tourism>
2. Глобальные рекомендации для перезапуска туризма. ЮНВТО. 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Global-Guidelines-to-Restart-Tourism.pdf>
3. Видия сети Одна Планета по ответственному возобновлению туризма. ЮНВТО. 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/one-planet-vision-responsible-recovery-of-the-tourism-sector.pdf>
4. Всемирная Хартия Устойчивого Туризма +20. Страна Басков 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biospheretourism.com/assets/arxius/02fdd0bdb974a96b19258cfd89a976a2.pdf>
5. Туризм и Цели Устойчивого Развития – путешествие в 2030. ЮНВТО. Мадрид. 2017. Doi: <https://doi.org/10.18111/97892833119340>
6. Об утверждении Стратегии развития туризма и курортов на период до 2026. Распоряжение от 16 марта 2017 г. №168-р. Правительственный портал [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/nras/249826501>
7. Дорожная карта конкурентоспособного развития сферы туризма в Украине. ЕБРР (2019). Стратегические документы. НТОУ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-Ukraine-Report-UKR.pdf>
8. Пандемия COVID-10 и ее последствия в сфере туризма Украины. Обновления к документу «Дорожная карта коонкурентоспособного развития сферы туризма Украины». ЕБРР (2020). Стратегические документы. НТОУ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
9. Протокол об устойчивом туризме к Рамочной конвенции об охране и устойчивом развитии Карпат. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/print
10. Кипченко В. Императив устойчивости: вызовы формирования политики развития гастрономического туризма в Украине // География и туризм: Наук. сб. - М.: Альфа-ПИК. - 2019. - Вып. 50. - с. 21-23 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbmik/vipusk50/v50.pdf>
11. Мотузенко А., Джанкола Д. Концепция развития гастрономического туризма в Украине на принципах устойчивого развития до 2026 года // География и туризм: Наук. сб. - М.: Альфа-ПИК. - 2019. - Вып. 50. - с. 17-21. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=223&Itemid=38&lang=uk
12. Безопасные путешествия: глобальные протоколы и печать новой нормы. WTTC.2020. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://wtcc.org/COVID-19/Safe-Travels-Global-Protocols-Stamp>
13. Руководство ЮНВТО по институциональному укреплению организаций управления дестинациями (ДМО). Подготовка ДМО к новым вызовам. 2019. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420841>
14. Наш фокус. ЮНВТО. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.unwto.org/our-focus>
15. Устойчивое развитие. Наш фокус. ЮНВТО. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.unwto.org/sustainable-development>
16. Повышение устойчивости туризма. Руководство для политиков. ЮНЕП и ЮНВТО. 2005. С. 11-12. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8741>
17. Отчет Комитета по туризму и устойчивости. 112 Исполнительный совет. ЮНВТО. 15-17 сентября 2020 г. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-08/CE112_04_b_Report_Committee_Tourism_Sustainability_En.pdf
18. ГА ООН. Семьдесят пятая сессия. Пункт 24 повестки дня. Искоренение бедности и другие вопросы развития. 4 декабря 2020 г. [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://undocs.org/pdf/symbol/en/A/75/462>
19. Выбросы CO2 в секторе туризма, связанные с транспортом - результаты моделирования, ЮНВТО, Мадрид, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284416660>
20. Одна Планета. Устойчивое развитие. ЮНВТО. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.unwto.org/sustainable-development/one-planet>
21. ЮНВТО МСОСТ. [Electronic resource] – Access mode: <http://insto.unwto.org/>
22. Устойчивый рост. ВСПТ. [Електронний ресурс] - режим доступу: <https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>
23. Обзор критериев ГССТ. ГССТ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.gstcouncil.org/gstc-criteria/>
24. Сертификация Биосфера. Стремится к устойчивому туризму. Биосферный туризм. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.biospheretourism.com/ru/biosphere-certification/83>
25. Европейская система показателей туризма для устойчивого управления дестинациями / Внутренний рынок, предпринимательство и МСП. Европейская комиссия. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators_en
26. Зеленый пакт Европы. Стремление стать первым климатически нейтральным континентом. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
27. Цели устойчивого развития Украины. Добровольный национальный обзор. Департамент стратегического планирования и макроэкономического прогнозирования. Министерство экономики Украины 2020. На сайте НТОУ [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_SDG_1.pdf
28. Государственная Стратегия регионального развития на 2021-2027 годы [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
29. Устойчивый туризм. НТОУ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/sustainabletourism_ua.html
30. #SafeTravels (програма). НТОУ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/safetravels_ua.html
31. Туризм объявляет чрезвычайную климатическую ситуацию. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourismdeclares.com/>
32. #Tourism Declares. НТОУ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.ntoukraine.org/tourismdeclares_ua.html
33. Верховная Рада в первом чтении приняла новый Закон “О туризме”: что изменится? 29.04.2021. ДАРТ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/verhovna-rada-v-pershomu-chitanni-uhvalila-noviy-zakon-pro-turizm-shcho-zminitsya>
34. Проект Закона о внесении изменений в Закон Украины “О туризме” и некоторые другие законодательные акты относительно основных принципов развития туризма. Официальный портал Верховной Рады Украины. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4162&skl=10
35. Во время рабочей поездки в Грецию состоялась встреча Главы ГАРТ и Министра туризма Саудовской Аравии. 9.6.2021. ГАРТ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/pid-chas-robochoy-poyizdki-do-greciyi-vidbulas-zustrich-golovi-dart-ta-ministra-turizmu-sauidivskoyi-araviyi>
36. Деятельность ГАРТ. ГАРТ. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/diyalnist>

37. Методологические положения национальной системы туристической статистики в Украине (НСТС). (2020) Национальная туристическая организация Украины. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_Statistics_NSTS.pdf

References

1. Sustainable Tourism. Programmes. One Planet Network [Electronic resource] – Access mode: <https://www.oneplanetnetwork.org/sustainable-tourism>
2. Global Guidelines to restart tourism/ UNWTO. 2020. [Electronic resource] – Access mode: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO-Global-Guidelines-to-Restart-Tourism.pdf>
3. One Planet Vision for a Responsible Recovery of the Tourism Sector. UNWTO. 2020. [Electronic resource] – Access mode: <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-06/one-planet-vision-responsible-recovery-of-the-tourism-sector.pdf>
4. World Charter for Sustainable Tourism+20. Basque Country. 2015 [Electronic resource] – Access mode: <https://www.biospheretourism.com/assets/arxiu/02fdd0bdb974a96b19258cfd89a976a2.pdf>
5. Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. UNWTO. Madrid. 2017. Doi: <https://doi.org/10.18111/97892833119340>
6. On approval of the Strategy for the Development of Tourism and Resorts for the Period up to 2026. Order of March 16, 2017№168-r. Government portal [Electronic resource] – Access mode: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>
7. A Roadmap for a Competitive Development of the Ukrainian Travel & Tourism Industry. EBRD (2019). Strategic Documents. NTOU. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-Ukraine-Report-ENG.pdf>
8. COVID-10 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine. Update to the document "A Roadmap for Competitive Development of the Ukrainian Travel & Tourism Industry". EBRD (2020). [Electronic resource] – Access mode: <http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf>
9. Protocol on Sustainable Tourism to the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians. [Electronic resource] - Access mode: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_004-11/print
10. Kiptenko V. The imperative of sustainability: the challenges of policy development of gastronomic tourism in Ukraine // Geography and Tourism: Science. zb. - K.: Alpha-PEAK. - 2019. - Vip. 50. - p. 21-23 [Electronic resource] - Access mode: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk50/v50.pdf>
11. Motuzenko O., Dzhankola D. The concept of gastronomic tourism development in Ukraine on the basis of sustainable development until 2026 // Geography and Tourism: Science. zb. - K.: Alpha-PEAK. - 2019. - Vip. 50. - p. 17-21. [Electronic resource] - Access mode: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=223&Itemid=38&lang=uk;
12. Safe Travels: Global Protocols and Stamp for the New Normal. WTTC.2020. [Electronic resource] - Access mode: <https://wtcc.org/COVID-19/Safe-Travels-Global-Protocols-Stamp>
13. UNWTO Guidelines for Institutional Strengthening of Destination Management Organizations (DMOs). Preparing DMOs for New Challenges. 2019. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284420841>
14. Our Focus. UNWTO. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.unwto.org/our-focus>
15. Sustainable Development. Our Focus. UNWTO. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.unwto.org/sustainable-development>
16. Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers. UNEP and UNWTO. 2005. p.11-12. [Electronic resource] – Access mode: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8741>
17. Report of the Committee for Tourism and Sustainability. 112 Executive Council. UNWTO. 15-17 September 2020. [Electronic Resource] – Access mode: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-08/CE112_04_b_Report_Committee_Tourism_Sustainability_En.pdf
18. UNGA. Seventy-fifth session. Agenda Item 24. Eradication of poverty and other development issues. 4 December 2020. [Electronic Resource] – Access mode: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/75/462>
19. Transport-related CO2 Emissions of the Tourism Sector – Modelling Results, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284416660>
20. One Planet. Sustainable Development. UNWTO. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.unwto.org/sustainable-development/one-planet>
21. UNWTO INSTO. [Electronic resource] – Access mode: <http://insto.unwto.org/>
22. Sustainable Growth. WTTC. [Electronic resource] – Access mode: <https://wtcc.org/Initiatives/Sustainable-Growth>
23. GSTC Criteria Overview. GSTC. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.gstccouncil.org/gstc-criteria/>
24. Biosphere certification. Committed to sustainable tourism. Biosphere Tourism. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.biospheretourism.com/en/biosphere-certification/83>
25. European Tourism Indicators System for sustainable destination management/Ainternal Market, Entrepreneurship and SMEs. European Commission. [Electronic resource] – Access mode: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable/indicators_en
26. A European Green Deal. Striving to be the first climate-neutral continent. [Electronic resource] – Access mode: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
27. Sustainable Development Goals Ukraine. Voluntary national survey. Department of Strategic Planning and Macroeconomic Forecasting. Ministry of Economy of Ukraine 2020. From the NTOU website [Electronic resource] - Access mode: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_SDG_1.pdf
28. State Strategy for Regional Development for 2021-2027 [Electronic resource] - Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
29. Sustainable tourism. NTOU. [Electronic resource] - Access mode: http://www.ntoukraine.org/sustainabletourism_ua.html
30. #SafeTravels (program). NTOU. [Electronic resource] - Access mode: http://www.ntoukraine.org/safetravels_ua.html
31. Tourism Declares a Climate Emergency. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.tourismdeclares.com/>
32. #Tourism Declares. NTOU. [Electronic resource] - Access mode: http://www.ntoukraine.org/tourismdeclares_ua.htm
33. The Verkhovna Rada in the first reading adopted a new Law "On Tourism": what will change? 04/29/2021 DART. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.tourism.gov.ua/blog/verhovna-rada-v-pershomu-chitanni-uhvalila-noviy-zakon-pro-turizm-shcho-zminitsya>
34. Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Tourism" and some other legislative acts on the basic principles of tourism development. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. [Electronic resource] - Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4162&skl=10
35. During a working trip to Greece, the Chairman of SATD and the Minister of Tourism of Saudi Arabia met. 6/9/2021 SATD. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.tourism.gov.ua/blog/pid-chas-robochoyi-poyizdki-do-greciyi-vidbulas-zustrich-golovi-dart-ta-ministra-turizmu-sauidivskoyi-araviyi>
36. Activities of SATD. SATD. [Electronic resource] - Access mode: <https://www.tourism.gov.ua/diyalnist>
37. Methodological provisions of the national system of tourism statistics in Ukraine (NTSS). (2020) National Tourist Organization of Ukraine. [Electronic resource] - Access mode: http://www.ntoukraine.org/assets/files/NTOU_Statistics_NSTS.pdf

Надійшла до редколегії 13.06.2021

Безносіук Олена Іванівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>*НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ЯКОСТІ СУЧАСНОГО ТУРИСТИЧНОГО
РЕСУРСУ НА ПРИКЛАДІ ІСПАНІЇ*

Мета. дослідити перспективи становлення креативного та творчого туризму, заснованих на нематеріальній культурній спадщині на прикладі Іспанії.

Методика. Задіяно загальнонаукові методи дослідження, а саме загальнологічні: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення та аналогії. Метод порівняння використано для встановлення подібності використання елементів НКС в якості туристичного магніту. Методи аналізу, синтезу та узагальнення використано при вивченні причинно-наслідкового зв'язку зростання туристичної активності в Іспанії внаслідок впровадження законодавчих документів, які сприяли цьому процесу та збереженням культурних традицій місцевих громад. Методом аналогії можна очікувати ймовірного позитивного результату розвитку креативного творчого туризму в Україні.

Результати. Розглянуто позитивні результативні приклади відповідних різновидів культурного туризму в Іспанії. Продemonстровано приклади як вагомими туристичними «магнітами» стали елементи нематеріальної культури Іспанії, занесені в Репрезентативний список ЮНЕСКО.

Наукова новизна. Автором досліджено, як креативний та творчий туризм, змінюючи традиційну модель культурного туризму спадщини, відходить від матеріальної культури. Розглянутий досвід демонструє, що креативність – це мобільна складова. Креативність сприяє взаємодії між носіями нематеріальної культури, якими є місцеві жителі (переважно сільських місцевостей) та відвідувачами. Роль носіїв не традиційна для туризму, тому що пропонується не класичні туристичні послуги, а демонстрація, навчання або передача досвіду. Роль туристів – пошук нових умінь, знань, вдосконалення майстерності.

Практична значущість. В статті наведено приклади як ключовим надбанням стає новий символічний капітал - надбання досвіду, світогляду та умінь. Описано практичні приклади співпраці та розподілу ролей в розбудові туристичної діяльності, заснованої на використанні елементів НКС, між місцевими громадами та державою.

Ключові слова: креативний туризм, творчий туризм, сталий туризм, сталий розвиток, елементи нематеріальної культурної спадщини, туристичні «магніти», «мережа смарт туризму».

UDC 311. 3:318

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.13-20>

Beznosiuk Olena

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>*INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AS A MODERN TOURIST RESOURCE ON THE EXAMPLE OF
SPAIN*

The aim. To explore the prospects of creative and imaginative tourism based on intangible cultural heritage on the example of Spain.

Methodology. General scientific research methods are used, namely general scientific: comparison, analysis, synthesis, generalization and analogy. The comparison method was used to establish the similarity of the use of ICH elements as a tourist magnet. Methods of analysis, synthesis and generalization were used in the study of the causal relationship between the growth of tourist activity in Spain due to the introduction of legislative documents that contributed to this process and the preservation of cultural traditions of local communities. By analogy, we can expect a probable positive result of the development of creative and imaginative tourism in Ukraine.

Results. Positive and effective examples of relevant types of cultural tourism in Spain are considered. The article illustrates the examples of places in Spain where creative models of tourism development have been adopted in recent decades. Successful results of relevant types of cultural tourism in the country are considered in the research. It has been exemplified how important tourist “magnets” from the UNESCO Representative List became the elements of intangible culture of Spain. The article illustrates the examples of places in Spain where creative models of tourism development have been adopted in recent decades. Successful results of relevant types of cultural tourism in the country are considered in the research. It has been exemplified how important tourist “magnets” from the UNESCO Representative List became the elements of intangible culture of Spain.

Scientific novelty. The author explores how creative tourism, changing the traditional model of cultural tourism heritage, departs from material culture. The considered experience demonstrates that creativity is a mobile component. Creativity promotes interaction between the owners of intangible culture, which are mostly locals from rural areas, and visitors. The role of owners is not the traditional one for tourism as services are not provided in a traditional way, but in the form of demonstration, training or transfer of experience. The role of tourists in this case is the search for new skills, knowledge or experience.

Practical meaningfulness. The study provides examples of how the key acquisition becomes a new symbolic capital, i. e. the acquisition of experience, worldview and skills. Practical cases of cooperation and distribution of roles between local communities and the state in tourism development based on the use of ICH elements between have been described.

Key words: creative tourism, sustainable tourism, sustainable development, elements of intangible cultural heritage, tourist “magnets”, “smart tourism network”.

Постановка проблеми. UNWTO відмічає особливо важливе значення на ринку туристичних послуг культурного туризму. Його частка в 2019 року становила 39%: чотири з десяти туристів визначали місце призначення, надаючи перевагу пропозиціям культурної спадщини. Особливістю змін в культурному туризмі сьогодні став процес зростання інтересу до творчого та креативного туризму [19, с.2]. Ці різновиди культурного туризму дають можливість активної участі у події. Рекреанти все частіше обирають серед туристичних пропозицій ті, які пропонують відчувати причетність до справжнього автентичного повсякденного життя – нематеріальної культурної спадщини, шукають нових вражень через набуття досвіду – просто спостережень вже не достатньо [20]; [21, с.12]. Зміни попиту в культурному туризмі ілюструють відомий вислів Конфуція: «почуте – забувається, побачене – запам'ятовується, зроблене самостійно – дає розуміння».

Туристичний бізнес України в пошуку шляхів зацікавлення в національному продукті. Якщо в найближчий час сформулюються пропозиції для творчого та креативного різновидів туризму, то після скасування туристичних обмежень, внаслідок пандемії COVID-19, ми зможемо пропонувати автентичний туристичний продукт світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій від Google Scholar демонструє зростання протягом 30 років кількості досліджень, присвячених культурному туризму, по відношенню до загальної кількості публікацій про туристичну галузь (рис.1) [19].

Рис.1. Темпи зростання кількості наукових публікацій присвячених культурному туризму. За матеріалами ATLAS Cultural Tourism Bibliography 2021 [19]

Тенденція пошуку традиційних практик для їх вивчення, а не тільки спостереження, почала активно розвиватись з 90-х років. З 1991 року існує програма досліджень культурного туризму за підтримки Європейської Комісії – проєкт ATLAS. На початку роботи проєкту дослідження було зосереджено на відвідувачах культурних пам'яток Європейського Союзу. Поступово проєкт розширився до глобальних масштабів, і в ньому приймають участь установи з Європи, Азії, Австралії, Північної та Південної Америки [10].

Асоціація туризму та дослідження дозволяв Атлас кожного року публікує бібліографію джерел, присвячених культурному туризму. Достатньо велика частина публікацій відображає переосмислення в виробництві культурного туризму: відбувається перехід від «споживання» матеріальної спадщини до нематеріальної [21]. Дослідженням нематеріальної культурної спадщини, в якості туристичного ресурсу, свої праці присвячує велике коло зарубіжних

дослідників. Авторитетним дослідником є Грег Річардс, який з 90-х років присвятив свою наукову діяльність культурному туризму, формуванню та розвитку його різновидів: творчому та креативному туризму (Richards, 1998); (Richards, 2002); (Richards, 2009); (Richards, 2011); (Richards, 2018); (Richards, 2020); (Richards and Wilson, 2007); (Courret, 2010). Остання книга науковця «Переосмислення культурного туризму» видана на початку 2021 року (Richards, 2021). В ній відображені ключові роздуми автора, який шукає нові концепції культурного туризму в майбутньому.

Цій тематиці присвятили свої роботи зарубіжні дослідники: Вей Л., Ден Л. (Wei, Dan, 2013), Ілінчіч М. (Ilincic, 2013), Лонг П., Морпет Н.Д. (Long & Morpeth, 2016), Лензерини Ф. (Lenzerini, 2011), Морозов М. А., Морозова Н. С. (Морозов, Морозова, 2017) та багато інших. Серед вітчизняних науковців питання креативного та творчого туризму досліджують Гаврилюк А.М. (Гаврилюк, 2018), Дем'ян В.В. (Дем'ян, 2018); (Дем'ян, 2020); Буценко О.А. (Буценко, 2018); Поливач К. А. (Поливач, 2012); Дутчак О.І. (Дутчак, 2017); Фетісов І. Б. (Фетісов, 2018); Коробейникова Я.С. (Коробейникова, 2020); Сухий П.О., Вах І.С. (Сухий, Вах, 2010) та інші.

Кілька років працюють туристичні платформи, які розробляють стратегію розвитку та супроводжують креативний туризм. До творчого туризму звертаються цілі країни, наприклад, Нова Зеландія з 2007 року (Official platform for Creative Tourism New Zealand, 2021), Австрія (Official platform for Creative Tourism Austria, 2021), великі міста – Лондон, Нью Йорк, Барселона з 2012 року (Official platform for Creative Tourism Barcelona, 2021), менші, але відомі міста, навколо яких сформувались туристичні дестинації: Порто, Грац, Тайбей, Лілль.

2010 року було засновано міжнародну некомерційну організацію «Мережа креативного туризму®» (The Creative Tourism Network® CTN). Організація сприяє просуванню усіх видів туристичної діяльності в світі, які засновані на креативному туризмі [9]. Її головна роль – залучення нових поколінь мандрівників до активного вивчення культури через створення можливостей безпосередньої участі у творчому процесі. Організація не є комерційною, але впливає на процес промоції територій, які мають творчі ресурси, сприяючи формуванню їх туристичної вартості. CTN консолідує креативний туризм, організовуючи або беручи участь у конференціях, семінарах з питань креативного туризму [6].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Одним з найуспішніших напрямів розвитку туризму є культурний туризм. На початку XXI століття активно формувались його різновиди: творчий та креативний туризм. В статті представлено перспективи становлення креативного та творчого туризму, заснованих на нематеріальній культурній спадщині. Розкрито особливості нематеріальної культури в якості туристичного продукту, а саме, умови використання нематеріальної культури, за яких не втрачається самотність, справжність елементів.

В статті піднімається питання чи матиме сьогодні творчий туризм переваги перед традиційними формами та в чому потенціал цих переваг. Основною перевагою вже можна визначити те, що досліджувана форма туристичної роботи опирається на нематеріальні ресурси, які, при їх збереженні, відносяться до відновлюваних. Тому такий різновид туризму має потенціал бути стійким. Він не потребує великих інвестицій, а прибуток розподіляється в громаді, яка є носієм нематеріальної культури. Необхідним залишається контроль за наслідками використання технологій туристичного обслуговування (транспорт, зростання щільності населення за рахунок туристів, енергетичні витрати, витрати води та ін.)

В статті наводяться приклади місць Іспанії, в яких за останні десятиліття були прийняті креативні моделі розвитку туризму. Розглянуто позитивні результативні приклади відповідних різновидів культурного туризму в країні. Продемонстровано приклади як вагомими туристичними «магнітами» стали елементи нематеріальної культури Іспанії, занесені в Репрезентативний список ЮНЕСКО. Описано практичні приклади співпраці та розподілу ролей в розбудові туристичної діяльності, заснованої на використанні елементів НКС, між місцевими громадами та державою.

Автором досліджено, як креативний та творчий туризм, змінюючи традиційну модель культурного туризму спадщини, відходить від матеріальної культури. В статті наведено приклади як ключовим надбанням стає новий символічний капітал - надбання досвіду, світогляду та уміння.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження нематеріальної культурної спадщини в якості туристичного ресурсу в рамках культурно-пізнавального туризму на прикладі елементів нематеріальної культурної спадщини Іспанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нематеріальною культурою, за визначенням ЮНЕСКО, називаються ресурси території, які існували завжди. Вони передавались і продовжують передаватись поколіннями. Такі ресурси виникли в результаті повсякденної діяльності людини та

склались як традиція [14, стаття 29]. За Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО 2003 року, до якої Україна приєдналась в 2008 році, елементами нематеріальної культурної спадщини (НКС) визнають традиційні ремесла та знання і навички, пов'язані з ними; традиції виконавського мистецтва, пов'язані з календарно-обрядовими подіями; традиції та форми усного мовлення; знання та звичаї, які відносяться до Всесвіту й природи [22].

Походження первинних компонентів нематеріальної культури не пов'язане з туризмом, але саме вони сьогодні стають туристичними «магнітами», які впливають на розвиток туристичного потенціалу територій свого побутування [14, стаття 29]. Нематеріальна спадщина стає джерелом оновлення та збереження міст та селищ в сільській місцевості, починає перетворюватись на туристичний продукт.

Регіональний консерватизм України зіграв позитивну роль, перешкодивши культурній глобалізації. Накопичено потенціал для розвитку особливих напрямків в туризмі – творчого та креативного. Продукт, який вони можуть пропонувати – запрограмовані відчуття перебування в унікальному місці, причетність до унікальної події, засвідчення оригінального процесу. Набуття практичного досвіду – це відвідування майстер-класів, участь в творчих майстернях, отримання неформальної освіти. Незрівнянний досвід дають спостереження елементів нематеріальної культури в місцях їх побутування. Суспільство визнає важливість значення нематеріальної культурної спадщини, її охорони та підтримки як головного джерела гарантії сталого розвитку місцевих громад і збагачення культурного різноманіття [1, с. 35].

Необхідно дослідити та набутти досвіду як названий фактор може вже в найближчий час впливати на розвиток внутрішнього та в'їзного туризму України. Креативний та творчий туризм для нашої країни це інноваційний та перспективний продукт. Необхідно вивчати позитивний досвід та переносити його на наші реалії.

Прикладом може стати організація туристичних пропозицій, заснованих на використанні елементів нематеріальної культурної спадщини Іспанії. Нематеріальна культура має потенціал туристичного «магніту». При цьому на першому плані залишаються умови забезпечення її збереження та особливостей [14, п.102]. В Іспанії традиції зберігають як запоруку свого сталого розвитку місцеві громади, а держава втілює проекти покращення туристичного обслуговування та підвищення привабливості конкретних туристичних напрямків, в тому числі, пов'язаних з нематеріальною культурою. Один із цікавих проєктів, втіленням яких займається держава – «Мережа смарт туризму», яка повинна наповнити враження туристів та підняти рівень життя місцевих громадян.

В країні, яка складається з 17 автономних спільнот (поділених на 50 провінцій) і 2 автономних міст, спільна відповідальність за культуру розподілена між державою та автономіями. Державі належить охорона та розвиток спадщини, а місцеві органи влади виконують решту повноважень.

В результаті багаторічної роботи експертів у галузі нематеріальної культури у 2015 році в Іспанії схвалено закон «Про нематеріальну культурну спадщину», який став наступником затвердженого урядом в 2011 році Національного Плану (Plan Nacional de Salvaguarda). Закон зазначає доступність НКС для широкого кола, однак без шкоди для самої НКС, а про розвиток туризму говорить: не повинен завдавати шкоди чи спотворювати НКС.

Політика Іспанії у сфері НКС це - чіткий розподіл повноважень і відповідальність усіх учасників, що забезпечує та гарантує захист прав носіїв НКС і сприяє комунікаціям на всіх рівнях. Окремо Національним Планом передбачено зв'язок і відповідність з матеріальними проявами НКС, а саме: що матеріальні прояви НКС, нерухомі чи рухомі, відіграють не менш важливу роль, оскільки без них нематеріальний прояв не можливий [3, с. 163]. НКС Іспанії активно досліджується. Громади мають наочний приклад корисної співпраці держави, яка популяризує НКС на світовому рівні, а самі громади мають можливість сталого життя [10, с. 105].

В Іспанії управління туризмом своєю кінцевою метою ставить управління на сталій основі. Вагомою складовою політики держави в галузі культури та туризму стала популяризація традицій: свят, фестивалів, ритуалів і пов'язаних з ними видів діяльності представників місцевих громад. В повній мірі відбувається охорона елементів НКС відповідно Міжнародної Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року. Держава разом з територіальними громадами знаходить дієвий баланс та забезпечує такий стан взаємовідносин з практичними носіями культури, при якому комерційне використання не веде до руйнації змісту та мети нематеріальної культурної спадщини (таблиця 1)*.

Таблиця 1.

Елементи нематеріальної культурної спадщини Іспанії включені до Репрезентативного списку ЮНЕСКО (Official site of UNESCO. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices, 2021)

№	Назва елементу нематеріальної культурної спадщини	Місце побутування	Рік внесення до Репрезентативного списку ЮНЕСКО
1.	Свято Патум Берги.	Місто Берга, провінція Барселона, автономна громада Каталонії [8].	2008
2.	Свято Таємнича гра Ельче. Живий приклад релігійного середньовічного театру та вшанування Діви Марії.	Місто Ельче регіону Валенсія [13].	2008
3.	Кастелі. Людські вежі.	Міста автономної громади Каталонії [5].	2010
4.	Урочистість "Mare de Déu de la Salut"	Місто Альгемес в Валенсії [15].	2011
5.	Виконання танцю фламенко.	Провінції Андалусія, Мурсія та Естремадура [17].	2011
6.	Свято відпочинку-фієсти внутрішніх подвір'їв в місті Кордова.	Місто Кордова, провінція Кордова, автономна спільнота Андалусії [18].	2012
7.	Літні свята вогню сонцестояння в Піренеях. (Іспанія, Франція, Андорра)	Громади Арагони, Каталонії, Валь-д'Аран [7].	2015
8.	Святкування Валенсії Фальяс	Місто Валенсія [12].	2016
9.	Тамборадаські ритуали на барабанах.	Місто Гелліні в провінції Альбасете, місто Хіджар у провінції Теруель [11].	2018
10.	Свято Винні коні (Los Caballos del Vino).	Місто Каравакака-де-ла-Крус в провінції Мурсія [2].	2020

*В таблицю внесені елементи НКС з Репрезентативного списку ЮНЕСКО, які відносяться до категорії свята і ремесла.

Згадані події збирають до перегляду сотні тисяч туристів. Але це не впливає на традиції підготовки святкування громадами міст і містечок протягом року. Передача майстерності та знань про елементи відбувається в сім'ях, формуються династії, клуби, виокремились соціальні групи, етнічні спільноти, які відіграють ключову роль у збереженні та поширенні НКС. Наприклад, ключовими носіями - виконавцями фламенко залишаються роми – гітано, які виконують фламенко під час ритуалів, церковних церемоній, релігійних свят і на приватних святах. Фламенко має і сценічний приклад виконання, але в такому випадку не розглядається як нематеріальна культурна спадщина, тому що відірваний від носіїв і традицій побутування, перетворюється в штучний концертний варіант.

Весна в Іспанії відкривається святкуванням Валенсії Фальяс в Андалусії. До цього свята ремісники виготовляють величезні скульптурні композиції. Зміст цих композицій присвячено негараздам, які наприкінці свята спалюють. Цей ритуал повторюється кожного року, а члени громади мають в ньому свої ролі: виготовлення скульптур, їх вдягання, спосіб транспортування, процес самого спалення та убезпечення наслідків такого великого вогню.

Особливим для багатьох міст і містечок Іспанії є вшанування Страсного тижня. Відзнаку почесного характеру «Фестиваль міжнародного туристичного інтересу» отримали ритуали гри на барабанах у Тамборадасі, які занесено до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 2018 році.

Туристично привабливим є свято відпочинку-фієсти, яке традиційно відзначається протягом перших двох тижнів травня у внутрішніх подвір'ях міста Кордова. Ця фієста залишається живим прикладом прабатьківських практик стійкого існування спільноти, громади. Містяни до цього свята готують свої будинки та подвір'я, прикрашаючи їх особливими композиціями з квітів, щоб створити атмосферу спокійного затишку. Композиції мають свою історію, символізм і традиції. Протягом святкування на подвір'ях виставлені столи та стільці, а господарі виходять спілкуватись, спільно вживають їжу та напої, співають, виконують фламенко. Вони вітають всіх охочих помилуватися результатом їх роботи та майстерністю, пов'язаною з

створенням квіткових композицій. Туристи мають можливість спостерігати та бути учасниками цієї події, перейти досвід громади, переймаються атмосферою затишку, спокою, місцевої гармонії та дружби. Свято патіо в Кордові є важливою частиною культурної спадщини міста. Його самобутність та безперервна традиція - плід безкорисливої співпраці мешканців, незалежно від соціального статусу та віку.

До спадщини ЮНЕСКО увійшли сім прикладів традиційних святкувань іспанців, але це тільки невелика часточка всіх традицій, на які багате кожне місто та містечко країни. Цікавим є факт, що святкові дійства, в основному, наповнюють міста не в'їзним, а внутрішнім туризмом. Популяризація елементів НКС відбувається через активну роботу держави засобами масової інформації, через соціальні мережі. В основному це неперервні традиції, але існує приклад закладання та розвитку нових. Наприклад, в серпні, коли вся країна іде у відпустку та зупиняються активності, були започатковані тижні містечок автономних громад Галісії, Астурії, Леону, Ріохи. Свята влаштовуються в кожному поселенні. Це об'єднує людей, сприяє розкриттю їх національних етнічних особливостей [23]: один тиждень на кожне з містечок. В результаті, без роботи не залишаються всі дотичні до туризму галузі: гостинності, харчування, перевезення, організації концертів, виробництва сувенірів, а місцеві громади демонструють свою майстерність у ремеслах, кулінарії, виноробстві.

Чому ж Іспанія так надзвичайно багата на свята та традиції їх проведення. Це зумовлено історично. З 1939 року до 70-х років країна була закритою для світу – це була епоха авторитарного режиму Франко, час міжнародної ізоляції країни. З культурної точки зору - життя в Іспанії, свого роду, було законсервованим, зберігалась його архаїчність, а традиції відтворювались в циклічності традиційних релігійних свят. Але не тільки це стало причиною збереження великої кількості святкувань, які сьогодні своєю автентичністю цікаві для туристичного відвідування.

Свято відпочинку та насолоди, до якого залучається весь світ не народжується з нічого. До кожного святкування, в буквальному сенсі, готуються кравці, дизайнери, техніки, перевізники, кулінари, винороби, готельєри. Це процес не одного дня, а місяці роботи. Внаслідок цього забезпечується стаке економічне існування громад, в яких відбуваються події. Популяризація традицій стала складовою великої державної політики в туризмі Іспанії. В країні напрацьовано приклад, коли нематеріальна культура уникла стану забуття внаслідок політики консервації та не втратила самобутності через глобалізацію.

В останні десятиліття Іспанія вийшла на перші місця за результатами діяльності в світовому туризмі. Статистика допандемічного 2018 року через Національний інститут статистики Іспанії зазначила рекорд в туристичному секторі - 82,77 млн. іноземних туристів, а приріст протягом попередніх десяти років кожного року в середньому складав більше 3,4 млн. відвідувачів [23]. Таким чином, країна зайняла друге почесне місце в рейтингу найбільшого відвідування після Франції, а за прибутками в галузі туризму поступилась тільки США.

До початку пандемії 2019 року в країні було запущено процес цифрової трансформації туризму, в якому велике місце відводиться залученню нових технологій: Big Data, штучний інтелект, інтернет продукти IoT, Location Intelligence [4], блокчейн, доповнена реальність, екологічний розвиток, що і надалі сприятиме революції в туризмі.

В березні 2021 року відбувся Всеукраїнський форум «Україна 30», який мав актуалізувати значущі питання та сприяти масштабним обговоренням інформаційної та культурної політики держави, її пріоритетів. На форумі обговорювались інструменти розбудови, захисту та збереження українських культурних горизонтів, зокрема, проєкт "Туристичні магніти". Туризм визнано пріоритетним напрямком в Україні, що підтверджується наступним фактом: Державним фондом регіонального розвитку на 2021 рік заплановано 20% свого річного бюджету спрямувати на підтримку туристичних «магнітів» з урахуванням особливостей регіонів [16]. Для України це не нові гасла, але потрібні практичні дії їх реалізації. В цій справі можна та потрібно користуватись досвідом Іспанії, яка використовує велику кількість елементів НКС в якості туристичних «магнітів».

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, Іспанія, демонструє управління туризмом на сталій основі, знаходячи відповідний баланс між комерційними інтересами, практичними носіями нематеріальної культурної спадщини та державними адміністраціями.

1. Туризм виступає у ролі “каталізатора” регіонального розвитку країни. Іспанія є прикладом виконання умов сталого туризму: держава розробляє програми зменшення тиску на місцеві екосистеми та сприяє збільшенню економічної користі для місцевих громад, а споживач-турист отримує умови занурення в автентичний світ конкретних місць і міст.

2. На досвіді Іспанії можна досліджувати розподіл діяльності між державою та місцевими громадами щодо успішного просування туристичних ресурсів нематеріальної культурної спадщини.
3. Сталий туризм може сприяти підвищенню якості життя, консолідації суспільства, популяризації України в світі. Вагомим внеском в ресурсну базу розвитку сталого туризму має стати нематеріальна культурна спадщина.
4. В якості туристичного ресурсу потрібно використовувати елементи НКС, побутування яких не змінюється під впливом туризму: обрядово-календарні свята, традиційні фестивалі, ремесла.
5. В туристичній галузі відбувається глобальний зсув інтересів туристів до безпосередньої участі та тісної взаємодії з місцевою культурою.
6. Орієнтація туристичної галузі на нематеріальну культурну спадщину, активності та продукти креативного туризму сприяють стійкому розвитку місцевих громад.
7. Формування вигідного поєднання спадщини та туристичних послуг в креативному та творчому туризмі можливе за умови дотримання Конвенції про охорону НКС.
8. Творчі пропозиції, культурні товари, що базуються на спадщині України, мають сприяти розкриттю культурного різноманіття пілотних напрямків туризму, створенню креативних туристичних напрямків, які потрібно поєднувати з тематичними маршрутами. Результати повинні принести економічні вигоди місцевим громадам, в яких побутують носії НКС, як це демонструє приклад Іспанії.
9. Необхідним залишається контроль за додатковим навантаженням на навколишнє середовище, яке спричиняють наслідки використання технологій туристичного обслуговування.
10. Досвід Іспанії демонструє як творчі ресурси, кейс яких створено запасами знань, традиціями, досвідом спільнот, в поєднання з природною та матеріальною спадщиною, стають вирішальним фактором конкурентної позиції міст та регіонів в туристичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Безносюк О.І., Вакуленко Н.В. Нематеріальне культурне насліддя як інструмент створення туристичного продукту і джерело соціально-економічного розвитку місцевих об'єктів. *Туризм і гостеприимство*. 2020. Пінськ. №1, с.28-37.
2. Винні коні. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/wine-horses-00860#video> (дата звернення: 15 Травень 2021).
3. Дем'ян В.В. Нематеріальна культурна спадщина як поле міждисциплінарної взаємодії. Міжнародний огляд. *The culturology ideas*. 2018. №14, с.161-169. DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-14-2018-2.161-169> (дата звернення 07 Квітень 2021).
4. Інтелектуальне розташування. Виконання цифрового перетворення. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт компанії Esri. – Режим доступу : <http://www.esri.ua/templater.php?link=location-intelligence> (дата звернення: 15 Травень 2021).
5. Кастелі. Людські вежі. Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/human-towers-00364> (дата звернення: 26 Червень 2021).
6. Конференції креативного туризму. Електронний ресурс] / Офіційний сайт Creative Tourism Network. – Режим доступу : <http://www.creativetourismnetwork.org/conferences/> (дата звернення: 30 Червень 2021).
7. Літні фестивалі вогню сонцестояння в Піренейях. (Іспанія, Франція, Андорра). [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/summer-solstice-fire-festivals-in-the-pyrenees-01073> (дата звернення: 26 Червень 2021).
8. Свято Патум Бергі. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/patum-of-berga-00156#diarogama> (дата звернення: 15 Травень 2021).
9. Презентація, місії та послуги. Мережа креативного туризму® - це міжнародна організація з розвитку креативного туризму у всьому світі. [Електронний ресурс] / Офіційний портал Creative Tourism Network®. – Режим доступу : <http://www.creativetourismnetwork.org/presentation/> (дата звернення 30 Червень 2021).
10. Програма досліджень культурного туризму ATLAS. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Дослідження туризму та маркетинг. – Режим доступу : <https://www.richardstourism.com/atlas-cultural-tourism-project> (дата звернення 04 Червень 2021).
11. Ритуали гри на барабанах у Тамборадасі. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/tamboradas-drum-playing-rituals-01208#video> (дата звернення: 15 Травень 2021).
12. Святкування Валенсії Фальяс. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/valencia-fallas-festivity-00859#video> (дата звернення: 15 Травень 2021).
13. Таємнича гра Ельче. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/mystery-play-of-elche-00018> (дата звернення: 17 Травень 2021).
14. Текст Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. DOI: <https://ich.unesco.org/en/convention> (дата звернення: 07 Квітень 2021).
15. Урочистість "Mare de Déu de la Salut" з Альгемесі. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/festivity-of-la-mare-de-deu-de-la-salut-of-algemesi-00576#video> (дата звернення: 17 Травень 2021).
16. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. [Електронний ресурс] режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-prioriteti-velikogo-budivnictva-2021-proekti-rozvitku-socobyekti-ta-turistichni-magniti> (дата звернення: 30 Квітень 2021).
17. Фламенко. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/flamenco-00363#video> (дата звернення: 30 квітень 2021).
18. Фієста внутрішніх двориків у Кордові. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/RL/fiesta-of-the-patios-in-cordova-00846#video> (дата звернення: 16 Травень 2021).
19. ATLAS Cultural Tourism Bibliography. 2021. 65 с. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Academia. – Режим доступу : https://www.academia.edu/48864997/ATLAS_Cultural_Tourism_Bibliography (дата звернення 03 Червень 2021).
20. Ilincic, Milica. 2013. «Benefits of Creative Tourism The Tourist Perspective». Paper presented at Expert Meeting on Alternative and Creative tourism in cities on in Barcelona. Meeting was organised by ATLAS City and National Capital Tourism Special Interest Group, ATLAS

- Cultural Tourism Special Interest Group and Creative Tourism Network. June 13-14. P. 99-113. URL: https://www.academia.edu/10102778/Benefits_of_Creative_Tourism_The_Tourist_Perspective (дата звернення 26 Червень 2021).
21. Richards, G. Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2018. № 36. P. 12-21, doi: <https://doi.org/10.7202/1041585ar>. URL: https://www.researchgate.net/publication/326247209_Cultural_Tourism_A_review_of_recent_research_and_trends (дата звернення 03 Червень 2021).
22. Official site of UNESCO. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНЕСКО. – Режим доступу : <https://ich.unesco.org/en/lists?exemplary=1> (дата звернення 15 Травень 2021).
23. Official Tourism Portal of Spain. [Електронний ресурс] / Офіційний туристичний сайт Іспанії. – Режим доступу : <https://www.spain.info/en/> (дата звернення 15.05.21).

References

1. Beznosyuk O.I., Vakulenko N.V. (2020). Intangible cultural heritage as a tool for creating a tourist product and a source of socio-economic development of local communities / *Tourism and hospitality*. Pinsk, 1, 28-37. (in Belarus)
2. Wine Horses. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/wine-horses-00860#video> (Accessed 15 May 2021).
3. Dem'yan V. V. Intangible cultural heritage as a field of interdisciplinary interaction. *The culturology ideas*. 2018. 14, 161-169. (in Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-14-2018-2.161-169> (Accessed 7 April 2021).
4. Intelligent location. Implementation of digital conversion. Retrieved from: <http://www.esri.ua/templater.php?link=location-intelligence> (Accessed 15 May 2021).
5. Castells are human towers. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/human-towers-00364> (Accessed 26 June 2021).
6. International Forum on Creative Tourism. Retrieved from: <http://www.creativetourismnetwork.org/conferences/> (Accessed 30 June 2021).
7. Summer solstice fire festivals in the Pyrenees. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/summer-solstice-fire-festivals-in-the-pyrenees-01073> (Accessed 26 June 2021).
8. Patum of Berga. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/patum-of-berga-00156#diaporama> (Accessed 15 May 2021).
9. Presentation, Missions & Services. The Creative Tourism Network® is the international organization for the creative tourism development worldwide. Retrieved from: <http://www.creativetourismnetwork.org/presentation/> (Accessed 30 June 2021).
10. Cultural tourism research program ATLAS. Retrieved from: <https://www.richardstourism.com/atlas-cultural-tourism-project> (Accessed 04 June 2021).
11. Tamboradas drum-playing rituals. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/tamboradas-drum-playing-rituals-01208#video> (Accessed 15 May 2021).
12. Valencia Fallas festivity. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/valencia-fallas-festivity-00859#video> (Accessed 15 May 2021).
13. Mystery play of Elche. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/mystery-play-of-elche-00018> (Accessed 17 May 2021).
14. Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/convention> (Accessed 07 April 2021).
15. Festivity of 'la Mare de Déu de la Salut' of Algemesí. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/festivity-of-la-mare-de-deu-de-la-salut-of-algemesi-00576#video> (Accessed 17 May 2021).
16. Government portal. Official website. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-chernishov-prioriteti-velikogo-budivnictva-2021-proekti-rozvitku-socobyekti-ta-turistichni-magniti> (Accessed 30 April 2021).
17. Flamenco. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/flamenco-00363#video> (Accessed 30 April 2021).
18. Fiesta of the patios in Cordova. Retrieved from: <https://ich.unesco.org/en/RL/fiesta-of-the-patios-in-cordova-00846#video> (Accessed 16 May 2021).
19. ATLAS Cultural Tourism Bibliography. 2021. 65 c. URL: https://www.academia.edu/48864997/ATLAS_Cultural_Tourism_Bibliography (Accessed 03 June 2021).
20. Ilincic, Milica. 2013. «Benefits of Creative Tourism The Tourist Perspective». Paper presented at Expert Meeting on Alternative and Creative tourism in cities on in Barcelona. Meeting was organised by ATLAS City and National Capital Tourism Special Interest Group, ATLAS Cultural Tourism Special Interest Group and Creative Tourism Network. June 13-14. P. 99-113. URL: https://www.academia.edu/10102778/Benefits_of_Creative_Tourism_The_Tourist_Perspective (Accessed 26 June 2021).
21. Richards, G. Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. 2018. № 36. P. 12-21, doi: <https://doi.org/10.7202/1041585ar>. URL: https://www.researchgate.net/publication/326247209_Cultural_Tourism_A_review_of_recent_research_and_trends (Accessed 03 June 2021).
22. Official site of UNESCO. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists?exemplary=1> (Accessed 15 May 21).
23. Official Tourism Portal of Spain. URL: <https://www.spain.info/en/> (Accessed 15 May 2021).

Надійшла до редколегії 05.05.2021

Глибовець Вікторія Леонідівна,
кандидат географічних наук, доцент
Хвесик Юлія Михайлівна,
доктор економічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-5473>

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД З 2012 ПО 2017 РІК

Метою статті є аналіз динаміки туристичних потоків між Україною та іншими країнами світу, а також виявлення чинників, які найбільше впливають на розвиток міжнародного туризму.

Методика дослідження. Найважливішими статистичними показниками, що характеризують туристичні потоки, є кількість українців, які відвідали інші країни з туристичною метою та кількість туристів - громадян інших країн, які прибули до України. У нашому дослідженні туристичних потоків України був використаний математичний показник, що відображає особливості туристичних потоків та їх соціально-економічне значення для розвитку міжнародного туризму в країні, а саме коефіцієнт туристичних обмінів. Для дослідження були обрані країни, які принаймні 2 роки поспіль відвідували понад 50 тисяч туристів з України. Загальна кількість туристів включає осіб, які подорожували зі службовими, туристичними та приватними цілями (не враховуючи обслуговуючий персонал та військовослужбовців).

Результати дослідження. Більшість туристів з України їдуть до сусідніх країн, а саме до Росії, Молдови, Білорусі, Польщі, Румунії, Угорщини та Туреччини. Туреччина є популярним місцем відпочинку серед українців, оскільки знаходиться недалеко від України і може надати туристам хороший сервіс. Необхідно врахувати той факт, що велика кількість українців працює за кордоном, переважно в Європі, а також у Росії. Коли ці люди виїжджають до іноземної країни, вони можуть заявити, що їх візит є приватним, а не робочим; тому їх помилково визначають як туристів. Країнами-донорами туристів, які приїжджають в Україну, є (коефіцієнт має тенденцію до «1») Таджикистан, Узбекистан та США. Країнами, для яких Україна є донором туристів, є (коефіцієнт має тенденцію до «-1») Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Кіпр, Іспанія, Греція, Австрія, Туреччина та Польща.

Наукова новизна. Вперше розраховано коефіцієнт туристичних обмінів України по відношенню до 29 країн світу за 2012 та 2017 роки. Виявлено країни-донори туристів, що приїжджають до України, а також країни, для яких Україна є донором туристів.

Практична значимість. Полягає у виявленні того факту, що Україна - це країна-донор туристів. Враховуючи той факт, що Україна багата на туристичні ресурси, з часом, використовуючи досвід туристичних країн світу, вона може змінити цей статус і приймати більше іноземних туристів.

Ключові слова: туристичні потоки, коефіцієнт туристичних обмінів, донори туристів.

Глибовець Виктория Леонидовна,
кандидат географических наук, доцент
Хвесик Юлия Михайловна,
доктор экономических наук, профессор

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина,
e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-5473>

АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПОТОКОВ УКРАИНЫ ЗА ПЕРИОД С 2012 ПО 2017 ГОД

Целью статьи является анализ динамики туристических потоков между Украиной и другими странами мира, а также выявление факторов, которые больше всего влияют на развитие международного туризма.

Методика исследования. Важнейшими статистическими показателями, характеризующими туристические потоки, является количество украинский, посетивших другие страны с туристической целью и количество туристов - граждан других стран, которые прибыли в Украину. В нашем исследовании туристических потоков Украины был использован математический показатель, отражающий особенности туристических потоков и их социально-экономическое значение для развития международного туризма в стране, а именно коэффициент туристических обменов. Для исследования были выбраны страны, которые по крайней мере 2 года подряд посещали более 50 000 туристов из Украины. Общее количество туристов включает лиц, которые путешествовали со служебными, туристическими и частными целями (не считая персонал и военнослужащих).

Результаты исследования. Большинство туристов из Украины едут в соседние страны, а именно в Россию, Молдову, Беларусь, Польшу, Румынию, Венгрии и Турцию. Турция является популярным местом отдыха среди украинцев, поскольку находится недалеко от Украины и может предоставить туристам хороший сервис. Необходимо учесть тот факт, что большое количество украинцев работает за границей, преимущественно в Европе, а также в России. Когда эти люди выезжают в иностранное государство, они могут заявить, что их визит является частным, а не рабочим; поэтому их ошибочно определяют как

туристов. Странами-донорами туристов, которые приезжают в Украину, является (коэффициент имеет тенденцию к «1») Таджикистан, Узбекистан и США. Странами, для которых Украина является донором туристов, есть (коэффициент имеет тенденцию к «1») Объединенные Арабские Эмираты, Египет, Кипр, Испания, Греция, Австрия, Турция и Польша.

Научная новизна. Впервые рассчитан коэффициент туристических обменов Украины по отношению к 29 стран мира за 2012 и 2017 годы. Выявлено страны-доноры туристов, приезжающих в Украину, а также страны, для которых Украина является донором туристов.

Практическая значимость. Заключается в выявлении того факта, что Украина - это страна-донор туристов. Учитывая тот факт, что Украина богата на туристические ресурсы, со временем, используя опыт туристических стран мира, она может изменить этот статус и принимать больше иностранных туристов.

Ключевые слова: туристические потоки, коэффициент туристических обменов, доноры туристов.

UDC 911. 3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.21-28>

Glybovets Victoria Leonidivna,

PhD (geography), Associate Professor

Khvesyuk Yuliia Mykhailivna,

Doctor of Sciences (Economics), Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,

e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,

e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-5473>

THE ANALYSIS OF INTERNATIONAL TOURIST STREAMS OF UKRAINE FOR THE PERIOD FROM 2012 TO 2017

The purpose of this article is to analyze the dynamics of tourist streams between Ukraine and other countries of the world, as well as to identify the factors that influence the development of international tourism most of all.

Research methodology. The most important statistical indicators that characterize tourist streams are the number of Ukrainians who visited other countries for tourist purposes and the number of tourists - citizens of other countries, who arrived in Ukraine. In our study of the tourist streams of Ukraine the mathematical indicator that reflects the features of tourist streams and their socio-economic importance for the development of international tourism in the country, namely the coefficient of tourist exchanges, was used. Selected for the research were the countries visited by more than 50 thousand tourists from Ukraine for at least 2 years in a row. The total number of the tourists includes persons who travelled for official, tourism, and private purposes (without vehicle servicing personnel and servicemen).

Results of the research. Most tourists from Ukraine go to neighboring countries, namely to Russia, Moldova, Belarus, Poland, Romania, Hungary, and Turkey. Turkey is a popular holiday destination among Ukrainians, because it's close to Ukraine and can provide tourists with a good service. It is necessary to take into account the fact that a large number of Ukrainians work abroad, mainly in Europe, as well as in Russia. When these people leave for a foreign country, they can state their visit is private, not working; therefore, they are mistakenly defined as tourists. The donor countries of tourists who come to Ukraine are (the coefficient tends to "1") Tajikistan, Uzbekistan, and the United States. The countries for which Ukraine is a donor of tourists are the (coefficient tends to "-1") United Arab Emirates, Egypt, Cyprus, Spain, Greece, Austria, Turkey, and Poland.

Scientific novelty. For the first time, the coefficient of tourist exchanges of Ukraine in relation to 29 countries of the world for 2012 and 2017 was calculated. The donor countries of tourists coming to Ukraine, as well as the countries for which Ukraine is a donor of tourists were identified.

Practical significance. It is to reveal the fact that Ukraine is a donor country for tourists. Given the fact that Ukraine is rich in tourist resources, over time, using the experience of tourist countries around the world, it can change this status and receive more foreign tourists.

Keywords: tourist streams, the coefficient of tourist exchanges, donors of tourists.

Problem statement. Tourist stream is a set of people who leave their place of permanent residence to travel in various directions on foot or by some kind of transport in the period from 24 hours to one year without engaging in paid activities and go back. The tourist stream as a totality of organized and amateur travelers exists as the basis for the formation of a tourist product.

According to the methodology of the World Tourism Organization, all residents who temporarily travel abroad, regardless of the purpose of their trip, are considered as tourists, with the exception of persons leaving for the purpose of education and work.

The tourist business is the most profitable sector of the economy of many countries. Ukraine also began to focus its efforts on the development of tourism, both internal and external.

Tourism has boasted virtually uninterrupted growth over time, despite occasional shocks, demonstrating the sector's strength and resilience. International tourist arrivals have increased from 25 million globally in 1950 to 278 million in 1980, 674 million in 2000, and 1,235 million in 2016. International tourist arrivals (overnight visitors) in 2016 grew by 3.9% to reach a total of 1,235 million

worldwide, an increase of 46 million over the previous year. It was the seventh consecutive year of above-average growth in international tourism following the 2009 global economic crisis. A comparable sequence of uninterrupted solid growth has not been recorded since the 1960s (Kreag 2001).

WTTC's latest annual research, in conjunction with Oxford Economics, shows Travel & Tourism's contribution to world GDP outpaced the global economy for the sixth consecutive year in 2016, rising to a total of 10.2% of world GDP (US\$7.6 trillion). The sector now supports 292 million people in employment – that's 1 in 10 jobs on the planet. Travel & Tourism forecasts over the next ten years also look extremely favourable with predicted growth rates of 3.9% annually (UNWTO 2017).

Tourism can improve the quality of life in an area by increasing the number of attractions, recreational opportunities, and services. Tourism offers residents opportunities to meet interesting people, make friendships, learn about the world, and expose themselves to new perspectives. Experiencing different cultural practices enriches experiences, broadens horizons, and increases insight and appreciation for different approaches to living. Often, dwindling interest in host cultures is revived by reawakening cultural heritage as part of tourism development, which increases demand for historical and cultural exhibits. This interest by tourists in local culture and history provides opportunities to support preservation of historical artifacts and architecture. By learning more about others, their differences become less threatening and more interesting (World Travel & Tourism Council 2017).

It's worth noting, that the year 2017 was declared by The United Nations General Assembly as the International Year of Sustainable Tourism for Development recalling the potential of tourism to advance the universal 2030 Agenda for Sustainable Development and the 17 Sustainable Development Goals (SDGs).

Travel streams are worth exploring, as tourists are one of the sources of financial revenues in a country. It is an indisputable fact, that foreign tourists brings profit to a country. For this reason, our research concentrates on the international tourist streams of Ukraine.

Ukraine is a country rich in tourist resources, but numerous political events (public protests on the main square, Maydan Nezalezhnosti; anti-terrorist operations in the East of the country) have a negative impact on the development of tourism, and in particular on inbound tourism.

By conducting a detailed analysis of the international tourist streams of Ukraine, we will be able to find out from which countries a small number of tourists come to Ukraine. In this way, we will know that more attention is needed to publicize Ukraine as a tourist destination in these countries in order to attract more tourists. In addition, this research will allow us to see in which countries of the world Ukrainian citizens spend their holidays and determine the reasons for their popularity among Ukrainians. The practical value of the results of this research lies in it.

Analysis of research and publications. The issues of the tourist streams of Ukraine were considered by O.O. Lyubitseva (2004), V.I. Kostashchuk (2010), O.M. Lutak, L.V. Mikhalechuk (2012), O. Yu. Bordun (2013), N.F. Alekseeva, O.Ya. Drin (2014), O.A. Pys'mennyj (2014) et al. However, the theoretical analysis of the scientific sources showed that these problems are not studied fully, which creates a need for an in-depth study.

Foreign scientists such as J. Preez & S.F. Witt (2005), Li, G., K.K.F. Wong, H. Song & S.F. Witt (2008), C. Goh, R. Law & H.M.K. Mok (2010), J. Ritalahti, A. Kontinen (2013), D.A. Kozlov (2016), N.M. Karaulova, L.V. Silicheva, V.V. Antonenko, E.E. Konovalova, Lebedev K.A. (2017) etc. study problems of tourist streams.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. It is necessary to find out whether Ukraine is more of a donor of tourists to other countries of the world, or, conversely, a certain country or several countries are donors of tourists to Ukraine. It is also necessary to find out from which countries of the world tourists come to Ukraine the most, and to which countries Ukrainian tourists go.

The purpose of this research work is to analyze the dynamics of tourist streams between Ukraine and other countries of the world, as well as to identify the factors that influence the development of international tourism the most.

Data and methods. The most important statistical indicators that characterize tourist streams are the number of Ukrainians who visited other countries for tourist purposes and the number of tourists - citizens of other countries, who arrived in Ukraine.

In studying the current state of development of tourist streams it's important to use mathematical indicators that reflect the features of tourist streams and their socio-economic importance for the development of international tourism in the country. Such indicators should take into account the following characteristics of tourist flows: 1) the ratio between the number of arrivals of foreign tourists from the country studied and the number of citizens who left for the same country for tourist purposes; 2)

the share of the relevant categories of tourists in the total volume of international tourists in the country; 3) represent the general socio-economic trends of the relevant international tourist streams. One of these indicators is the coefficient of tourist exchanges *I* (formula 1).

$$I = \frac{Ni - Zi}{Ni + Zi}, \quad (1)$$

where *Ni* is the proportion of foreigners from another country, who visited the region (country) for tourism purposes, in the total number of foreign tourists; *Zi* is the share of citizens of the country who visited this other country with a tourist purpose in the total number of foreign tourists in the region (country) (Kostashhuk 2010).

The meaning of this indicator can vary from -1 to +1. Indicator "-1" means that there was only the departure of tourists from the region (country) and there were no registered arrivals of foreign tourists. This means that travel companies in the country mainly work only to send their own citizens abroad. Accordingly, such a state of international tourism in the region (country) doesn't contribute to the development of its own tourist complex, because under such conditions, the tourist product created here isn't consumed. Indicator "0" means that the intensity of arrivals from another country is comparable to the intensity of departures from this country. When the coefficient of tourist exchanges is "+1" it means that foreigners come to the region (country), and the return touristic stream is absent. This situation is the most attractive for the region (country), as it contributes to the intensification of consumption of the tourist product created here and the increase of the efficiency of the local tourist complex. Extreme values of the coefficient are possible in a limited number of cases. Therefore, the absolute majority of indicators of the coefficient of tourist exchanges ranges from "-1" to "+1". At the same time, the degree of approximation of the indicator to the extreme values characterizes the intensity and direction of tourist streams, and to a certain extent reflects the development of the tourist complex of the region (country), the direction and efficiency of economic activity of the subjects of tourism business (Kostashhuk 2010).

Table 1

Tourist streams of Ukraine, 2012-2017

Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Foreign tourists, million	22,9	24,6	12,7	12,4	13,3	14,2
Foreign tourists who visit for official, business or diplomatic purposes, million	0,3	0,2	0,05	0,04	0,03	0,09
Foreign tourists who visit for tourist purposes, million	0,9	0,5	0,1	0,1	0,2	0,04
Foreign tourists who visit for private purposes, million	16,8	18,2	9,7	11,5	12,9	13,7
Foreign tourists who visit for purposes of cultural and sports exchange, religious or other purposes, million	4,8	5,8	2,8	0,7	0,2	0,3
Tourists-citizens of Ukraine who travelled abroad, million	21,4	23,7	22,4	23,1	24,6	26,4
Tourists-citizens of Ukraine who travelled abroad for business purposes, million	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1
Tourists-citizens of Ukraine who travelled abroad for tourist purposes, million	0,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1
Tourists-citizens of Ukraine who travelled abroad for private purposes, million	20,4	23,1	22,0	22,7	24,2	26,2

The table was compiled by the author, according to the data of the State Statistics Service of Ukraine.

The Table 1 shows that in 2014 the number of foreign tourists sharply decreased in Ukraine. We also see that among foreign tourists visiting Ukraine those who arrived for a private purpose considerably prevail. Among Ukrainians travelling abroad those who travel for a private purpose also significantly outnumber the tourists in other categories.

In 2017, 5 million more Ukrainians travelled abroad than in 2012. There is a tendency towards an increase in the number of Ukrainians travelling abroad for recreation, despite a slight decline in 2014 and 2015.

The population of Ukraine on December 1, 2017 amounted to 42.4 million (according to the State Statistics Service of Ukraine). In 2017, 26.4 million Ukrainians travelled abroad. It's 62% of the total population of the country.

Table 2

Entrance tourism of Ukraine, 2012-2017

Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azerbaijan	39 858	111 708	69 041	75 531	105 466	95 903
Belarus	3 089 523	3 353 517	1 592 924	1 891 518	1 822 173	2 727 591
Germany	272 843	253 259	131 171	154 470	170 733	209 422
Hungary	741 917	771 005	874 184	1 070 034	1 269 653	1 058 970
Israel	105 874	120 856	101 687	149 313	216 573	261 454
Italy	88 473	90 807	55 352	63 230	76 141	84 626
Lithuania	53 943	83 283	29 401	34 898	51 922	75 511
Republic of Moldova	4 842 608	5 417 817	4 368 176	4 394 147	4 296 198	4 435 414
Poland	1 400 966	1 259 170	1 123 879	1 155 999	1 194 580	1 144 018
Romania	780 879	877 234	584 774	763 228	774 581	791 115
Russian Federation	9 507 545	10 281 382	2 361 333	1 230 448	1 473 075	1 456 362
Slovakia	476 378	424 306	416 156	412 519	410 505	366 245
Tajikistan	42 715	60 331	37 072	53 949	163 880	70 938
Turkey	112 047	150 973	116 085	140 448	199 367	270 162
United Kingdom	80 250	81 321	44 085	54 679	70 294	78 600
USA	132 938	134 663	81 698	108 284	138 000	153 694
Uzbekistan	184 433	235 114	158 006	68 751	135 351	22 683
France	63 935	64 509	39 867	45 866	54 147	60 990
Czech Republic	51 699	52 705	35 148	39 470	48 998	67 680
Kazakhstan	70 103	84 826	29 634	27 455	37 438	41 152

The table was compiled by the author, according to the data of the State Statistics Service of Ukraine.

The Table 2 comprises the countries, from which more than 50 thousand tourists arrived to Ukraine for not less than two years in a row. The total number of tourists from a particular country includes persons who visited Ukraine for official, business, diplomatic, tourist, and private purposes, cultural and sports exchange, religious or other purposes (no vehicle servicing personnel and transit).

Most tourists come to Ukraine from the neighboring countries, namely from Russian Federation, Republic of Moldova, Belarus, and Poland. This is evident from the Table 1. Close family ties between citizens of Ukraine and citizens of these countries explain this situation.

2014 saw a decline in the number of tourists from almost all countries. Nevertheless, despite this, we can note a positive trend. From 2015 to 2017, the number of tourists from neighboring countries and from other countries increased. The number of tourists from Hungary, the Republic of Moldova, Poland and Slovakia didn't decrease in 2014. Again, this is due to the close family ties between citizens of Ukraine and the citizens of these countries.

We also see that the number of tourists from Tajikistan sharply increased in 2016 (163 880) compared to 2015 (53 949). This situation may be related to the internal processes that took place in this country.

It should be noted that Ukraine has a large diaspora in such countries as Russia (1928 thousand), USA (930 thousand), Moldova and Transnistria (442 thousand), Kazakhstan (333 thousand), Belarus (159 thousand), Poland (62 thousand), Czech Republic (54 thousand), Romania (51 thousand), Slovakia (41 thousand), Germany (approximately 40 thousand), France (approximately 35 thousand), Great Britain (approximately 30 thousand), Azerbaijan (22 thousand) (Zav`yalov 2017). Officially, 930 434 Ukrainians live in the USA, while according to the diaspora the number is higher than 1.5 million. (Dostup do pravdy` 2016). Persons who are now citizens of these countries but who are of Ukrainian descent can come to Ukraine to visit their relatives or friends. Despite the fact that they are Ukrainian by nationality, they start to be considered as foreign tourists as soon as they cross the border.

Selected for the research were the countries visited by more than 50 thousand tourists from Ukraine for at least 2 years in a row. The total number of the tourists includes persons who travelled for official, tourism, and private purposes (without vehicle servicing personnel and servicemen).

Most tourists from Ukraine go to neighboring countries, namely to Russia, Moldova, Belarus, Poland, Romania, Hungary and Turkey (table №3). Close family ties between citizens of Ukraine and citizens of these countries account for this situation (except for Turkey). Turkey is a popular holiday

destination among Ukrainians, because it's situated close to Ukraine and can provide tourists with a good service.

Table 3
Outbound tourism of Ukraine, 2012-2017

Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Austria	103 207	112 392	96 809	106 451	105 905	115 406
Belarus	1 673 717	1 738 907	1 538 160	1 325 546	1 114 457	1 186 466
Bulgaria	48 594	64 351	47 480	43 860	54 162	58 597
United Kingdom	85 047	109 659	76 590	62 439	64 528	63 920
Greece	121 536	201 538	151 286	101 298	96 419	104 774
Georgia	50 170	82 312	90 487	81 601	104 517	111 981
Egypt	297 267	336 173	400 427	350 936	417 949	733 597
Israel	141 319	124 057	117 833	129 311	146 379	155 074
Spain	92 939	119 730	99 614	60 710	89 606	112 982
Italy	152 709	191 616	172 845	113 373	122 294	173 573
Cyprus	26 775	35 366	47 601	57 303	80 023	58 326
Lithuania	8 079	16 767	22 611	28 559	57 639	54 867
Republic of Moldova	2 174 173	2 395 258	2 421 169	1 727 308	1 655 775	1 680 353
Netherlands	73 069	82 011	75 962	87 052	92 835	114 374
Germany	380 554	376 316	308 908	294 797	275 987	344 150
United Arab Emirates	151 181	210 772	161 728	137 442	150 673	166 586
Poland	5 765 184	6 991 778	7 657 021	9 505 713	10 111 086	9 990 978
Russian Federation	5 941 305	6 140 406	4 671 321	4 080 414	3 859 820	4 376 423
Romania	549 966	791 845	522 350	678 700	857 728	1 045 424
Slovakia	508 008	571 266	656 102	755 248	886 120	854 657
Turkey	563 184	573 840	450 549	510 537	930 657	1 185 051
Hungary	1 759 986	1 900 469	2 152 512	2 442 101	2 893 370	3 118 758
France	75 396	81 995	83 207	98 353	92 733	106 697
Czech Republic	299 444	170 114	84 948	52 738	41 754	73 536

The table was compiled by the author, according to the data of the State Statistics Service of Ukraine.

It is necessary to take into account the fact that a large number of Ukrainians work abroad, mainly in Europe, as well as in Russia. When these people leave for a foreign country, they can state their visit is private, not working; therefore, they are mistakenly defined as tourists.

The Table 4 shows the rate of tourist exchanges for the years 2012 and 2017. Thus, one can see how the situation changed over 5 years.

Table 4
Coefficient of tourist exchanges

Country	2012	2017
Azerbaijan	0,4	0,5
Belarus	0,3	0,4
Germany	-0,2	-0,2
Hungary	-0,4	-0,5
Israel	-0,1	0,2
Italy	-0,3	-0,3
Lithuania	0,7	0,2
Republic of Moldova	0,4	0,4
Poland	-0,6	-0,8
Romania	0,2	-0,1
Russian Federation	0,2	-0,5
Slovakia	0,03	-0,4
Tajikistan	1	1

Turkey	-0,7	-0,6
United Kingdom	-0,03	0,1
USA	0,7	0,6
Uzbekistan	0,9	1
France	-0,08	-0,3
Czech Republic	-0,7	-0,04
Kazakhstan	0,5	0,02
Austria	-0,5	-0,6
Bulgaria	-0,03	-0,2
Greece	-0,7	-0,7
Georgia	-0,1	-0,4
Egypt	-1	-1
Spain	-0,6	-0,7
Cyprus	-0,9	-0,8
Netherlands	-0,2	-0,5
United Arab Emirates	-1	-1

The table was compiled by the author, according to the data of the State Statistics Service of Ukraine.

Results and discussion. The Table 4 shows that for 5 years the coefficient of tourist exchanges didn't change for the following countries: Germany, Republic of Moldova, Tajikistan, Greece, Egypt and the United Arab Emirates.

The donor countries for tourists who come to Ukraine are (the coefficient tends to "1") Tajikistan, Uzbekistan and the United States.

The countries for which Ukraine is a donor of tourists (coefficient tends to "-1") are the United Arab Emirates, Egypt, Cyprus, Spain, Greece, Austria, Turkey, and Poland.

The group of countries Ukraine has a constant exchange of tourists with (the coefficient tends to "0") includes Belarus, Germany, Israel, Italy, Republic of Moldova, Romania, Slovakia, Great Britain, France, Bulgaria and Georgia.

In 2012, the coefficient of tourist exchange between Azerbaijan and Ukraine was close to "0", and in 2017 it already tended to "1". This means that the situation changed. Azerbaijan began to supply more tourists to Ukraine.

With Hungary, the Netherlands and the Russian Federation, the situation is the opposite; in 2017, Ukraine began to supply more tourists to these countries (the coefficient tended to -1). This might be so because people who go to these countries to land a job sometimes falsely indicate the purpose of their trip.

In the cases of Kazakhstan and Lithuania, in 2012 the coefficient tended to "-1", and in 2017 it began to tend to "0". This change took place because more Ukrainians began to travel to these countries. Concerning the Czech Republic, the situation improved, because the coefficient which tended to "-1" began to tend to "0". Hence, tourists from the Czech Republic began to visit Ukraine.

Oresta Bordun (Associate Professor of the Department of Tourism of the Ivan Franko National University of Lviv) studied international tourist streams from 2008 to 2010. She notes, that during this period there was a dynamic predominance of the number of foreigners, who visited Ukraine over the number of Ukrainian tourists who travelled abroad (Bordun 2013). It's clear from the Table 1 that in 2012 and 2013 the number of foreign tourists who visited Ukraine and the number of Ukrainians who travelled abroad were almost equal. Ukrainian tourists who visited other countries began to outnumber foreign tourists coming to Ukraine in 2014 and this tendency has continued up to the present time.

In 2008, the tourist exchange coefficient was negative for Russia, Poland, and Hungary. For Romania, Slovakia, and Germany the tourist exchange coefficient was equal to zero, which meant equalizing the intensity of the tourist stream from Ukraine to these countries with the intensity of the "counter" stream (tourist stream from these countries) (Bordun 2013). We can see from the Table 4 that in 2017 the coefficient of tourist exchanges was also negative for Russia, Poland, and Hungary. As for Romania, Slovakia, and Germany, this coefficient tended to zero, but turned out to be negative in the end.

Motivation-based structure of the entrance tourist stream (9 months of 2010) is as follows: business trips - 3% of the stream; organized tourism - 6% of the stream; private tourism - 91% of the stream (Bordun 2013). The Table 1 shows that in 2017 business trips had 0.6%; organized tourism - 0.3%; private tourism - 96.5%; cultural exchange, sport exchange, religious purposes, etc. - 2.1% in the structure of the entrance tourist stream.

Motivation-based structure of the outgoing tourist stream (9 months of 2010) is as follows: business trips – 5% of the stream; organized tourism – 8% of the stream; private tourism – 87% of the stream (Bordun 2013). The Table №1 shows that in 2017 business trips had 0,4%; organized tourism – 0,4%; private tourism – 99,2% in the structure of the entrance tourist stream.

In 2011, Ukraine was visited by the largest number of tourists from the following countries: Russia (9.0 million), Moldova (4.0 million), Belarus (2.6 million), Poland (1.7 million), Hungary (0, 8 million), Romania (0.7 million), Slovakia (0.6 million), Germany (0.2 million), Uzbekistan (0.1 million), USA (0.1 million) (Lyutak, My`xal`chuk 2012). The Table 2 shows that in 2017 the largest number of tourists came to Ukraine from Moldova (4.4 million), Belarus (2.7 million), the Russian Federation (1.4 million), Poland (1.1 million), Hungary (1.1 million), Romania (0.8 million), Slovakia (0, 4 million), Turkey (0.3 million), Israel, and Germany (0.2 million). We can see that the situation slightly changed in 6 years. Fewer tourists began to arrive from the Russian Federation, and the places of Uzbekistan and the United States were taken by Turkey and Israel.

Conclusions. The results of the research show that Ukraine falls into the category of countries that are donors of tourists, and not into the one that comprises recipient countries. This is evident from the fact that nineteen out of the twenty-nine countries studied received a negative coefficient of tourist exchanges in 2017. Thus, Ukrainians went to these countries more often than the inhabitants of these countries came to Ukraine. Only 10 countries received a positive coefficient of tourist exchanges in 2017. More tourists from those countries came to Ukraine than there were Ukrainians who went to visit them. It concerned the following countries: Azerbaijan, Uzbekistan, Tajikistan, Kazakhstan, Belarus, Republic of Moldova, Lithuania, the United Kingdom, the USA and Israel. Therefore, we can conclude that Ukraine must eliminate internal political instability. With its moderate climate, a low feasibility of natural disasters, the development of a system of cultural monuments, a rich historical heritage, and the effective measures to publicize the domestic tourism product in the international tourist market, Ukraine can increase the volume of its GDP and take a worthy place among the originators and consumers of the global tourism product.

References

1. Alekseeva, N.F., Drin, O.Ya. (2014): Doslidzhennya tury'sty'chny`x potokiv v Ukraini [Research of tourist streams in Ukraine]. Materials of the conference "Actual scientific achievements - 2014". Retrieved from: http://tourlib.net/statti_ukr/alekseeva2.htm
2. Bordun, O. Yu. (2013): Analiz mizhnarodny`x tury'sty'chny`x potokiv Ukrainy` [An analysis of international tourist streams of Ukraine]. Visnyk of Lviv University. The series is geographic. Edition 43, part 2, 137–146.
3. Dostup do pravdy` (2016): Oficijno v SSHA prozhy`vaye 930 434 ukrajiniv, za dany`my` diaspori` – ponad 1,5 mln osib [Officially, 930 434 Ukrainians live in the USA, according to the diaspora - more than 1.5 million people]. Retrieved from: <https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/ofitsiino-v-ssha-prozhyvaie-930-434-ukraintiv-za-danymy-diaspori-ponad-15-mln-osib>
4. Goh, C., Law, R., & Mok, H.M.K. (2010): Analyzing and forecasting tourism demand: a rough sets approach. Journal of Travel Research, 3 (46): 327-338.
5. Karaulova, N.M., Silicheva, L.V., Antonenko, V.V., Konovalova, E.E., Lebedev K.A. (2017): Methodical approaches to forecasting tourist streams. Revista ESPACIOS, 38 (48): 22-27. Retrieved from: <http://www.revistaespacios.com/a17v38n48/a17v38n48p22.pdf>
6. Kostashuk, V.I. (2010): Suchasny`j stan mizhnarodnogo tury`zmu mizh Ukrainoyu ta Italiyeu (na pry`kladi Chernivets`koyi oblasti) [The current state of international tourism between Ukraine and Italy (on the example of Chernivtsi region)]. Geography and Tourism. Kyiv: AlterPress, Edition 16, 63-74.
7. Kozlov, D.A. (2016): Prognozirovanie vyezdnoho turizma Rossiiskoi Federatsii [Forecasting of the Russian Federation outbound tourism]. International Journal of Applied and Basic Research, 1-2: 232-237.
8. Kreag, G. (2001): The Impacts of Tourism University of Minnesota. Minnesota Sea Grant, T 13: 1-20. Retrieved from: <http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/ImpactsTourism.pdf>
9. Li, G., Wong, K.K.F., Song, H., & Witt, S.F. (2008): Tourism demand forecasting: a time varying parameter error correction model. Journal of Travel Research, 2 (45): 175-185.
10. Lyubitseva, O.O. (2004): Tury'sty'chny`j ry`nok Ukrainy`: suchasny`j stan, tendenciyi, perspekty`vy` [The tourist market of Ukraine: the current state, trends, prospects]. International scientific and practical conference "Pedagogical and recreational technologies in the modern leisure industry". Retrieved from: http://tourlib.net/statti_ukr/lubiceva.htm
11. Lyutak, O.M., My`xal`chuk, L.V. (2012): Analiz ta ocynuyannya informaciyi pro osnovni tury'sty'chni potoky` Ukrainy` [Analysis and evaluation of information on the main tourist flows of Ukraine]. Actual Problems of Economics №12 (138), 217-225.
12. Preez, J., & Witt, S.F. (2005): Univariate versus multivariate time series forecasting: an application to international tourism demand. International Journal of Forecasting, 3 (19): 435-451.
13. Pys`mennyj, O.A. (2014): Analiz ry`nku mizhnarodnogo tury`zmu Ukrainy` [Analysis of the international tourism market of Ukraine]. Economic analysis, 15 (1): 144-153.
14. Ritalahti, J., Kontinen, A. (2013): Tourism Streams and Mobility in Uusimaa Region in Southern Finland. Retrieved from: http://agrilife.org/ertr/files/2013/03/enter2013_submission_88.pdf
15. UNWTO (2017): Tourism Highlights 2017. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
16. World Travel & Tourism Council (2017): Country Economic Impact Analysis. Retrieved from: <https://www.wttc.org/research/economic-research/economic-impact-analysis/>
17. Zav`yalov, A. V. (2017): Socy`al`naya adaptacy`ya ukraynsky`x y`mmy`grantov [Social adaptation of Ukrainian immigrants]. Monograph. Irkutsk: Y`GU, 101-102.

Луцик Марія Василівна,
кандидат географічних наук
Пронько Галина Володимирівна

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна,
e-mail: murmarja@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>
Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

ГЕОГРАФІЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Метою статті є дослідження ресурсної бази для розвитку «темного» туризму в Україні. Оскільки, проблематика «темного» туризму є недостатньо опрацьована в наукових джерелах, проте уже викликає зацікавленість в науці та суспільстві, наукові спроби дослідження «темного» туризму в Україні вважаємо актуальними і своєчасними.

Методика дослідження. Здійснено авторський аналіз матеріалів сучасних наукових розвідок і досліджень щодо теоретичних та практичних аспектів розвитку «темного» туризму в Україні та світі. Виконано ретельний аналіз публікацій поточної української преси, популярних видань, новинних медіаресурсів, матеріалів інформаційних порталів, сайтів туристичних компаній.

Результати дослідження. Описано передумови розвитку «темного» туризму в Україні. Досліджено ресурсну базу даного виду туризму. Укладено перелік 120 потенційно популярних для туриста «темних» місць і об'єктів (середньовічні замки, підземелля, тематичні музеї, в'язниці, собори, давні поселення, кладовища, аномальні зони, місця сили, поля битв та баталій тощо), які можуть використовуватися при розробці нових туристичних продуктів. За даними моніторингу, виконана картосхема об'єктів «темного» туризму в Україні. Здійснено географічну (за макрорегіонами та областями України) та тематичну (за приналежністю об'єктів до конкретних різновидів темного туризму: містичного туризму, некропольного туризму, танатотуризму та туризму катастроф) структуризацію цих об'єктів, та виявлено закономірності в їх геопросторовій організації. Виокремлено найцікавіші об'єкти темного туризму регіонів України та подано коротку характеристику більше 60 DESTINACIY.

Практична значимість. Результати моніторингу об'єктів «темного» туризму в Україні можуть бути використані як база даних для розробки інтерактивної карти, а їх характеристика, подана у статті, стати змістовним наповненням такої мапи, а також використовуватись як контент для наповнення тематичних веб-сайтів, інформаційних порталів, YouTube- та Telegram-каналів, мобільних додатків. Також матеріали статті можна використовувати у процесі формування програм розвитку туризму країни, при облаштуванні інфраструктури відповідного профілю (квест-кімнати, парки розваг, тематичні розважальні центри), при організації культурних заходів, конкурсів, квестів, фестивалів, освітніх екскурсій у містичних місцях для їх популяризації серед туристів та залучення додаткових інвестицій, у діяльності туристичних підприємств, які планують розширювати існуючий асортимент туристичних програм шляхом розробки «темних» турів та екскурсій.

Ключові слова: темний туризм, містичний туризм, туризм катастроф, танатотуризм, некропольний туризм.

Луцик Мария Васильевна,
кандидат географических наук
Пронько Галина Владимировна

Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина, e-mail:
murmarja@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>
Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина

ГЕОГРАФИЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Целью статьи является исследование ресурсной базы для развития «темного» туризма в Украине. Поскольку проблематика «темного» туризма недостаточно проработана в научных источниках, однако уже вызывает интерес в науке и обществе, научные попытки исследования «темного» туризма в Украине считаем актуальными и своевременными.

Методика исследования. Осуществлен авторский анализ материалов современных научных исследований и исследований относительно теоретических и практических аспектов развития «темного» туризма в Украине и мире. Выполнен тщательный анализ публикаций текущей украинской прессы, популярных изданий, новинных медиаресурсов, материалов информационных порталов, сайтов туристических компаний.

Результаты исследования. Описаны предпосылки развития «темного» туризма в Украине. Исследована ресурсную базу данного вида туризма. Заключен перечень 120 потенциально популярных для туриста «темных» мест и объектов (средневековые замки, подземелья, тематические музеи, тюрьмы, соборы, древние поселения, кладбища, аномальные зоны, места силы, поля сражений и баталлий и т.д.), которые могут использоваться при разработке новых туристических продуктов. По данным мониторинга, выполненная картосхема объектов «темного» туризма в Украине. Осуществлен географическую (по макрорегионами и областями Украины) и тематическую (по принадлежности объектов к конкретным

разновидностей темного туризма: мистического туризма, некропольного туризма, танатотуризму и туризма катастроф) структурирование этих объектов, и выявлены закономерности в их геопространственной организации. Выделены наиболее интересные объекты темного туризма регионов Украины и дана краткая характеристика более 60 направлений.

Практическая значимость. Результаты мониторинга объектов «темного» туризма в Украине могут быть использованы в качестве базы данных для разработки интерактивной карты, а их характеристика, представленная в статье, стать содержательным наполнением такой карты, а также использоваться как контент для наполнения тематических веб-сайтов, информационных порталов, YouTube- и Telegram-каналов, мобильных приложений. Также материалы статьи можно использовать в процессе формирования программ развития туризма страны, при обустройстве инфраструктуры соответствующего профиля (квест-комнаты, парки развлечений, тематические развлекательные центры), при организации культурных мероприятий, конкурсов, квестов, фестивалей, образовательных экскурсий в мистических местах для их популяризации среди туристов и привлечения дополнительных инвестиций, в деятельности туристических предприятий, которые планируют расширять существующий ассортимент туристических программ путем разработки «темных» туров и экскурсий.

Ключевые слова: черный туризм, мистический туризм, туризм катастроф, танатотуризм, некропольный туризм.

UDC: 338.486.2

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.29-41>

Lushchik Mariya Vasylivna,
Candidate of Geographical Sciences
Pronko Halyna Volodymyrivna

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, e-mail: murmarja@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>
Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

GEOGRAPHY OF DARK TOURISM IN UKRAINE

The purpose of the article is to study the resource base for the development of «dark» tourism in Ukraine. Since the issue of «dark» tourism is insufficiently studied in scientific sources, but is already of interest in science and society, scientific attempts to study «dark» tourism in Ukraine are considered relevant and timely.

Methods. The author's analysis of materials of modern scientific researches and researches concerning theoretical and practical aspects of development of «dark» tourism in Ukraine and the world is carried out. A thorough analysis of publications of the current Ukrainian press, popular publications, news media resources, materials of information portals, websites of travel companies has been performed.

Results. The preconditions for the development of «dark» tourism in Ukraine are described. The resource base of this type of tourism is investigated. A list of 120 potentially popular for tourists «dark» places and objects (medieval castles, dungeons, thematic museums, prisons, cathedrals, ancient settlements, cemeteries, anomalous areas, places of power, battlefields and battles, etc.) that can be used in the development of new tourism products. According to the monitoring data, a map of «dark» tourism facilities in Ukraine has been completed. The geographical (by macro-regions and regions of Ukraine) and thematic (according to the objects belonging to specific types of «dark» tourism: mystical tourism, necropolis tourism, thanatourism and catastrophe tourism) structuring of these objects, and regularities in their geospatial organization are revealed. The most interesting objects of «dark» tourism of the regions of Ukraine are singled out and a brief description of more than 60 destinations is given.

The practical significance. The results of monitoring of «dark» tourism in Ukraine can be used as a database for the development of an interactive map, and their characteristics, presented in the article, become a meaningful content of such a map, as well as used as content to fill thematic websites, information portal, YouTube and Telegram channels, mobile applications. The materials of the article can also be used in the process of forming tourism development programs of the country, in arranging the infrastructure of the relevant profile (quest rooms, amusement parks, thematic entertainment centers), in organizing cultural events, competitions, quests, festivals, educational tours in mystical places to promote them. among tourists and attracting additional investment in the activities of tourism enterprises that plan to expand the existing range of tourism programs by developing «dark» tours and excursions.

Key words: dark tourism, mystical tourism, catastrophe tourism, thanatourism, necropolis tourism.

Постановка проблеми. Попри те, що темний туризм вважається відносно новим різновидом туризму, він уже відіграє важливу роль в сучасній світовій туристичній індустрії. На нашу думку, даний вид туризму має всі можливості та перспективи для подальшого розвитку не лише у світі, але і в Україні. Темний туризм змушує людство усвідомити масштаби катастроф, визнати необхідність мирного взаємозв'язку між людьми, наукою та технологіями і містикою, які інколи ставили під загрозу існування людської цивілізації, та дає зрозуміти помилки цих подій і трагедій минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідження опрацьовано аналітичні праці вітчизняних та закордонних вчених, проаналізовано статистичні матеріали Державної

служби статистики України, Інтернет-ресурси. Виявлено, що вперше поняття «темний туризм» (dark tourism) було вжито в 1996 р. в журналі International Journal of Heritage Studies. Теоретичними дослідженнями структури «темного» туризму, основних мотиваційних аспектів інтересу до такого виду туризму присвячені праці британських авторів, зокрема Д. Ленона та М. Фолі (введено поняття «темний» туризм, досліджено його види) [37], А. Сітона (вжито поняття «танатотуризм») [34], Ф. Стоуна (мотивація «темних» туристів) [35, 36]. Окремі питання дослідження темного туризму розглянуті в працях українських науковців. Зокрема, про історію походження терміну та його типізацію висловлювалися О. Арайс, Ю. Сологуб [2], на перспективності розвитку темного туризму в Україні наголошує А. Іванов [10]. Про місце та особливості розвитку темного туризму серед специфічних видів туризму, об'єднаних під назвою «туризм людських слабкостей» роздумує І. Смалъ [29]. Передумови виникнення темного туризму в Україні, просторово-функціональні можливості його розвитку та сучасний стан використання ресурсного потенціалу темного туризму в Україні описано в праці Н. Паньків [26]. Певні види та географічні аспекти поширення темного туризму висвітлені в статтях К. Алістратової [1], О. Бордун [3], О. Бугрій [4], Т. Заставецького [9], М. Казьмирчук [13], Л. Кирилук [14], М. Кляпа [15], І. Кулиняка [16; 17], Я. Москаленко [24] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблем та перспектив розвитку темного туризму є актуальними, тому що дана проблематика досі не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі, проте викликає уже стабільний науковий інтерес та певний резонанс в суспільстві. Розгляд питань, пов'язаних з даною тематикою, носить як теоретичну, так і практичну значимість. Комплексних досліджень потенціалу «темного» туризму – основних локацій та дестинацій, залучення «темних» об'єктів до програм туристичних підприємств надто мало.

Формулювання мети статті. Метою роботи є дослідження ресурсної бази для розвитку темного туризму в Україні. Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання: - висвітлити теоретичні аспекти розвитку темного туризму; - здійснити аналіз передумов розвитку темного туризму в Україні; - провести моніторинг потенційних місць «темного» туризму; - структурувати об'єкти «темного туризму за географічним і тематичним критеріями; - охарактеризувати найбільш популярні «темні» локації України; - обґрунтувати проблеми розвитку даного виду туризму і запропонувати шляхи їх вирішення.

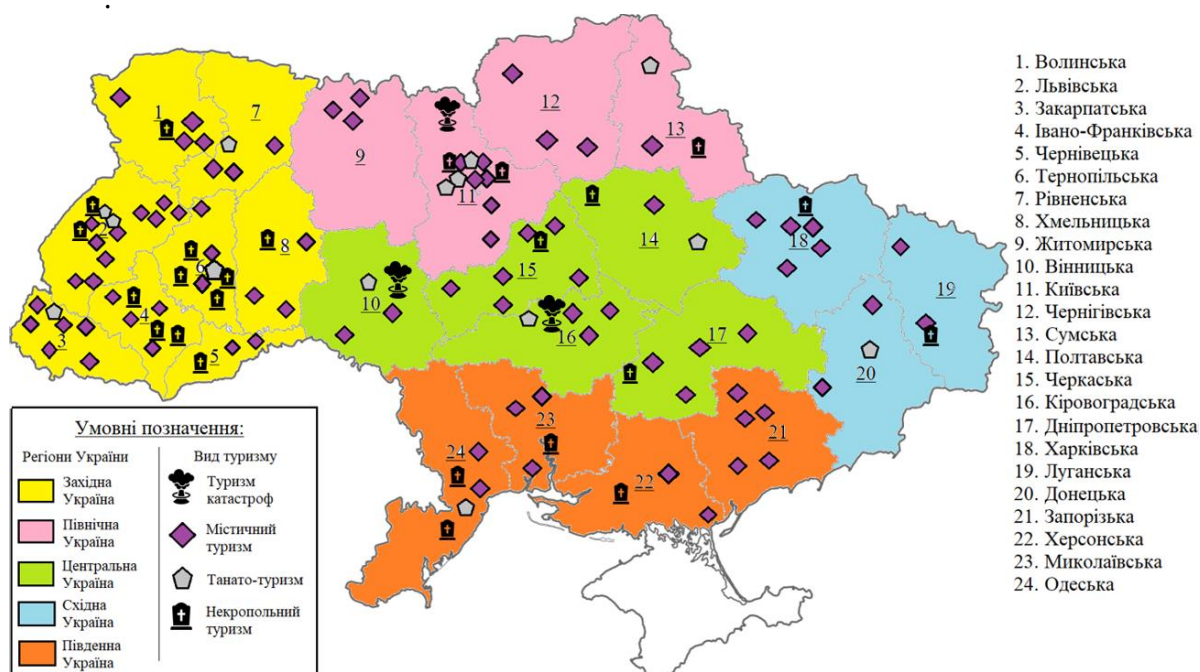

Рис. 1. Карта популярних об'єктів «темного» туризму в Україні

Примітки: **Західна Україна** – Львівська, Закарпатська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Хмельницька області; **Північна Україна:** Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області; **Центральна Україна:** Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області; **Східна Україна:** Харківська, Луганська, Донецька області; **Південна Україна:** Херсонська, Запорізька, Миколаївська, Одеська області.

*розроблено автором на основі [1, 5, 6, 8, 16, 18-23, 30].

Виклад основного матеріалу дослідження. Темний туризм в Україні не дуже поширений, хоча Україна має значну кількість відомих місць та об'єктів темного туризму, чималий «містичний» потенціал. Проте на практиці залучення об'єктів до асортименту програм туристичних підприємств є незначним. Ми провели моніторинг «темних» місць та локацій України та виділили близько 120 потенційно популярних для туриста об'єктів: замки, підземелля, собори, давні поселення, кладовища, місця сили, поля битв та баталій тощо, які можуть використовуватися при розробці нових туристичних продуктів (рис. 1.). Із географічним та тематичним розподілом об'єктів «темного» туризму територією України можна ознайомитися на рис. 1–4

Як бачимо з рис. 1–3., найбільше об'єктів темного туризму концентрує на своїй території Західна Україна – 53 об'єкти, що становить майже 40 % «темних» локацій України. а найменше – Східна Україна – лише 11 об'єктів (10 %). Слід зазначити, що нерівномірність розподілу об'єктів по регіонах пов'язана перш за все з тим, що кожному регіону притаманна неоднакова кількість областей. Окрім цього, об'єкти розміщені неоднорідно по території країни: до прикладу одна область з Західного регіону налічує таку кількість місць, що можуть відноситися до темного туризму, як і весь Північний регіон України, в складі якого є чотири області.

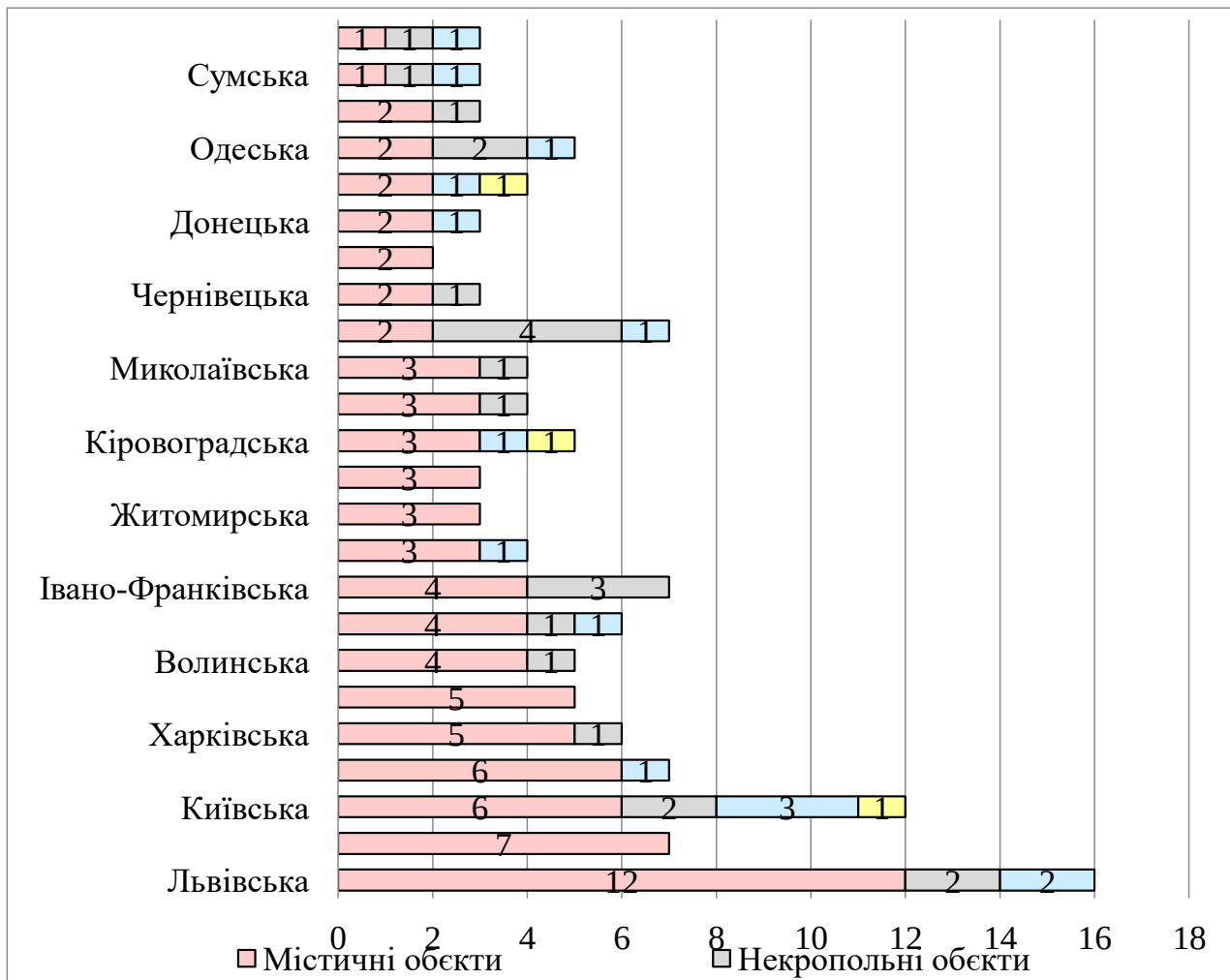

Рис. 2. Територіально-тематичний розподіл об'єктів «темного» туризму, од.

За тематикою (рис. 4.), в структурі «темних» дестинацій переважають об'єкти містичного туризму – 87 одиниць, або $\frac{3}{4}$ усіх об'єктів України. Приблизно однакова кількість об'єктів некропольного і танато- туризму, найменше – лише 3 % – локацій туризму катастроф.

Західна Україна. Отож, найбільшого поширення темний туризм набув у Західній Україні, яка славиться своїми середньовічними замками, відомими кладовищами, музеями та іншими «темними» об'єктами.

Рис. 3. Географічний розподіл об'єктів темного туризму, %

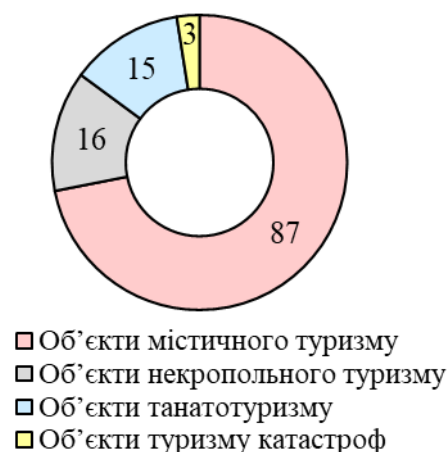

Рис. 4. Розподіл об'єктів темного туризму за видами, %

Львівська область традиційно є одним із найпотужніших центрів скупчення «темних» місць та об'єктів (рис. 5.). Найбільше об'єктів та місць, що можуть відноситися до темного туризму зосереджено у самому м. Львові. Саме тут знаходяться:

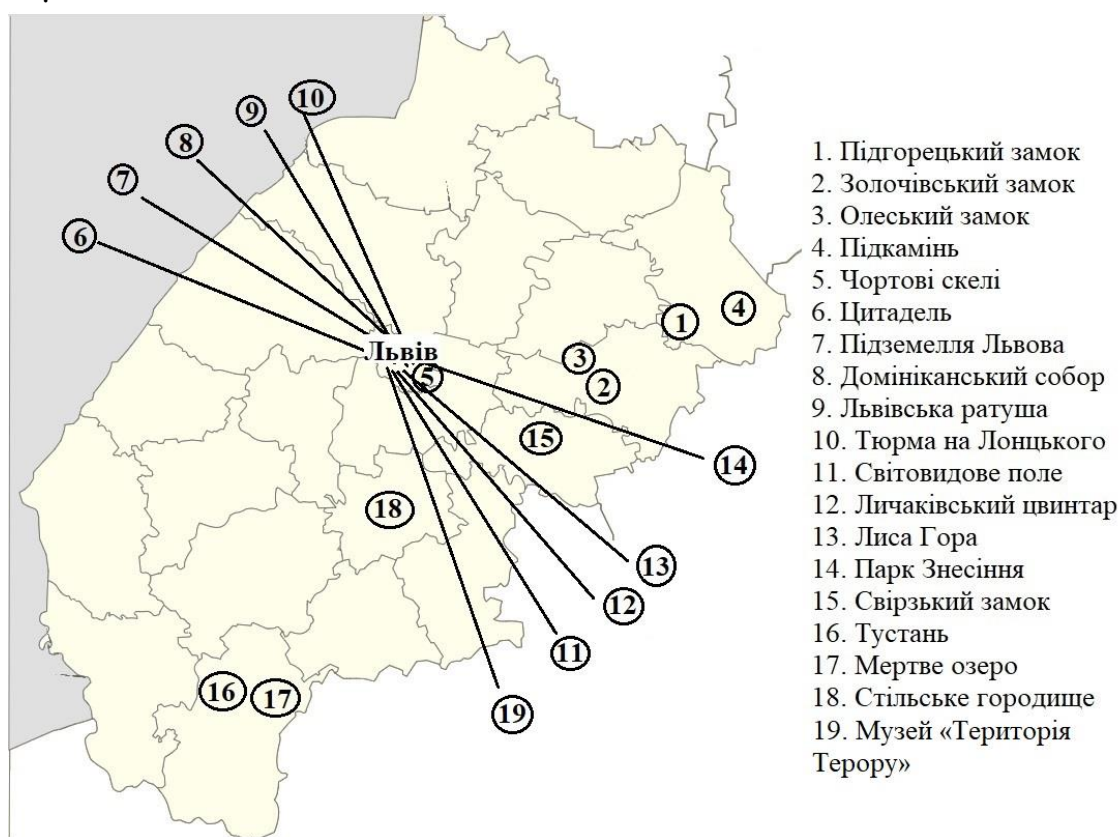

Рис. 5. Карта популярних «темних» місць Львівської області

*розроблено автором на основі [19–22, 30].

Музей-некрополь «Личаківський цвинтар» – найстаріший цвинтар в Європі, площею 40 га, де розміщено понад 300 тис. поховань, а на могилах встановлено близько 500 скульптур. Виділяється це кладовище і незвичними надгробками, багато з яких є творіннями відомих скульпторів і архітекторів [4; 5];

Підземелля Львова, які які розходяться від храмів та церков і часто пропонуються туристичними підприємствами в асортименті містичних турів та екскурсій по місту. Підземелля Домініканського монастиря вважаються одними із найстаріших і наймістичніших. А у підземеллях

Єзуїтського костелу нібито «проживають» двоє привидів: ченця і одного покійника з роду Потоцьких, який помер за загадкових обставин [17; 30].

Музей-меморіал «Тюрма на Лонцького» – це перший музей жертв окупаційних режимів в Україні (функціонує з 2009 р.), напевно, одне з наймоторошніших місць Львова. В ХХ ст. використовувався як політична в'язниця трьома режимами: польською, радянською та нацистською владами. На стінах коридорів є стенди, де написані історії в'язниці, розміщені документи з іменами та прізвищами розстріляних і закатованих [17; 30].

Неподалік від Високого Замку знаходиться містична галявина – *Світовидове поле*. Деякі історики стверджують, що це – сакральне місце давніх слов'ян, які прирівнювали Світовид до сонця та вважали його наймогутнішим у пантеоні. Біоенергетики підтверджують, що тут і досі можна відчутися неймовірну енергетику, яка здатна лікувати хворих [17]. Поруч розташована *Лиса гора, або гора Лева*. Згідно з легендами, король Лев збудував тут замок, який згорів під час битви з поляками в 1340 р. Пожежа знищила частину гори, на території якої більше нічого не росло. Вважається, що люди, які заблукають у тих місцях вночі, будуть обдурені силами зла [17; 30].

Між Львовом та Винниками знаходиться лісовий заказник, частиною якого є містична гора *Чортова скеля*. Легенди свідчать, що утворила Чортову скелю сама нечисть, що несла великі камені та розсипала їх над Львівщиною. Мешканці приписують скелі різні паранормальні особливості: а) берега, який не дає граду та бурі знищити місто, б) місце, де збираються на шабаш відьми та чорти [17; 30].

Не менш відомим об'єктом Львівщини є *Чортів камінь* (с. Підкамінь Бродівського району) – природний пам'ятник, камінь-велет, оскільки подібних каменів поруч більше немає, то серед науковців досі немає однозначної версії щодо походження останця. Місцеві жителі і туристи запевняють, що це місце сили і біля каменя відчувається незвичайна енергія [30].

Село Стільсько – столиця неіснуючої тепер країни, Великої (Білої) Хорватії. Величезне *стародавнє городище* вражає не лише масштабами, а й легендами. За численними переказами, під городищем розташоване підземне місто, що підтверджено дослідженням археологів та геофізиків України. Колись тут було язичницьке святилище та було розкопано дві ями, в яких виявили рештки жертвоприношень (кістки тварин). Запевняють, що давні печери і скелі місця мають енергетику [17; 19; 22; 30].

Західна Україна також славиться своїми замками та фортецями, оповіді про які наповнені історіями та легендами про привидів: *Підгорецький замок* (Підгірці, Бродівський район, Львівська область), *Золочівський замок* (Золочів, Львівська область), *Одеський замок* (Одесько, Золочівський район, Львівська область), *Свірзький замок* (Свірж, Перемишлянський район, Львівська область), *Невицький замок* (Кам'яниця, Ужгородський район, Закарпатська область), *Тараканівський форт* (Тараканів, Дубенський район, Рівненська область), *Замок Любарта* (Луцьк, Волинська область), *Кременецький замок* (Кременець, Тернопільська область) [6; 12; 17; 30].

Окрім замків Західної України, багато переказів та містичних оповідань пов'язано з *Карпатами*. До сьогодні можна почути розповіді про снігову людину, лісовиків, мольфарів – карпатських чаклунів тощо. Місцеві вірять в те, що на Гуцульщині проживають справжні мольфари, які мають надзвичайні здібності. Як правило, вони поселяються на околицях селищ або високо в горах, подалі від людей. Кажуть, що мольфари наділені містичними знаннями та навиками, можуть робити як добрі, так і погані справи [18]. На Верховинщині (*Івано-Франківська область*) навіть відкрито *Музей гуцульської магії*, який містить зразки (знаряддя праці, зілля), передані родинам померлих мольфарів.

Мешканці стверджують, що в Карпатах також живе чугайстр. Із оповідань – це волохатий велетень-чоловік, снігова людина, котра безшумно та швидко рухається, а її ріст в два-три рази перевищує зріст звичайної людини, тіло повністю вкрите волоссям. Існують очевидці, які кажуть, що бачили незрозумілу істоту на власні очі. Проте фотографій чи відеодоказів того, що снігова людина насправді існує немає [18].

Легендами оповита історія геологічного походження та етимології назви озера *Синевир* (Закарпатська область), яке ще називають Морським оком Карпат. Ще одне унікальне та таємниче озеро – *Мертве озеро*, вода в якому майже чорного кольору, а на поверхні постійно проступають бульбашки, знаходиться на території Львівщини. Довгий час це озеро відлякувало жителів своєю аномальною, темною водою та бульбашками. Вони розповідають, що в тутешніх болотах колись безслідно зникали мандрівники [18].

Біля підніжжя найвищої гори Українських Карпат (Говерли) розташоване мовчазне та моторошне *австрійське кладовище періоду Першої Світової війни*, що знаходиться на галявині, в оточенні лісу. Відомо, що австрійські вояки загинули під час запеклого бою між військами Російської держави та Австро-Угорської імперії [18].

В Карпатах є *місто-привид*, яке турист не зможе знайти на жодній мапі України, засекречена військова база СРСР та ціле місто – Івано-Франківськ-16. Раніше тут було село Луг, але звідти виселили понад півтори тисячі мешканців. Військову базу будували політичні в'язні, живим з будівництва ніхто не повернувся. Через те, що сам факт існування міста тримався в секреті, воно овіяне різними легендами та переказами [18].

Черговий містичний туристичний об'єкт Карпатського краю – *Скелі Довбуша* (межа Івано-Франківської та Львівської областей), що народними переказами пов'язані з постаттю Олекси Довбуша, та схованими ним тут скарбами.

Неподалік від Кам'янця-Подільського у *Хмельницькій області* є затока, сповнена чарівності і тихої величі – *Бакота*. Кожен по-різному сприймає її – як містичний куточок, як місце сили, як сакральне місце, де можна побути наодинці зі своїми думками. Бакота зникла з лиця землі, коли будували Дністровську ГЕС. Мешканців примусово переселили, а їх рідне село повністю затопили водою. Одна з визначних пам'яток Бакоти – це найстаріший на Поділлі Свято-Михайлівський скельний чоловічий монастир [18].

В *Чернівецькій області* відомим «некропольним» місцем є Кладовище (*Чернівці, вул. Зелена*). Це третій в Україні некрополь із музейним статусом, що фактично об'єднує два старі кладовища – юдейський та християнський [5].

Найвідвідуванішим некрополем на *Тернопільщині* є один із найдавніших єврейських цвинтарів – *Підгаєцький кіркут*. Тут зберігається понад тисяча надгробків в хорошому стані, але більшість могил знищено [5].

У Луцьку на вул. Шевченка (*Волинська область*) знаходиться ще один із найстаріших цвинтарів країни, який свого часу був місцем зустрічі неформальних угруповань. За легендою, на цвинтарі стояла церква, де проводив служіння молодий священник. В нього закохалася дружина одного з вельмож, проте любов не була взаємною. Закохана розізлилася і підпалила церкву, разом із молодим чоловіком [5].

Північна Україна. Найвідомішим об'єктом темного туризму України, що знаходиться на півночі, вважається *Чорнобильська зона відчуження*. Варто відзначити, що щороку все більша кількість туристів, в тому числі іноземних, відвідує зону відчуження, які бажають побачити як змінилася Чорнобильська зона відчуження за більш, ніж 35 років [7; 11]. Вітчизняними туроператорами розроблено більше 21 маршруту для відвідування зони [7; 11; 26].

З давніх-давен *Київ* вважають містичним містом. По українській столиці розкидані аж 5 Лисих гір, проте містикою овіяна тільки одна – та, що розташована на Видубичах. Ще з часів Київської Русі ця місцина була тісно пов'язана з чаклунством, що неодноразово доводили археологічні знахідки (в підземеллях було знайдено багато стародавніх книг, коштовностей та магічних знаків). Дерев'яний ідол Перуна та столітні дерева вже давно викликають численні запитання. Кажуть, що на Лисій Горі є привиди, через те, що було багато незрозумілих смертей [19–22].

Бабин Яр – це найбільший інтернаціональний цвинтар в Україні, всесвітньо відоме місце трагедії, що стало символом Голокосту. В роки фашистської окупації України було розстріляно понад 100 тис. мирних громадян, військовополонених, підпільників, партизанів, заручників, хворих та ін. [5].

Покинута лабораторія інституту Громашевського. Про походження цього місця ходять багато переказів, але вдалося встановити, що це лабораторія з дослідження вірусних інфекцій. Існує версія, що в лабораторії шукали ліки від СНІДу та раку й робили дослідження над людьми і тваринами. Одне відомо достеменно: учені-медики лишали будівлю дуже поспішно, про що свідчать покинуте обладнання та численні пробірки [22].

Будинок удови, яка плаче – ще одна визначна столична будівля, за легендою у цьому будинку жила сімейна пара, однак згодом чоловік захворів і помер. Дружина довго сумувала та почала розмовляти із привидом померлого коханого. Перед смертю заповіла прикріпити скульптуру з її зображенням на фасад будинку, аби чоловік не вирішив, що вона про нього забула. І тепер можна побачити на будинку обличчя удови, по щоках якої під час дощу течуть сльози [19].

Варто згадати і *Байкове кладовище*, що розташоване на однойменній горі в Голосіївському районі столиці. Це одне з найстаріших кладовищ у Києві та одне з найпрестижніших в країні. Тут поховані знамениті особистості різних епох – від письменниці Лесі Українки до актора театру і кіно

Богдана Ступки. На Байковому кладовищі збереглися старовинні склепи, унікальні скульптури і надгробки [4].

Гора Тотоха – одне з найпотужніших місць сили України, що розташоване в Київській області поряд з селом Медвин. Це курган, де були виявлені багаточисельні трипільські та скіфські поселення. Вважається, що на Тотосі є три енергетичні точки з позитивною енергією, які утворюють трикутник, всередині якого людина буде захищена від будь-якої енергетичної агресії [19–22].

На *Житомирщині* у селі Рудня-Замисловицька знаходиться одне з наймістичніших чудес України. Тут серед лісу розкидані велетенські камені невідомого походження. Вони нагадують ціле поселення, і тому цю містичну місцину називають *Камінним селом*. Вчені думають, що величезні камені могли бути принесені льодовиком. Але місцеві жителі розказують легенду, що на цьому місці колись було багате село та одного разу сюди з'явився Господь у вигляді мандрівника і попросив їжі. Селяни кинули йому скоринку хліба. Через це він перетворив все і всіх навколо у камені [22].

На території Поліського заповідника є унікальний музей «*Древлянське село*», розташований у селі Селезівка *Житомирської області*. Комплекс розміщений під відкритим небом і налічує безліч каменів, кожен з них є символом віри. Чутками про чудеса може похвалитися так званий «Камінь любові», який допомагає безплідним жінкам завагітніти. На території музею створені маршрути, які ведуть до святих джерел, столітніх дубів, поховань давніх предків. Працівники запевняють, що в музеї немає нічого вигаданого, все це історія, яка відкриває для нас сторінки життя предків [20; 21].

Неподалік від села Купище *Житомирської області* в лісі знаходиться місцевість, якій жителі дали назву *Гроловище*. Ця поляна має погану славу. Легенда говорить, що колись тут жив заможний та жорстокий пан, але одного разу блискавка вбила пана й спалила його садибу. З тих пір під час кожної грози, що проходить над селом, блискавки б'ють у Гроловище. Кажуть, тут в'януть рослини і не ростуть гриби, у людей, які сюди приходять, різко погіршується самопочуття і настрій, а час від часу тут з'являється загадкове мерехтіння [22].

В Україні є власний «Стоунхендж» – *пригоризонтна обсерваторія* у селі Безводівці *Чернігівської області*. На території цього зниклого села знаходиться древній курган. Деякі з них зруйновані людьми, а ті що залишилися, вчені описували як кургани кочових племен I тисячоліття до нашої ери. Це науковий центр часів бронзової доби і доказ існування цивілізації на території сучасної України. Її представники, прадавні астрономи, досліджували Всесвіт доступними їм методами без телескопів. Це вражаючі масштаби, що свідчать про точність вимірів точок появи сонця на горизонті [19; 22].

Ще одним містичним місцем вважаються *Антонієві печери* Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», які оповиті безліччю легенд і переказів. У дохристиянські часи там розташовувався язичницький храм, а також священний дубовий гай. Одна з легенд Антонієвих печер вказує на «привид ченця», який мешкає у підземеллі. Крім цього, в них присутнє джерело енергії невідомого походження, що доведено геофізиками, які досліджували підземелля з вимірювальними приладами [19–22].

В *Сумській області* є *хутір Мала Бугайка*, де ніхто не має бажання проживати. Очевидці розказують, що годинники тут нормально не працюють, а люди бачать різні видіння. Науковці пояснюють це особливостями магнітного поля. Жителі хутора у своїх будинках чули дивні стукоти, часто техніка давала збої. Через страх з хутора виїхали майже всі. Сюди приїжджають дослідники аномальних зон та любителі містики [22].

Центральна Україна. У *Вінницькій області* неподалік села Коло-Михайлівки розкидані в лісі величезні брили залізобетону. Цю територію називають *ставкою Адольфа Гітлера «Вервольф»*. Це головна квартира фюрера (Führerhauptquartiere, скорочено FHQ) на східному фронті, де були спеціально обладнані пункти, з яких Адольф Гітлер керував військовими операціями. Ставка мала зв'язок із Берліном, Вінницею, ставкою Герінга, аеродромом у Калинівці тощо. Тут встановили пряме щоденне залізничне і повітряне сполучення між Берліном і Вінницею. У центральній зоні ставки розміщувалось кілька будівель.

Польова ставка Гітлера «Вервольф» – одне з таємничих місць в Україні часів Другої світової війни. Складність дослідження «Вервольфу» полягає в тому, що не збереглися жодних документів щодо будівництва, планування бункерів, долі радянських військовополонених. З метою увічнення пам'яті тих, хто став жертвою окупаційного режиму, рішенням Вінницької обласної Ради створено *Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму*.

Під час наступу Червоної армії на весні 1944 р. всі комунікації ставки були підірвані. Сьогодні від потужного комплексу, що складався з понад 80 зовнішніх будівель та кількох

підземних бункерів, залишилися тільки величезні брили бетону. Але й цього достатньо, щоб зрозуміти та уявити масштаби споруди, адже товщина стін становила кілька метрів [19].

Придніпровська височина, а саме північно-східна частина Кіровоградської області часто є в рейтингах моторошних місць в Україні. Ця місцевість вже давно привертає увагу дослідників та любителів паранормальних явищ. Кажуть, що здавна люди тут бачать різні видіння чи фігури тощо.

У *Дніпропетровщині* знаходиться Музей «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні». Це найбільший в Україні музей з історії єврейського народу та Голокосту та третій у світі за величиною, розташований в Дніпрі. Його зали присвячені одній з найстрашніших трагедій ХХ ст. – винищенню євреїв та опису єврейського світу, знищеного в роки війни. Відмінною особливістю музею є те, що в експозиціях окрім традиційних вітрин з експонатами, використовуються мультимедійні інсталяції, голограми, трансляція відео- і аудіозаписів [19–22].

Полтавські піраміди – унікальні споруди, які були збудовані в якості сімейних усипальниць у селі Комендантовка. Олександр Білевич, побувавши у Єгипті, був дуже вражений пірамідами, тому по приїзду вирішив створити схожу споруду для своєї сім'ї. Майже одразу після закінчення будівництва від хвороби померла дружина, пізніше і сам Олександр також був похований у піраміді [4; 22].

Черкащина – край з давньою історією і тут також з'явилося чимало моторошних місць. До прикладу, в колишньому замку пана Тадеуша Даховського неподалік села Леськове проживає привид. Подейкують, що вікна та двері будівлі можуть відчинятися самі, інколи чують дивні звуки. Одні кажуть, що то блукають власники палацу, інші говорять про душі солдатів, оскільки після революції замок перетворили на військову психіатричну лікарню [19].

В Черкаській області також налічується чимало місць сили. Одне з найвідоміших є урочище *Холодний Яр*. На думку вчених, в давнину тут впав великий астероїд, який і утворив кратер-яр. Холодний Яр притягує людей своїми містичними явищами, історіями та унікальними пам'ятками природи і культури. Крім цього, на території археологами виявлено велику кількість стародавніх стоянок і поселень, починаючи з часів трипільської культури [19].

Східна Україна. Аномальні зони Харківської області все більш ваблять туристів. Одна з таких зон знаходиться неподалік від Харкова, в Золочівському районі. За дослідженням уфологів, там неодноразово спостерігалися прольоти НЛО, а місцеві жителі вважають це місце як «нечисте». Зона відкрита з 1979 року секцією Вивчення аномальних явищ Харківського відділення Науково-технічного товариства радіоелектроніки і зв'язку імені Попова. За словами уфологів, спостерігалися переміщення на небі у вигляді куль червоного або оранжевого кольору різного розміру, а також світлові спалахи. Крім того, було чути різні звуки, джерела яких не було видно [22].

«Атомні Бірки» – ще одне загадкове місце Харківщини, де покинуті будівлі та повна відсутність людей. Знаходиться ця місцина в Нововодолазькому районі, поруч села Бірки. Тут розпочиналося будівництво атомної теплоелектроцентралі у 80-роки ХХ ст. Проте після аварії на Чорнобильській АЕС, було заборонено будівництво атомних об'єктів на відстані ближче, ніж 30 км від великих міст. До цього моменту вже встигли побудувати два дев'ятиповерхові будинки та було розпочато будівництво ще одного будинку. Будівництво АТЕЦ було призупинено і пізніше проект був скасований. «Атомні Бірки» продовжують існувати, лякаючи проїжджаючих повз туристів покинутими будинками [22].

Однак, серед місцевих це місце не є відоме лиш порожніми будинками, а як аномальна зона. Ще задовго до того, як почалося будівництво, в районі селища впав метеорит, на місці якого утворилося озеро. Вода мала неприємний запах, а каміння на дні відсвічувало червоним кольором. Місцеві жителі вважали, що озеро має недобру славу і всіх хто наближався до водойми, чекало нещастя [22].

Так, як Харківська область відома своїми аномальними зонами та легендами про літаючих об'єктів, було створено музей космонавтики і уфології в Харкові. У музеї можна подивитися моделі космічних кораблів, фотографії НЛО, моделі літаючих тарілок, скульптури жителів іноземних цивілізацій, фігури прибульців; отримати пізнання від стародавнього світу крізь середні століття (макети перших телескопів Галілея) до сучасного часу (телескопи, які зараз знаходяться в космосі) [22].

Один із найвідоміших об'єктів *Луганської області* є «Мергелева гряда». Це комплексний геолого-археологічний об'єкт, розташований неподалік від села Степанівка Перевальського району. Вік курганів – близько 5 тисяч років. За твердженням фахівців, цей об'єкт на 300 років старіший за найдавнішу єгипетську піраміду і на 500 – старіший за Стоунхендж. Відповідно до

цього твердження, цей археологічний пам'ятник ще називають у народі «Луганський Стоунхендж» та «Українські піраміди» [19].

Цікавим об'єктом *Донецької області* є заповідник «*Кам'яні Могили*», що розташований поблизу села Назарівка Володарського району і заснований 1927 року як особлива природоохоронна територія. Відомо, що тут проводили різні культові обряди представники давніх культур і цивілізацій. Також виявлено похоронні кургани на території усього заповідника.

«Кам'яні Могили» – це гірська країна в мініатюрі. Ця місцевість бадьорить і заряджає відвідувачів незвичайною енергетикою. Про територію цього заповідника існує декілька цікавих легенд, одна з яких говорить про те, що колись тут було розташоване велике місто зі своїм королівством [19].

Південна Україна. Як і східний, так і південний регіон України не має великої кількості «темних» об'єктів, тим не менше ці місця є цікавими для туристів. Не тільки Донецька та Луганська області славляться такими давніми об'єктами, *Запорізька область* також має в своєму арсеналі місця з часів палеоліту. Подібний заповідник має таку ж назву – «*Кам'яна Могила*». Це історико-археологічний заповідник, визначна пам'ятка древньої культури в Україні, знаходиться недалеко від Мелітополя (село Терпіння). Упродовж років у цьому місці утворювалися печери і гроти, які люди мали за святилища. Унікальність цього заповідника – широкий діапазон малюнків: від епохи палеоліту до Середньовіччя (24-20 тис. р. до н.е. і до 12 ст. н.е.) [22].

Кам'яна Могила також була культовим місцем жертвоприношення і здійснення релігійних обрядів різноманітних племен, які тут жили. Ця місцевість вважається одним з найпотужніших енергетичних місць у світі, поруч з Тибетом, Непалом, Єгиптом та іншими. Кажуть, що часто фотоапарати, відеокамери туристів відмовляються працювати.

Ще одним об'єктом є *Святилище-обсерваторія*. Це велике святилище, яке було знайдено під час археологічних розкопок на острові Хортиця. Встановлено, що храм був створений у другому тисячолітті до н.е. і складається він з двох кіл – великого Сонячного та малого Місячного. Святилище використовувалося для астрономічних спостережень та обрядів поклоніння Місяцю, Сонцю і зіркам [19].

Херсонщина – незвичайний природний комплекс, де розташовані природні місця сили: острів Джарилгач, біосферний заповідник «Асканія-Нова», термальні озера, озеро Сиваш, Олешківські піски.

На території області розташований курган «*Огуз*», що знаходиться біля селища Нижні Сірогози. Курган вважається одним із найстаріших та найяскравіших історичних пам'яток, знайдених на території області. На думку археологів, які проводили тут розкопки, цей пагорб можна вважати могилою нащадка скіфського царя Атея, який керував у IV столітті до н. е. Крім цього, Огуз вважається одним із найбагатших курганів [19].

Туристичною зоною *Миколаївщини*, яка вабить до себе туристів, є *Актівський каньйон*, який входить до списку природних чудес України і вважається однією з найстаріших ділянок суші. Тут ростуть майже зниклі рослини, проживають рідкісні тварини. Краса скель, обривів, схилів по-казковому зачаровує. У каньйоні можна натрапити на водоспади з кришталево чистою водою, яка вважається цілющою. Повітря буквально насичене легендами, таємницями та містикою [19–22].

Одеська область також може похизуватися загадовими місцями. *Жевахова гора* – одне з найбільш таємничих місць Одеси. Це міське місце Сили, повне загадок і таємниць.

Насправді Жевахова гора не є горою, це всього лише сформована із покладів глини височина. На початку XIX-го століття тут були зроблені перші знахідки. Але найцікавіше археологи виявили в 1902 році – під руїнами кургану знайшли античні амфори V-IV століть до нашої ери (саме тоді тут знаходилося одне давньогрецьке поселення).

Місцеві обходять це місце стороною, на їхню думку, тут відбувалися жертвоприношення. Чимало можна почути розповідей про те, що сюди часто прилітають НЛО та зникають люди. Деякі уфологи стверджують, що в глибині гори є маяк для кораблів прибульців [19–22].

У селі Василівка Одеської області можна зустріти руїни *садиби Дубецьких*. Раніше це був розкішний палац, побудований у XIX ст. для генерал-майора Дубецького. Після його смерті садибу придбав Костянтин Панкєєв. Там його 5-річного сина почали переслідувати жахи, він бачив вовка, що хотів його з'їсти. У спогадах, Сергій Панкєєв написав, що одним з його лікарів став Зігмунд Фройд. Хворобі Сергія психіатр присвятив окрему книгу, а задля анонімності назвав пацієнта «людиною-вовком». Через це садибу назвали «лігвом вовка», а Сергія Панкєєва – найвідомішим пацієнтом Фрейда [19–22].

Одеські катакомби – одна з найцікавіших пам'яток південної частини України. Вони визнані одним із найдовших підземних лабіринтів, їхня довжина сягає приблизно 2,5-3 тис. км. Вони овіяні безліччю загадок та таємниць. Саме в катакомбах переховувалися контрабандисти у XVIII-XIX ст. Пізніше сюди прийшли революціонери-червоноармійці, а слідом за ними – партизани часів Другої світової війни. Також там знаходилися різноманітні бандитські угруповання. Назвати ці катакомби виключно справою людських рук не можна, адже багато переходів там природного походження. Більша частина катакомб були каменоломнями, з яких видобувалося будівельне каміння. Вони почали виникати в першій половині XIX ст. під час бурхливого будівництва Одеси.

З такими вражаючими розмірами і заплутаною структурою переходів і тунелів знайти людину було практично неможливо в одеських катакомбах. Один із цікавих фактів полягає в тому, що там будували бункери на випадок ядерної атаки, які сьогодні являють собою музейні експонати. На стінах підземель можна побачити малюнки і написи [19–22].

Висновки. На підставі даного аналізу, можна зробити висновок, що Україна налічує достатню ресурсну базу для розвитку темного туризму та до кожного його підвиду (туризм катастроф, містичний, некропольний туризм, танато-туризм). Загалом усі області України можуть запропонувати туристам цікаві та загадкові об'єкти, на базі яких можна розробити ще більше туристичних програм. Крім того, в Україні знаходяться багато «місць сили», що варто віднести до містичного туризму, адже вони загадковим чином мають сильну енергетику, де люди історично відновлювали своє ментальне здоров'я.

Список використаних джерел

1. Алістратова К. Е. Містичний туризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні. [Текст] / К. Е. Алістратова // Географія та туризм, 2013. – №26. – С. 93-101.
2. Арайс О. Темний туризм [Текст] / О. Арайс, Ю. Сологуб // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті: програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10–11 квітня 2014 р. – К.: НУХТ, 2014. – Ч. 3. – С. 482-483.
3. Бордун О. Ю. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. [Текст] / О. Ю. Бордун, У. В. Деркач // Географія та туризм: наук. зб. Київ: Альфа-ПК, 2014. – №30. – С. 62-72.
4. Бугрій О. В. Некропольний туризм та його об'єкти на Україні [Текст] / О. В. Бугрій // Географія та туризм, 2010. – №4. – С. 52-62.
5. Десять містичних цвинтарів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/article/568_decjat-mistichnih-cvintariv.htm.
6. Десять українських замків з привидами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://busfor.ua/uk/blog/ukrainian-haunted-castles>.
7. Дмитрук В. І. «Безпечний Чорнобиль» як новий напрям розвитку на міжнародному ринку туристичних послуг [Текст] / В. І. Дмитрук, Л. А. Дяченко, Н. В. Гриньох, А. О. Князевич // Ефективна економіка, 2020. – №1.
8. Езотерична карта України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1jW8iEAdWSRgBuJbC7PBQacKeU&ll=49.43660555614488%2C27.060275367525037&z=>
9. Заставецький Т. Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. [Текст] / Т. Б. Заставецький, Л. Б. Заставецька // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. – №1. – С.101-107.
10. Іванов А. М. «Темний» туризм як один з перспективних видів туризму [Текст] / А. М. Іванов // Бізнес-навігатор, 2011. – № 5. – С.186-191.
11. Івченко Л. О. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні [Текст] / Л. О. Івченко, К. М. Романова // Електронне наукове фахове видання Ефективна економіка, 2020. – №1.
12. Інформаційне видання «Містичні замки Західної України» [Текст] / Матеріали зібрані та впорядковані: Виставковий центр ЛІЕТ «Тури та туристичні продукти для львів'ян та гостей міста». // Туристично-інформаційний центр ЛІЕТ, 2014.
13. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях [Текст] / М. Казьмирчук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія, 2016. – №4. – С. 20-31.
14. Кирилюк Л. М. Нові (нетрадиційні) види туризму України / Л. М. Кирилюк [Текст] // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: географія. – Вінниця, 2008. – №17 – С. 191-195.
15. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник [Текст] / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. // К.: Знання, 2011. – 334с.
16. Кулиняк І. Я. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні [Текст] / І. Я. Кулиняк, К. М. Ярмола, Б. О. Малішевська // матеріали Міжнародної наукової конференції. «Формування сучасної наукової думки» (2020 р.). Кропивницький: МЦНД, 2020. – С. 53-56.
17. Кулиняк І. Я. Містичний туризм: сутність і перспективи розвитку у Львівській області. [Текст] / І. Я. Кулиняк, І. І. Жигало, К. М. Ярмола // Бізнес Інформ, 2020. – №3. – С. 128-137.
18. Містичні Карпати: 10 місць, оповитих мороком. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hotels24.ua/news/mistichni-karpati-11232096.html>.
19. Містичні місця в Україні: 32 локації, де серце завмирає. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/article/1144_misticheskie-mesta-v-ukraine.htm.
20. Містичні місця України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://changeua.com/nasha-mistichna-ukrayina/>.
21. Містичні місця України, які варто відвідати. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://veterdoit.com/mistychni-mistsia-ukrainy-iaki-varto-vidvidaty-khoch-raz/>.
22. Місця сили України. Гиблі і аномальні зони. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://freetravel.com.ua/ua/world/ukraine/place-of-power>.
23. Москаленко Я. О. «Темний» туризм як новий вид туризму [Електронний ресурс] / Я. О. Москаленко. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm.
24. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
25. Офіційний веб-сайт Державного агентства України з управління зоною відчуження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dazv.gov.ua>.

26. Паньків Н. М. ТЕМНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ [Електронний ресурс] / Н. Паньків // Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки. 2021. Т. 2. Вип. 2. – Режим доступу: http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/10943/3/2021_SNSSPU.pdf#page=149.
27. Сардак С. Е. Потенціал «темного туризму» в країнах Європи. [Текст] / С. Е. Сардак, С. В. Таран // Економіка і суспільство, 2018. – №18. – С.27-34.
28. Скелі Довбуша – про що мовчать кам'яні велетні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vidviday.ua/blog/skeli-dovbusha/>.
29. Смалі І. В. (2013). Туризм людських слабкостей. [Текст] / І. Смалі // Географія та туризм, (24), 69-76.
30. ТОП-10 містичних місць у Львові та області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.032.ua/news/1845154/top-10-misticnih-misc-u-lvovi-ta-oblasti>.
31. Фучеджи В. І. SWOT-аналіз як інструмент антикризового фінансового управління. [Текст] / В. І. Фучеджи // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону, 2013. – №9(2). – С. 156-161.
32. Шильнікова З. М. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти [Текст] / З. М. Шильнікова, І. І. Дульцева, М. В. Матушкіна // Глобальні та національні проблеми економіки, 2018. – №22. – С. 586-591.
33. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dark-tourism.com/index.php>.
34. Seaton A. V. Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. / A. V. Seaton // The International Journal of Heritage Studies, 1996. – №2. – P. 234-244.
35. Stone P. A. Dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. / A. P. Stone // Tourism, 2006. – № 54(2). – P. 145-160.
36. Stone P. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective // P. Stone, R. Sharpley // Annals of Tourism Research. – Oxford, 2008. – P. 574-595.
37. Foley M., JFK and dark tourism: A fascination with assassination. / M. Foley, J. Lennon // International Journal of Heritage Studies. Taylor & Francis, 1996. – № 2(4). – P. 198-211.

References

1. Alistratova, K. E. (2013). Misty'chny'j tury'zm: zarubizhny'j dosvid ta perspektyvy' rozvy'tku v Ukraini [Mystical tourism: foreign experience and prospects for development in Ukraine]. Geografiya ta tury'zm – Geography and Tourism, 26, 93-101. [in Ukrainian].
2. Aaraj, O. S., & Sologub, Yu. I. (2014). Temny'j tury'zm [Dark tourism]. Naukovi zdobutky' molodi – vy'rishennyy problem xarchuvannya lyudstva u XXI stolitti : programa i materialy' 80 mizhnarodnoyi naukovoï konferenciyi molody'x ucheny'x, aspirantiv i studentiv – Scientific achievements of youth - solving the problems of human nutrition in the XXI century: program and materials of the 80th international scientific conference of young scientists, graduate students and students. (pp. 482-483). K.: NUXT. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/18856/1/286.pdf>. [in Ukrainian].
3. Bordun, O. Yu., & Derkach, U. V. (2014). Teorety'chni ta prakty'chni zasady' doslidzhennya poxmurogo tury'zmu Ukrainy' [Theoretical and practical principles of the study of gloomy tourism in Ukraine]. Geografiya ta tury'zm – Geography and Tourism, 30, 62-72. [in Ukrainian].
4. Bugrij, O. V. (2010). Nekropol'ny'j tury'zm ta jogo ob'yekty' na Ukraini [Necropolis tourism and its objects in Ukraine]. Geografiya ta tury'zm – Geography and Tourism, 4, 52-62. [in Ukrainian].
5. Decyat' misty'chny'x czvy'ntariv Ukrainy' [Ten mystical cemeteries of Ukraine]. Retrieved from https://ua.igotoworld.com/ua/article/568_decjat-misticnih-cvintariv.htm. [in Ukrainian].
6. Desyat' ukraïns'ky'x zamkiv z pry'vy'damy' [Ten Ukrainian haunted castles]. Retrieved from <https://busfor.ua/uk/blog/ukrainian-haunted-castles>. [in Ukrainian].
7. Dmy'truk, V. I., Dyachenko, L. A., Gry'n'ox, N. V., & Knyazevy'ch, A. O. (2020). «Bezpechny'j Chornoby'l'» yak novy'j napryam rozvy'tku na mizhnarodnomu ry'nku tury'sty'chny'x poslug [«Safe Chernobyl'» as a new direction of development in the international market of tourist services]. Efekty'vna ekonomika – Effective economy, 1. [in Ukrainian].
8. Ezotery'chna karta Ukrainy' [Esoteric map of Ukraine]. Retrieved from <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1jW8iEAdWSRgBuJbC7PBQacKeU&ll=49.43660555614488%2C27.060275367525037&z=>. [in Ukrainian].
9. Zastavec'ky'j, T. B., & Zastavec'ka, L. B. (2011). «Poxmury'j tury'zm» yak vidobrazhennya tragiczny'x podij u istoriyi ta kul'turi narodiv [«Gloomy tourism» as a reflection of tragic events in the history and culture of nations]. Rekreaciynna geografiya i tury'zm. Naukovi zapysky' – Recreational geography and tourism. Scientific notes, 1, 101-107. [in Ukrainian].
10. Ivanov, A. M. (2011). «Temny'j» tury'zm yak ody'n z perspektyvny'x vy'div tury'zmu [«Dark» tourism as one of the promising types of tourism]. Biznes-navigator – Business Navigator, 5, 186-191. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/gat/gat_2013_24.pdf#page=67. [in Ukrainian].
11. Ivchenko, L. O., & Romanova, K. M. (2020). Dy'namiika i perspektyvy' rozvy'tku tury'zmu v Chornoby'l's'kij zoni [Dynamics and prospects of tourism development in the Chornobyl zone]. Elektronne naukovye faxove vy'dannya Efekty'vna ekonomika – Electronic scientific professional publication Effective Economy, 1. [in Ukrainian].
12. Informacijne vy'dannya «Misty'chni zamky' Zaxidnoyi Ukrainy'» [Information publication «Mystical Castles of Western Ukraine»]. Materialy' zibrani ta vporядkovanі: Vy'stavkovy'j centr LIET «Tury' ta tury'sty'chni produkty' dlya l'viv'yan ta gostej mista». Tury'sty'chno-informacijny'j centr LIET – Materials collected and arranged: Exhibition Center LIET "Tours and tourist products for Lviv residents and guests of the city." // Tourist Information Center LIET. [in Ukrainian].
13. Kaz'my'rchuk, M. (2016). Memorial'ny'j i nostalgijny'j tury'zm u vitchy'znyany'x i zarubizhny'x doslidzhennyax [Memorial and nostalgic tourism in domestic and foreign research]. Visny'k Ky'yivs'kogo nacional'noho universy'tetu im. T. Shevchenka. Istoriya – Bulletin of Kyiv National University. T. Shevchenko. History, 4, 20-31. [in Ukrainian].
14. Ky'ry'lyuk, L. M. (2008). Novi (netrady'cijni) vy'dy' tury'zmu Ukrainy' [New (non-traditional) types of tourism in Ukraine]. Naukovi zapysky' VDPU im. M. Kocyuby'ns'kogo. Seriya: geografiya. – Scientific notes of VSPU. M. Kotsyubynsky. Series: geography., 17, 191-195. [in Ukrainian].
15. Klyap, M. P., & Shandor, F. F. (2011). Suchasni riznovy'dy' tury'zmu: navchal'ny'j posibny'k [Modern varieties of tourism: a textbook]. K.: Znannya. [in Ukrainian].
16. Kuly'nyak, I. Ya., Yarmola, K. M., & Malishevs'ka, B. O. (2020). Perspektyvy' rozvy'tku misty'chnogo tury'zmu v Ukraini [Perspectives of development of mystical tourism in Ukraine]. Materialy' Mizhnarodnoyi naukovoï konferenciyi. «Formuvannya suchasnoyi naukovoï dumky'» – Materials of the International scientific conference. «Formation of modern scientific thought» (pp. 53-56). Kropy'vny'cz'ky'j: MCzND. [in Ukrainian].
17. Kuly'nyak, I. Ya., Zhy'galo, I. I., & Yarmola, K. M. (2020). Misty'chny'j tury'zm: sutnist' i perspektyvy' rozvy'tku u L'vivs'kij oblasti [Mystical tourism: the essence and prospects of development in the Lviv region]. Biznes Inform – Business Inform, 3, 128-137. [in Ukrainian].
18. Misty'chni Karpaty: 10 miszcz', opovy'ty'x morokom. [Mystical Carpathians: 10 places shrouded in darkness]. Retrieved from <https://hotels24.ua/news/misticzni-karpati-11232096.html>. [in Ukrainian].
19. Misty'chni misyca v Ukraini: 32 lokacyi, de serce zavmy'raye. [Mystical places in Ukraine: 32 locations where the heart freezes]. Retrieved from https://ua.igotoworld.com/ua/article/1144_misticheskie-mesta-v-ukraine.htm. [in Ukrainian].

20. Misty`chni miscya Ukrainy`. [Mystical places of Ukraine]. – Retrieved from <https://changeua.com/nasha-mistichna-ukrayina/>. [in Ukrainian].
21. Misty`chni miscya Ukrainy`, yaki varto vidvidaty`. [Mystical places of Ukraine that are worth visiting]. – Retrieved from <https://veterdoit.com/mistychni-mistsia-ukrainy-iaki-varto-vidvidaty-khoch-raz/>. [in Ukrainian].
22. Miscya sy`ly` Ukrainy`. Gy`bli i anomal`ni zony`. [Places of power of Ukraine. Deaths and abnormal areas]. Retrieved from <https://freetravel.com.ua/ua/world/ukraine/place-of-power>. [in Ukrainian].
23. Moskalenko, Ya. O. «Temny`j» tury`zm yak novy`j vy`d tury`zmu [«Dark» tourism as a new type of tourism]. Retrieved from http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm. [in Ukrainian].
24. Oficiyn`j veb-sajt Derzhavnoyi sluzhby` staty`sty`ky` Ukrainy` [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
25. Oficiyn`j veb-sajt Derzhavnogo agentstva Ukrainy` z upravlinnya zonoyu vidchuzhennya. [Official website of the State Agency of Ukraine for Exclusion Zone Management]. dazv.gov.ua. Retrieved from <http://dazv.gov.ua>. [in Ukrainian].
26. Pan`kiv, N. M. (2021). TEMNY`J TURY`ZM V UKRAYINI: FAKTORNY`J ANALIZ TA PERSPEKTY`VY` ROZVY`TKU [DARK TOURISM IN UKRAINE: FACTOR ANALYSIS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT]. Naukovi zapysy` SumDPU imeni A. S. Makarenka. Geografichni nauky` – Scientific notes of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Geographical sciences, 2 (2). Retrieved from http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/10943/3/2021_SNSSPU.pdf#page=149. [in Ukrainian].
27. Sardak, S. E., & Taran, S. V. (2018). Potencial «temnogo tury`zmu» v krayinax Yevropy` [The potential of «dark tourism» in Europe]. *Ekonomika i suspil`stvo – Economy and Society*, 18, 27-34. [in Ukrainian].
28. Skeli Dovbusha – pro shho movchat` kam`yani veletni. [Dovbush rocks - what stone giants are silent about]. Retrieved from <https://vidviday.ua/blog/skeli-dovbusha/>. [in Ukrainian].
29. Smal`, I. V. (2013). Tury`zm lyuds`ky`x slabkostej [Tourism of human weaknesses]. *Geografiya ta tury`zm – Geography and Tourism*, 24, 69-76. [in Ukrainian].
30. TOP-10 misty`chny`x miscz` u L`vovi ta oblasti. [TOP-10 mystical places in Lviv and region]. – Retrieved from <https://www.032.ua/news/1845154/top-10-misticnih-misc-u-lvovi-ta-oblasti>. [in Ukrainian].
31. Fuchedzhy`, V. I. (2013). SWOT-analiz yak instrument anty`kry`zovogo finansovogo upravlinnya [SWOT-analysis as a tool for crisis financial management]. *Aktual`ni problemy` rozvy`tku ekonomiky` regionu – Actual problems of economic development of the region*, 9 (2), 156-161. [in Ukrainian].
32. Shy`l`nikova, Z. M., Dul`ceva, I. I., & Matushkina, M. V. (2018). Tendenciya rozvy`tku «temnogo» tury`zmu ta jogo moty`vacijni aspekty` [Tendencies of development of «dark» tourism and its motivational aspects]. *Global`ni ta nacional`ni problemy` ekonomiky` – Global and national problems of economy*, 22, 586-591. [in Ukrainian].
33. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world. Retrieved from <https://dark-tourism.com/index.php>. [in English].
34. Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. *The International Journal of Heritage Studies*, 2, 234-244. [in English].
35. Stone, P. A. (2006). Dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*, 54 (2), 145-160. [in English].
36. Stone, P., Sharpley, R. (2008). Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective. *Annals of Tourism Research*, 35, 574-595. [in English].
37. Foley, M., Lennon, J. (1996). JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis, 2(4), 198-211. [in English].

Надійшла до редколегії 31.04.2021

Костащук Іван Іванович,
доктор географічних наук, доцент
Кісіль Роман Володимирович

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗЕЇВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мета статті: провести дослідження територіальної організації музеїв різного рівня та типів у громадах Чернівецької області як важливих об'єктів етнокультурного потенціалу регіону. Виявити розподіл музеїв за різними класифікаційними ознаками та простежити їх значення для розвитку окремих видів туризму.

Методика дослідження. Для отримання інформації спочатку були опрацьовані різні джерела інформації, а саме: літературні, офіційні інтернет-портали громад та районів, Чернівецької обласної державної адміністрації та Чернівецької обласної ради. На наступному етапі було сформовано досить детальну базу даних, в якій відображені типи музеїв за всіма класифікаційними ознаками, що представлені в роботі, а також їх етнічну приналежність. Це дозволило встановити внесок кожної етнічної групи населення у формування етнокультурного потенціалу регіону, що дозволяє говорити про співпрацю із країнами-сусідами в рамках етнокультурної взаємодії.

Результати дослідження. Чернівецька область є яскравим прикладом етноконтактного та поліетнічного регіону, на території якого свої культурні надбання створили та продовжують творити українці, румуни, молдовани, євреї, росіяни, поляки, вірмени та інші етноси. Українцям в області належить 152 музеї, румунам – 12, молдованам – 14, росіянам – 1. Також окремі виставки присвячені єврейському, польському, німецькому, вірменському та іншим етносам. Безумовно, що такі відмінності в етнічній приналежності музеїв, як важливої складової етнокультурного розвитку регіону, мають важливе практичне та наукове значення.

Наукова новизна полягає у розробці детальної класифікації музеїв та їх типології, а також у виявленні місця музеїв у етнокультурному розвитку поліетнічного регіону. Дані дослідження варто проводити і в інших регіонах нашої держави.

Практична значимість отриманих результатів полягає у можливості пошуку інвестицій для збільшення туристичної привабливості як окремих адміністративних одиниць так і регіону загалом. Також музеї відіграють важливу роль у формуванні етнічного, історичного, етнокультурного, національно-патріотичного та інших видів сприйняття території та самобутності свого народу.

Ключові слова: музеї, класифікація музеїв, етнокультурний потенціал музеїв.

Костащук Іван Іванович,
доктор географических наук, доцент
Кисиль Роман Владимирович

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г.
Черновцы, Украина, e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г.
Черновцы, Украина, e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ МУЗЕЕВ КАК ОБЪЕКТОВ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Цель статьи: Провести исследования территориальной организации музеев различного уровня и типов в общинах Черновицкой области как важных объектов этнокультурного потенциала региона. Выявить распределение музеев по различным классификационным признакам и проследить их значение для развития отдельных видов туризма.

Методика исследования. Для получения информации сначала было проработано различные источники информации, а именно: литературные, официальные интернет-порталы общин и районов, Черновицкой областной государственной администрации и Черновицкого областного совета. На следующем этапе была сформирована достаточно подробная база данных, в которой отражены типы музеев по всем классификационным признакам, представленных в работе, а также их этнической принадлежности. Это позволило установить вклад каждой этнической группы населения в формирование этнокультурного потенциала региона, что позволяет говорить о сотрудничестве со странами-соседями в рамках этнокультурного взаимодействия.

Результаты исследования. Черновицкая область является ярким примером етноконтактного и полиэтничного региона, на территории которого свои культурные достижения создали и продолжают создавать украинцы, румыны, молдаване, евреи, русские, поляки, армяне и другие этносы. Украинцам в области принадлежит 152 музея, румынам – 12, молдаванам – 14, россиянам – 1. Также отдельные выставки посвящены еврейскому, польскому, немецкому, армянскому и другим этносам. Безусловно, что такие

отличия в этнической принадлежности музеев, как важной составляющей этнокультурного развития региона, имеют важное практическое и научное значение.

Научная новизна заключается в разработке детальной классификации музеев и их типологии, а также в выявлении места музеев в этнокультурном развитии полиэтнического региона. Данные исследования следует проводить и в других регионах нашей страны.

Практическая значимость полученных результатов заключается в возможности поиска инвестиций для увеличения туристической привлекательности как отдельных административных единиц, так и региона в целом. Также музеи играют важную роль в формировании этнического, исторического, этнокультурного, национально-патриотического и других видов восприятия территории и самобытности своего народа.

Ключевые слова: музеи, классификация музеев, этнокультурный потенциал музеев.

UDC 911.3:069(477.85)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.42-52>

Kostaschuk Ivan Ivanovych,
Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor
Kisil Roman Volodymyrovych

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua

TERRITORIAL ORGANIZATION OF MUSEUMS AS OBJECTS OF ETHNOCULTURAL POTENTIAL OF CHERNIVTSI OBLAST

Goal of the article: Conduct research on the territorial organization of museums of different levels and types in the communities of Chernivtsi oblast as important objects of ethnocultural potential of the region. Identify the distribution of museums by different classification criteria and trace their importance for the development of certain types of tourism.

Research methodology. To obtain information, various sources of information were first studied, namely: literary, official Internet portals of communities and districts of Chernivtsi Oblast State Administration and Chernivtsi Oblast Council. At the next stage, a fairly detailed database was formed, which reflects the types of museums according to all the classification features presented in the work, as well as their ethnicity. This allowed to establish the contribution of each ethnic group in the formation of ethnocultural potential of the region, which allows us to talk about cooperation with neighboring countries in the framework of ethnocultural interaction.

Results of the research. Chernivtsi oblast is a striking example of ethnocontact and polyethnic region, in which Ukrainians, Romanians, Moldovans, Jews, Russians, Poles, Armenians and other ethnic groups created and continue to create their cultural heritage. Ukrainians in the region own 152 museums, Romanians – 12, Moldovans – 14, Russians – 1. Also, separate exhibitions are dedicated to the Jewish, Polish, German, Armenian and other ethnic groups. Of course, such differences in the ethnicity of museums, as an important component of ethnocultural development of the region, are of great practical and scientific importance.

The scientific novelty lies in the development of a detailed classification of museums and their typology, as well as in identifying the place of museums in the ethnocultural development of the polyethnic region. These studies should be conducted in other regions of our country.

The practical significance of the obtained results lies in the possibility of finding investments to increase the tourist attractiveness of both individual administrative units and the region as a whole. Museums also play an important role in shaping the ethnic, historical, ethnocultural, national-patriotic and other perceptions of the territory and identity of their people.

Key words: museums, classification of museums, ethnocultural potential of museums.

Постановка проблеми. За останні десятиліття музеї набувають все більше значення для суспільства. Європейські країни розглядають музеї не лише як заклади зберігання різноманітних артефактів, але й як заклади, які могли б надавати більш широкий спектр послуг, серед яких варто відмітити організацію різних заходів дозвілля, урядові соціальні програми, проведення природоохоронних, етнокультурних та інших заходів.

Діяльність музеїв спрямована як на аудиторію дорослих, так і школярів, для збереження та зміцнення національної ідентичності, формування поваги до різних етнічних груп населення, в тому числі національних меншин.

Сьогодні музеї відчувають цілий ряд проблем. Серед яких низька відвідуваність, відсутність фінансової підтримки держави та органів місцевого самоврядування, недостатня конкурентоспроможність як на державному так і на глобальному рівнях. Тому вважаємо, що для залучення нових відвідувачів варто використовувати новітні технології, зокрема віртуальні екскурсії, 3D діаграми, синхронні переклади, звуковий супровід тощо. Але нажаль, більшість музеїв нашої держави не мають такої змоги. Недостатнє фінансування держави, консервативні погляди працівників та адміністрації музеїв та відсутність ініціативи – крок назад у розвитку, порівняно з прикладом західних країн. На території Чернівецької області значна частина музеїв

навіть не мають свого приміщення – знаходяться в окремій кімнаті школи чи будинку культури чи сільської ради, або й навіть іншої установи.

Музеї, як осередки збереження культури та старожитностей, історичних подій та постатей, природного та соціального надбання регіону є надзвичайно важливими в його пізнанні. Історичні та краєзнавчі музеї нагадують жителям про важливі історичні події, меморіальні – про досить відомі постаті, природничі – про особливості природи, ремісничі – про господарську звичаєвість того чи іншого етносу.

Для поліетнічних та етноконтактних регіонів, серед яких особливо яскраво виокремлюється Чернівецька область, вагоме значення мають не тільки титульного українського етносу, але й етнічних спільнот, що проживають в цьому регіоні і сформували свою самобутню етнокультуру. До таких етносів відносимо румун, молдован, росіян, євреїв, поляків, німців, вірменів, білорусів та інших.

Тому тема наукового дослідження є досить багатогранною, торкається важливих аспектів суспільного життя поліетнічного регіону Чернівецької області. Вирізняється своєю актуальністю та практичною значимістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями музеїв сьогодні займається важлива суспільно-історична дисципліна (деякі вчені окреслюють як наука) музеєлогія або музеєзнавство, де розкриваються особливості концептуальних засад формування музеїв, їх експозицій та ставляться відповідні вимоги до їх функціонування, як пізнавально-туристичних, культурних, наукових, освітніх та інших установ. Відомими в цій області знань є наукові праці таких вчених, як М. Боднара, П. Вербицької, М. Кагана, Т. Калугіна, Д. Кепіна, Г. Мезенцева, Петера ван Менша, Р. Маньковської, І. Маросевича, Р. Пасічника, Ю. Омельченка, О. Сапанжи, Л. Славіна, О. Стецюк, М. Рутинського, З. Странські, П. Усенка, Л. Шляхтиної та багатьох інших. Дослідження музеїв Чернівецької області сьогодні потребує більш ширшого наукового погляду. Сьогодні варто відмітити наукові доробки таких вчених та музеєзнавців, як Є. Антонюк-Гавришук [1,3], І. Сандуляк [6], В. Любківська, І. Кіцул [4], О. Затуловська, І. Піддубний, І. Скільський [2] та інших, які висвітлили історію формування музейної мережі області та становлення окремих із них. Проте питання вивчення саме етнокультурного потенціалу музеїв Чернівецької області залишається не вивченим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні важлива роль при вивченні інвестиційної привабливості як сільських так і міських територіальних громад приділяється вивченню їх етнокультурного потенціалу. Пропонуємо виділяти такі три блоки його складових, а саме матеріальна, духовна (нематеріальна) культури та сформовані етнокультурні ландшафти, які відображають природне середовище як середовище проживання окремих етнічних спільнот. Музеї, які можуть відображати всі ці три складові етнокультурного потенціалу, ми відносимо все ж таки в групу матеріальної культури, але визначаємо їм вищу функціональну значимість. Тому дослідження музеїв (музейних комплексів, виставок, експозицій та музейних кімнат) є надзвичайно важливим у процесі оцінки туристичної та етнокультурної привабливості території окремого поселення, громади, району, регіону чи держави загалом. Саме вивчення музеїв із цих позицій є тією частиною наукової проблеми, яка потребує наукових досліджень.

Формулювання цілей та завдань статті. Метою написання статті було передбачено аналіз територіальної мережі музеїв Чернівецької області на рівні нового адміністративно-територіального устрою – територіальних громад, що дозволило простежити відміни у перспективних можливостях використання музеїв, як важливих об'єктів розвитку культури, туризму, міжкультурних та міжетнічних взаємозв'язків. Відповідно до мети були поставлені такі завдання: 1) сформувати базу музеїв різного рівня, значимості, профілю та провести її аналіз; 2) простежити територіальні відміни у забезпеченості музеями територіальних громад; 3) створити картографічні моделі територіальної організації музеїв в Чернівецькій області; 4) проаналізувати етнічну приналежність музеїв.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні, урбанізаційні та міжнародно-культурні процеси, які проявляються в сучасному світі, сприяють високій актуальності проблеми збереження національних традицій, їх етнокультурного значення, а також розвитку міжнародного туризму, як важливої галузі сьогодення. Саме тому, роль музеїв у світі та в Україні зокрема, зросла. Тут варто сьогодні розуміти чітку класифікацію музеїв, як об'єктів не тільки збереження природної чи культурної самобутності, але й важливих осередків етнічного самозбереження та самоусвідомлення надбання свого народу, а також природного, історичного та іншого чинників у його формуванні. Тому музейна справа також набуває інноваційних ознак, серед яких важливими

є проведення віртуальних екскурсій, нові методи представлення експонатів, проведення різноманітних заходів (фестивалей, днів відкритих дверей тощо).

Ми проаналізували існуючі підходи до класифікації музеїв за різними принципами. Найбільш ширшою, на нашу думку є класифікація музеїв, запропонована М.Й. Рутинським [5]. Узагальнивши їх та запропонувавши певні уточнення та доповнення дійшли до представлення класифікації музеїв, за різними критеріями виділення.

I. За значенням музеї класифікують:

- 1) міжнародні – відвідуються представниками різних національностей та відіграють важливу роль у етнокультурному потенціалі регіону;
- 2) національні – відвідуються представниками з різних регіонів держави, мають загальнодержавне значення;
- 3) регіональні – відвідуються жителями певного регіону;
- 4) локальні – це може бути як окреме приміщення, так і окрема кімната, в якій зберігаються важливі для поселення (чи освітнього закладу) історичні пам'ятки, знаряддя праці, елементи одягу і т.д.;

II. За профілем музеї поділяються на:

- 1) історичні – заклад, колекційні матеріали якого розкривають історичну значимість якогось періоду, події, явища, установи чи видатної особистості.
- 2) етнографічні – зберігають, вивчають, експонують, комплектують пам'ятки духовної та матеріальної спадщини народу;
- 3) краєзнавчі – колекції таких музеїв відображають, зберігають та вивчають матеріали, які розповідають про економіку, історію та природу певного краю.
- 4) ремісничий – це профільний музей, експозиції якого представляють ремісничі вибори та знаряддя праці;
- 5) архітектурні – приміщення, фасади або цілі споруди (фортеці, замки) які мають історичну цінність та оберігаються законом;
- 6) скансен – музеї під відкритим небом, музей-село;
- 7) художні – музеї які зберігають полотна та художні матеріали художників;
- 8) літературні – зберігають колекції творів різних митців, можливо рукописні оригінали чи різні варіанти творів, які так і не потрапили до редакції;
- 9) меморіальний – музей, присвячений видатній особі (письменник, художник, громадський діяч і т.д.), експозиція якого налічує та колекціонує різноманітні документи, фотографії, рукопис, елементи одягу, праці, біографічні дані та інші матеріали, які пов'язані з життєвим шляхом видатної особистості.
- 10) медичний – музеї від навчальних та медичних закладів. Експозиції яких представлені видатними постатями, форма одягу (якщо мова йде про навчальний заклад), а також знаряддя професійної діяльності, документи та фотографії різних історичних подій Також існує окремий вид медичних музеїв – аптека музеїв;
- 11) природничий – музеї присвячені природі. В них описується різні види догляду за природою, методики вирубування лісів і т.д.;
- 12) екомuzeї – це низка об'єктів, які розташовані на певній місцевості і утворюють цілісний комплекс що відображає культурні та природні цінності населення краю;
- 13) науково-технічні – музеї, які присвячуються прикладним наукам та технологія;
- 14) освітні – музеї які присвячені висвітленню історії освіти та методики викладання, або ті, які можуть широко використовуватися в освітньому процесі закладів освіти різних типів та рівнів;
- 15) музеї-заповідники – це музеї які знаходяться під відкритим небом, володіють особливою цінністю та отримали особливий статус від урядових органів держави. За профілями поділяються на історико-культурні, історико-меморіальні, історико-архітектурні та археологічні;
- 16) комплексні – вид музеїв де знаходяться різні експозиції. Як правило поєднані між собою. Наприклад історико-краєзнавчий, літературно-меморіальний і т.д.;
- 17) віртуальні – музеї, які існують у глобальній мережі інтернет завдяки об'єднанню різних інформаційних та творчих ресурсів для створення новітніх віртуальних продуктів. Наприклад віртуальні виставки колекцій або не існуючих об'єктів.

III. За категоріями відвідувачів музеї класифікують на:

- 1) науково-освітні, публічні або масові – для гостей країни та для широкого кола громадян.
- 2) науково-дослідні та академічні – призначені для спеціалістів.

3) навчальні – призначені для студентів та учнів.

IV. За юридичною власністю музеїв держави поділяються на такі типи:

1) державні – фінансуються та оберігаються державою;

2) муніципальні - фінансуються та оберігаються місцевою владою;

3) відомчі – музеї різного профілю, які належать різним відомствам та міністерствам;

4) громадські – перебувають під опікою різних громадських організацій, партій, профспілок;

5) корпоративні – належать, фінансуються корпораціями;

6) церковні – належать церковним парафіям, фінансуються та забезпечуються за кошти місцевих парафій;

7) приватні – знаходяться у власності фізичних осіб.

Така класифікація музеїв має комплексний підхід до виокремлення тих чи інших видів музеїв, які відіграють важливу роль у формуванні суспільних відносин. Нами були опрацьовані різні інформаційні джерела про музеї Чернівецької області та сформовано інформаційну базу, в якій представлено вся інформація про музеї області, їх значимість та унікальність, кількість на рівні громад та населених пунктів, а також етнічну їх приналежність, яка дозволяє говорити про важливість формування міждержавних україно-румунських та україно-молдовських відносин в галузі культури та туризму.

Маючи дані площ усіх територіальних громад та області загалом, вдалося вирахувати індекс локалізації музеїв за формулою:

$$ІЛМ = \frac{M_{ТГ}}{M_o} : \frac{S_{ТГ}}{S_o},$$

де ІЛМ – індекс локалізації музеїв у певній територіальній громаді; $M_{ТГ}$ – кількість музеїв у певній територіальній громаді; M_o – кількість музеїв в області; $S_{ТГ}$ – площа території відповідної територіальної громади; S_o – площа області.

На основі зібраних даних була створена картосхема (рис. 1), з якої видно, що в громадах Північної Буковини, де переважають українці, індекс локалізації музеїв є досить високим, в порівнянні із українськими громадами Північної Бессарабії та громадами із помітним переважанням в етнічній структурі населення румун та молдован.

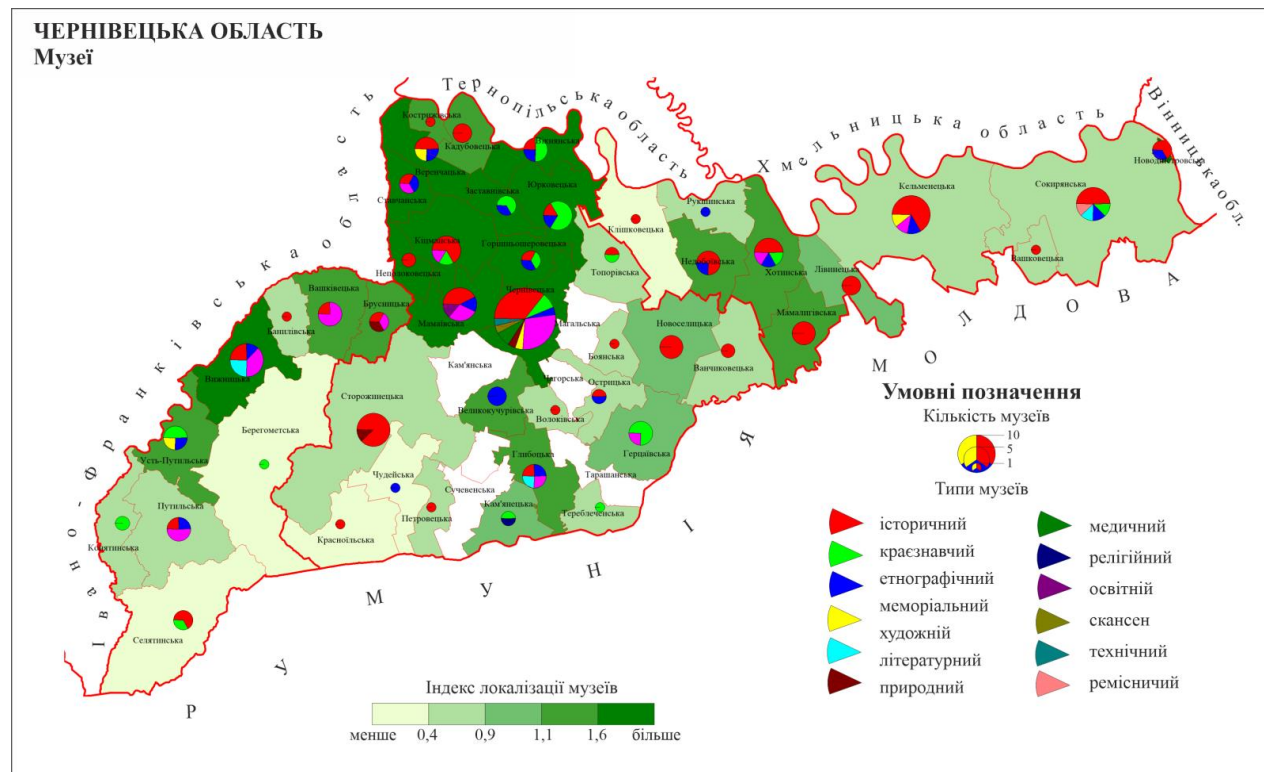

Рис. 1. Класифікація музеїв (за профілем) у територіальних громадах Чернівецької області

Обчислення забезпеченості населення музеями (кількість музеїв, що припадає на 1000 осіб, що проживають в громадах, дало змогу простежити, що в гірських громадах (Усть-

Путильська, Путильська, Селятинська, Конятинська, Красноільська та Берегометська) забезпеченість населення є вищою, аніж індекс локалізації, що пояснюється їх великою площею та меншою густотою населення. Також краще забезпечене населення і в Північній Бессарабії, де внаслідок багаторічного від'ємного приросту населення спостерігається зменшення його чисельності.

З метою більш детального аналізу мережі музеїв кожної територіальної громади, вважаємо за необхідне проаналізувати їх на рівні трьох нових районів, а саме Вижицького, Чернівецького та Дністровського.

Вижицький район Чернівецької області знаходиться в західній її частині. Його населення становить 90716 осіб, а площа – 1896 км². Сьогодні в районі функціонує 30 музеїв у всіх територіальних громадах, що представлені тут. Найбільше музеїв меморіальних – 9, історичних – 8, краєзнавчих – 6. Також у районі 3 етнографічних, 2 історичних, 1 художній та 1 природничий. Інші види музеїв в даному районі не представлені.

На території Вижицької міської громади функціонує 8 музеїв, серед яких 3 меморіальних (2 у м. Вижиця та 1 у с. Мілієве), 2 історичних (м. Вижиця та с. Іспас), 2 літературних (м. Вижиця та с. Виженка) та 1 етнографічний музей у м. Вижиця. За індексом локалізації громада посідає перше місце в районі з показником 2,09 та третє місце за забезпеченістю населення музеями – 0,47.

Берегометська селищна громада має лише 1 музей, в центрі громади – смт. Берегомет. Музей краєзнавчий, в якому практичні всі експозиції присвячені історичним особливостям розвитку громади та населення. І за індексом локалізації, і за кількістю музеїв на 1000 осіб громада посідає останні місця в районі, з показниками 0,1 та 0,05 відповідно.

У Банилівській сільській громаді ситуація схожа – лише 1 музей в центрі громади – с. Банилів, але історичний. Індекс локалізації становить 0,61, а забезпеченості населення – 0,14.

На території Брусницької сільської громади функціонує 3 музеї – історичний у с. Брусниця, меморіальний у с. Чортория та природничий у с. Зеленів. З показником 1,48 індексу локалізації громада посідає друге місце у Вижицькому районі, та шосте за кількістю музеїв на 1000 осіб – 0,32.

Вашківецька міська громада налічує 4 музеї, які знаходяться у центрі громади – м. Вашківці (3 музеї меморіальних та 1 історичний). Індекс локалізації становить 1,3 – це третє місце в районі. За кількістю музеїв на 1000 осіб (0,32) громада дещо поступається серед громад району.

У Конятинській сільській громаді є 2 краєзнавчих музеї – с. Довгопілля та с. Яблуниця. Індекс локалізації тут становить 0,78, а забезпеченість музеями – 0,42.

На території Путильської селищної громади функціонує 4 музеї: 2 меморіальних – у смт. Путила та с. Сергії, 1 етнографічний у с. Дихтинець та 1 історичний, також у с. Сергії. Показник індексу локалізації становить 0,83, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,35.

Селятинська сільська громада налічує 3 музеї, з яких 2 історичних (с. Селятин та с. Шепіт) та 1 краєзнавчий у селі Плоска. Індекс локалізації становить 0,39 а за показником забезпеченості музеями на 1000 осіб – 0,64.

На території Усть-Путильської сільської громади розміщується 4 музеї, з яких 2 – краєзнавчих у селах Мариничі та Підзахаричі, 1 – етнографічний у селі Розтоки та 1 – художній у с. Підзахаричі. За індексом локалізації громада посідає четверте місце в районі (1,22) та перше у районі за кількістю музеїв на 1000 осіб – 0,73.

Чернівецький район є найбільшим за площею та населенням серед районів у Чернівецькій області, центром якого є місто Чернівці – обласний центр, та розташований у центральній частині області. Тут проживають 614271 особа на площі 3659,3 км². Всього район налічує 105 музеїв та представлений майже всіма видами музеїв, окрім ремісничого. Найбільше музеїв історичних – 49, краєзнавчих – 18, етнографічних – 14, меморіальних – 13. Художніх, природничих та медичних музеїв на території району по 2 і по одному літературному, релігійному, освітньому, технічному музеях та один музей-скансен (музей під відкритим небом).

Чернівецька міська громада включає в себе три населених пункти – м. Чернівці, с. Коровія та с. Чорнівка. Музеї функціонують лише у обласному центрі, де налічується їх 25. Найбільше музеїв історичних (9), меморіальних та літературно-меморіальних (7), медичних та краєзнавчих (по 2), етнографічних, художніх, природничих, технічних (по 1), а також 1 музей-скансен (Чернівецький обласний музей народної архітектури та побуту). Індекс локалізації музеїв у

громаді є високим, що пояснюється функціональним значенням міста Чернівці та становить 6,64. Проте кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,09 через високу чисельність населення громади.

На території Боянської сільської громади функціонує лише 1 музей – історичний (с. Бояни), а показник індекс локалізації становить 0,78, а забезпеченості населення – 0,15.

Ванчиковецька сільська громада має 2 історичних музеї (с. Ванчиківці та с. Костичани). Індекс локалізації становить 0,56, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,14.

Великокучурівська сільська громада налічує 3 етнографічних музеї, 2 з яких у селі Годилів та 1 в центрі громади – с. Великий Кучурів. У даній громаді індекс локалізації становить 1,48, а розрахунки кількості музеїв на 1000 осіб дали результат – 0,22.

Веренчацька сільська громада налічує 4 музеї, 2 з яких історичні у селах Веренчанка та Киселів, етнографічний музей в с. Бабин та художній у с. Борівці. Дана громада вирізняється в районі досить високими показниками індексу локалізації (1,86) та кількістю музеїв на 1000 осіб (0,49).

У Вікнянській сільській громаді розміщується також 4 музеї – 2 краєзнавчих у с. Вікно та с. Товтри, 1 історичний у с. Дорошівці та 1 етнографічний у с. Митків. Чотири музеї у громаді згідно розрахункам дали високі показники відносно інших громад району – четверте місце за індексом локалізації (1,95) та перше місце у районі за кількістю музеїв на 1000 осіб (0,67).

Волоківська сільська громада має лише 1 історичний музей, який розміщується у с. Валя Кузьмина. У цій громаді індекс локалізації становить 0,86, а забезпеченості – 0,14.

На території Герцаївської міської громади знаходяться 4 музеї, 3 з яких краєзнавчі – с. Дяківці, с. Петрашівка та с. Хряцька, та 1 меморіальний у м. Герца. Індекс локалізації міської громади становить 0,98, а забезпеченості населення – 0,22.

На території Глибоцької селищної громади розміщується 4 музеї, 2 у центрі громади – смт. Глибока (історичний та літературний), меморіальний у с. Димка та етнографічний у с. Опришени. Селищна громада має показник локалізації – 1,38, а кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,21.

Горішньошеровецька сільська громада налічує 3 музеї – історичний у с. Шубранець, краєзнавчий у с. Васловівці та етнографічний у с. Задубрівка. Цікавим є те, що громада має чотири населених пункти, у трьох з яких є музеї, а у центрі громади – с. Горішні Ширівці музеїв немає. Також цікавими виявилися результати розрахунків – індекс локалізації становить 1,8 і громада посідає 7 місце в районі, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,51, що є третьою сходинкою в рейтингу громад Чернівецького району.

Заставнівська міська громада має 3 музеї, 2 з яких знаходяться у м. Заставна (центр громади), а саме краєзнавчий та етнографічний, а також 1 краєзнавчий музей у с. Малий Кучурів. В рейтингу індексу локалізації дана міська громада закриває десятку з показником 1,69, а кількість музеїв на 1000 осіб складає 0,32 що дозволило посісти громаді восьме місце.

Кадубовецька сільська громада налічує 3 історичні музеї, які розміщуються у селах: Кадубівці, Василів, Чуньків. Історичні музеї даної громади після розрахунків дозволили посісти громаді третє місце за індексом локалізації з показником 2,0 та шосте місце за кількістю музеїв на 1000 осіб – 0,38.

Кам'янецька сільська громада розміщує 2 музеї, один краєзнавчий у с. Старий Вовчинець та 1 релігійний у с. Біла Криниця, де проживають старообрядники. Індекс локалізації становить 0,97, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,2.

На території Кіцманської міської громади розміщено 6 музеїв, а саме у м. Кіцмань – історичний, краєзнавчий та меморіальний, та ще 3 історичних музеї у селах: Валява, Витилівка, Давидівці. Показники розрахунків та території міської громади становлять: індекс локалізації – 1,62; кількість музеїв на 1000 осіб – 0,29.

Кострижівська селищна громада має тільки 1 історичний музей, який розміщений на території с. Прилипче. Індекс локалізації даної громади – 1,28, а кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,23.

Красноільська селищна громада також має лише 1 історичний музей в центрі громади – смт. Красноільськ, а індекс локалізації становить 0,25, та кількість музеїв на 1000 осіб – 0,09.

Мамаївська сільська громада налічує 7 музеїв, з яких 3 музеї історичні (2 у с. Мамаївці та 1 у с. Стрілецький кут), 2 меморіальних (с. Мамаївці та с. Дубівці), 1 етнографічний у с. Лужани та 1 освітній у с. Мамаївці. Відносно велика кількість музеїв у сільській громаді дозволило за індексом локалізації посісти 2 місце в районі після обласного центру з показником 2,13. Проте за кількістю музеїв на 1000 осіб посідає 7 місце з показником 0,35.

Неполоковецька селищна громада має на своїй території 2 історичних музеї у с. Оршівці та с. Реваківці. Дана громада посідає дев'яті місця за обома показниками (1,72 – індекс локалізації та 0,27 – кількість музеїв на 1000 осіб).

Новоселицька міська громада налічує 5 історичних музеїв, з яких 2 розміщені в центрі громади – м. Новоселиця, та по одному знаходиться у с. Динівці, с. Малинівка та с. Маршинці. Проте відносно велика кількість музеїв у міській громаді не дають високих показників – індекс локалізації становить 1,09, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,18.

В Острицькій сільській громаді функціонує 2 музеї: 1 історичний у с. Годинівка та 1 етнографічний у с. Горбова. Індекс локалізації громади становить 0,89, а кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,15.

Петровецька сільська громада налічує 1 історичний музей у селі Нижні Петрівці, який забезпечує сільську громаду високими показниками (0,62 та 0,12 відповідно).

У Ставчанській сільській раді є 3 музеї – етнографічний та меморіальний у с. Малятинці та історичний у с. Ставчани. Ці музеї після розрахунків дозволили посісти сільській раді два п'ятих місця. Індекс локалізації рівний 1,93, а кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,48.

На території Сторожинецької міської громади розміщено 8 музеїв, 7 з яких історичні. У селі Ропча – два історичних музеї, у м. Сторожинець, с. Банилів Підгірний, с. Збур-Комарівський, с. Костинці, с. Нові Бросківці – по одному. Також функціонує 1 природничий музей який розміщений в центрі громади – м. Сторожинець. Проте міська громада не має високих показників індексу локалізації (0,72) та кількості музеїв на 1000 осіб (0,19).

Тереблеченська сільська громада має 1 краєзнавчий музей у с. Буківка. Сільська громада з показником індексу локалізації 0,73 та забезпеченості населення музеями (0,16) посідає пересічні показники в районі.

Топорівська сільська громада нараховує 2 музеї – історичний у с. Бочківці та краєзнавчий у с. Колінківці. Індекс локалізації у сільській громаді становить 0,78, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,17.

Чудейська сільська громада має 1 етнографічний музей у с. Чудей. Індекс локалізації даної сільської громади становить 0,34, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,7. Це найнижчий показник у районі, якщо не враховувати сільські громади, які взагалі не мають музеїв на своїй території.

Юрковецька сільська громада налічує 6 музеїв, 4 з яких краєзнавчих (с. Баламутівка, с. Добринівці, с. Ржавинці та с. Юрківці), 1 – історичний у с. Погорілівка та 1 – етнографічний у с. Чорний Потік. Після розрахунків дана громада посідає 8 місце за показником індексу локалізації (1,74) та друге місце за кількістю музеїв на 1000 осіб (0,57).

Кам'янська (6 населених пунктів), Карапчівська (2 населених пункти), Магальська (5 населених пунктів), Чагорська (4 населених пункти), Сучевенська (6 населених пунктів), Тарашанська (5 населених пунктів) сільські громади музеїв на своїй території не мають. Відповідно, всі громади по індексу локалізації та за кількістю музеїв на 1000 осіб мають показник 0.

Дністровський район Чернівецької області знаходиться у її східній частині. Населення району становить 156058 осіб, а площа – 2139,0 км². Функціонує на території району 40 музеїв, що представлені у 10 територіальних громадах. Помітно виділяються на території району історичні музеї, яких налічується 27. Чисельність етнографічні музеїв становить 6, краєзнавчих та меморіальних – по 2, а художніх, літературних та ремісничих по 1. Інші музеї на території даного району не представлені.

Клішківська сільська громада має лише 1 історичний музей в с. Клішківці. Із-за значних розмірів (211,6 км² – це третя громада за розмірами у Дністровському районі) та наявністю лише одного музею в даній сільській громаді спостерігаються найнижчі показники індексу локалізації (0,23) і відповідно кількість музеїв на 1000 осіб (0,07).

У Вашківській сільській громаді функціонує історичний музей у с. Вашківці. Проте індекс локалізації складає 0,81, а кількість музеїв на 1000 осіб – 0,21.

Кельменецька селищна громада налічує 9 музеїв, з яких 6 історичних (сmt. Кельменці, с. Бернове, с. Ленківці, с. Лукачівка, с. Нелипівці та с. Новоселиця), 1 етнографічний (с. Перківці), 1 меморіальний (с. Нагоряни) та 1 художній (с. Бабин). Але за розрахунками показники індексу локалізації (0,79) та кількість музеїв на 1000 осіб (0,28) розміщують громаду на 7 та 5 місці відповідно.

У Лівинецькій сільській громаді функціонує 3 історичні музеї. Вони знаходяться у с. Лівинці, с. Зелена та с. Подвір'ївка. Індекс локалізації у даній громаді становить 1,1, та найкращий показник кількості музеїв на 1000 осіб – 0,44 (перше місце у Дністровському районі).

У Мамалигівській сільській громаді функціонує 4 історичних музеї, у селах: Драниця, Мамалига, Несвоя, Подвірне. Показник індексу локалізації – 1,3 дозволив громаді посісти четверту сходинку, а за кількістю музеїв на 1000 осіб – другу в районі з показником 0,33.

У Недобойській сільській раді також 4 музеї: 3 історичних та 1 етнографічний. Історичні знаходяться у с. Зарожани, с. Керстенці, с. Ставчани, а етнографічний у с. Долиняни. Сільська громада посідає за розрахунками 3 та 4 місце за індексом локалізації (1,49) та кількістю музеїв на 1000 осіб (1,32) відповідно.

Індекс локалізації Забезпеченість музеями на 1000 осіб	0,00	0,01-0,10	0,11-0,20	0,21-0,3	0,31-0,40	0,41-0,50	0,51-0,60	0,61 і більше
0,00	Чагарська Кам'янська Кіричанська Магдаляська Сучевська Таранівська	Чудейська Красноїльська Кілішівська Берегометська	Боянська Топорівська Тереблечівська СТОРОЖИНСЬКА Петровська Баліївська Ванчиківська Рухнівська НОВОСЕЛІНЬКА Кам'янська Остриця Волоківська	Кельменівська СОКИРЯНСЬКА ГЕРЦЯВСЬКА ВАШКОВЕЦЬКА	Путільська ХОТИНСЬКА Недобойська Ірустівська Мамалигівська Ванківська	Лівинецька	Усть-Путільська	Вікниська
0,01-0,4							Горішньохор- вецька Юрковецька	
0,41-0,8							ВИЖНИЦЬКА Ставчанська Верещанська	
0,81-1,20							ЗАСТАВНІВСЬКА Кадушовецька Мамалигівська	
1,21-1,6							КАДУШОВЕЦЬКА Мамалигівська	
1,61 - 2,0							КАДУШОВЕЦЬКА Мамалигівська	
2,1 - 2,40							КАДУШОВЕЦЬКА Мамалигівська	
2,41 і більше		ЧЕРНІВЕЦЬКА		НОВОДНІСТРОВСЬКА				

Рис. 2. Групування територіальних громад за показниками індексу локалізації та показника забезпеченості музеями населення Чернівецької області

У Новодністровській міській громаді розміщується 2 історичних та 1 етнографічний музей. Зауважимо, що до складу громади входить лише один населений пункт – місто обласного значення Новодністровськ. Площа міста (і всієї громади) становить 7,4 км², що в результаті проведення розрахунків показало відносно високий індекс локалізації – 19,56 (найбільший показник досліджуваного регіону), а кількість музеїв на 1000 осіб становить 0,28 і громада посідає 6 місце в районі.

Рукшинська сільська громада має один етнографічний музей у с. Рашків. За розрахунками індекс локалізації становить 0,44, а забезпеченість музеями населення – 0,15.

Сокирянська міська громада налічує 8 музеїв, 4 з яких історичні (м. Сокиряни, с. Сербичани, с. Гвіздівці та с. Селище), 1 краєзнавчий музей в с. Шебутинці, 1 етнографічний музей в с. Олексіївка, 1 літературний музей в с. Романківці та 1 ремісничий музей у с. Коболчин. Індекс локалізації становить 0,44, а кількість музеїв на 1000 осіб громади – 0,22.

Ще одна міська громада – Хотинська, розміщує на своїй території 6 музеїв – 3 історичних, які розміщені у центрі громади – місті Хотин, 1 краєзнавчий музей у с. Каплівка, 1 етнографічний у с. Білівці та 1 меморіальний у м. Хотин. Друге місце у районі громада посідає за індексом локалізації (1,58) та розділяє другу сходинку з Мамалигівською сільською громадою за кількістю музеїв на 1000 осіб з показником 0,33.

Таким чином можна стверджувати, що Чернівецька область та територіальні громади зокрема нерівномірно забезпечені музеями як закладами культури та туризму (рис. 2).

На території Чернівецької області функціонує 179 музеїв. Найбільша їх кількість (152 музеї) належить представникам найчисельнішого, корінного етносу – українцям. Друге місце посідають музеї, що висвітлюють особливості життя молдовського населення, та їх чисельність становить 14. Слід відмітити, що знаходяться вони у молдовських поселеннях неподалік від державного кордону з Молдовою. Схожа ситуація і з музеями з румунською етнічною приналежністю. Всього на території досліджуваного регіону їх 12, і знаходяться вони у румунських селах, неподалік від державного кордону з Румунією. Цікавим фактом є те, що на території області функціонує один музей з російською етнічною приналежністю, який розташований у с. Біла Криниця Чернівецького району, де проживають старообрядники (представники Руської православної старообрядницької церкви (Білокриницької згоди)), переселенці з Росії. Музей висвітлює історію життя старообрядників на Буковині.

Таким чином, можна стверджувати, що музеї є важливим компонентом етнокультурного потенціалу Чернівецької області, відтворюють самобутність населення та його діяльності, історію регіону загалом та окремих етнічних груп, природу та інші аспекти життя краю.

Висновки. Сьогодні інтерес до музеїв в нашій державі знизився. Тому перед музеєзнавцями та зокрема адміністраціями музеїв постала низка питань, як підвищити рівень привабливості та атракційності музеїв, відвідуваності та унікальності. Саме тому розроблена база даних дозволила нам провести типізацію музеїв Чернівецької області за їх профілями та етнічною приналежністю, що дозволяє кожній новоутвореній громаді визначатися із перспективою та актуальністю створення нових музеїв з метою розвитку туризму, культури та звісно залучення інвестицій. У Чернівецькій області сьогодні створено 52 громади, у 6 із яких музеї відсутні. Окрім того у багатьох з них функціонує тільки по 1 музею, і зазвичай це етнографічні або історичні музеї. Найбільші індекси локалізації музеїв та забезпеченості ними населення притаманні міським громадам – Чернівецькій, Новодністровській, Вижицькій, Кіцманській та іншим, що можна пояснити їхніми управлінськими функціями в недавньому минулому. Якщо проаналізувати етнічну приналежність музеїв, то варто відмітити, що найбільша їх локалізація характерна для громад із переважанням українського населення, а дещо менша для громад із високою питомою вагою румун та молдован.

Список використаних джерел

1. Антонюк-Гавришук С. Музеї Буковини : монографія. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2007. 192 с.
2. Затуловська О.П., Піддубний І.А., Скільський І.В. Передмова. *Сучасний музей: наукова й експозиційна діяльність* : матеріали наукової конференції, присвяченої 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях, 15 грудня 2008 р. Чернівці, 2008. С. 3-5.
3. Гавришук С. Діяльність меморіальних музеїв Буковини. *Буковинський журнал*. 2006. №1. С. 214-220.
4. Любківська В., Кіцул І. 20 років з життя Чернівецького художнього музею: здобутки і проблеми. *Художній музей початку 21 ст. і його роль у формуванні сучасного культурного середовища* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 20-річчя Чернівецького обласного художнього музею. Чернівці : Золоті литаври, 2008. 84 с.
5. Рутинський М.Й. Музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с.
6. Сандуляк І. Музейні установи північної частини Буковини як туристичні об'єкти 50-80 рр. XX ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2006. Т. 2 (22). С. 228-237.

References

1. Antoniuk-Havryshchuk Ye. Muzei Bukovyny : monohrafiia. Chernivtsi : Vydavnychiy dim «Bukrek», 2007. 192 s.
2. Zatulovska O.P., Piddubnyi I.A., Skilskyi I.V. Peredmov. Suchasnyi muzei: naukova y ekspozytsiina diialnist : materialy naukovoï konferentsii, prysviachenoï 145-i richnyiï zasnuvannia Kraiovoho muzeiu v Chernivtsiakh, 15 hrudnia 2008 r. Chernivtsi, 2008. S. 3-5.
3. Havryshchuk Ye. Diialnist memorialnykh muzeiv Bukovyny. Bukovynskyi zhurnal. 2006. №1. S. 214-220.
4. Liubkivska V., Kitsul I. 20 rokiv z zhyttia Chernivetskoho khudozhnoho muzeiu: zdobutky i problemy. Khudozhnii muzei pochatku 21 st. i yoho rol u formuvanni suchasnoho kulturnoho seredovyscha : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii do 20-richchia Chernivetskoho oblasnoho khudozhnoho muzeiu. Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2008. 84 s.
5. Rutynskyi M.Y. Muzeieznavstvo : navch. posib. Kyiv : Znannia, 2008. 428 c.
6. Sanduliak I. Muzeini ustanovy pivnichnoi chastyny Bukovyny yak turystychni ob'iekty 50-80 rr. KhKh st. Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii. 2006. T. 2 (22). S. 228-237.

Надійшла до редколегії 30.04.2021

Андрійчук Тамара В'ячеславівна,
кандидат біологічних наук

Хом'як Іван Владиславович,
кандидат біологічних наук, доцент

Демчук Наталія Станіславівна,
кандидат біологічних наук

Власенко Руслана Петрівна,
кандидат біологічних наук, доцент

Костюк Віталій Степанович,
кандидат біологічних наук

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна, e-mail: andriychuk2012@ukr.net

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна

Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир,
Україна

ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННІ ДЖЕРЕЛА СЛОВЕЧАНСЬКО-ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ»

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення можливості впливу розбудови мережі екологічних маршрутів на залучення громад до природоохоронної діяльності, на прикладі створення еколого-просвітницького маршруту на території Словечансько-Овруцького кряжу.

Методика. Було застосовані стандартні польові та камеральні геоботанічні і картографічні методи. Період польових досліджень тривав із 2004 по 2019 роки. Під час експедиційних та стаціонарних досліджень було створено ряд стандартних геоботанічних описів та закладено кілька еколого-ценотичних профілів. За допомогою методів картографічного моделювання було створено ландшафтні карти Словечансько-Овруцького кряжу та прокладено цілісну систему екологічних стежок через його найвідоміші природні джерела. Опрацьовано археологічні, історичні, етнографічні та бібліографічні матеріали.

Результати. Було розроблено еколого-просвітницький довжиною біля 100 км, який об'єднує між собою 13 найвідоміших джерел. Кожне із цих джерел є культовим об'єктом, із яким пов'язано велике число міфів та ритуалів, що до цих пір активно практикуються. Словечансько-Овруцький кряж, насамперед, вражав дослідників потужними джерелами, які виривалися на денну поверхню. За тисячоліття людської історії в цих місцях сформувався культ поклоніння таким об'єктам. Діяльність направлена на вивчення, збереження та благоустрій цих джерел активізує місцеві територіальні громади щодо турботи про природне середовище, культурну та історичну спадщину.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» є унікальною системою, що репрезентує природні феномени світового значення в поєднанні із автохтонною культурою, яка є адаптацією спільнот до місцевих природних умов. Єдиним комплексним та системним рішенням, що забезпечить сталий розвиток громад водночас із збереженням природної та історико-культурної ідентичності є створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Без цих кроків місцеве населення, яке є носієм унікальних історико-культурних та звичаєвих характеристик, стає все більш вразливим перед глобальними перетвореннями природного середовища. Воно економічно та світоглядно сильно інтегровано із природними комплексами і їхня втрата призведе до деградації та вимирання автохтонної культури.

Наукова новизна. Вперше розглядається автохтонна культура як спосіб адаптації до умов навколишнього середовища.

Практична значимість. Залучення місцевих громад до вивчення, облаштування та охорони природних джерел є одним із найкращих способів популяризації дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Особливо це актуально в районі проектування та створення національного природного парку.

Ключові слова: національний природний парк, екологічна стежка, територіальні громади.

Андрейчук Тамара Вячеславовна,
кандидат биологических наук

Хомяк Иван Владиславович,
кандидат биологических наук, доцент

Демчук Наталья Станиславовна,
кандидат биологических наук

Власенко Руслана Петровна,
кандидат биологических наук, доцент

Костюк Виталий Степанович,
кандидат биологических наук

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина, e-mail: andriychuk2012@ukr.net

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
г. Житомир, Украина

ЭКОЛОГО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННЫЕ РОДНИКИ СЛОВЕЧАНСКО-ОВРУЧСКОГО КРЯЖА»

Цель исследования. Целью исследования является изучение возможности влияния сети экологических маршрутов на привлечение местного населения к природоохранной деятельности на примере создания эколого-просветительского маршрута на территории Словечанско-Овручского кряжа.

Методика. Было применены стандартные полевые и камеральные геоботанические и картографические методы. Период полевых исследований длился с 2004 по 2019 годы. Во время экспедиционных и стационарных исследований был создан ряд стандартных геоботанических описаний и заложено несколько эколого-ценотических профилей. С помощью методов картографического моделирования были созданы ландшафтные карты Словечанско-Овручского кряжа и проложено целостную систему экологических троп через его самые известные природные источники. Обработано археологические, исторические, этнографические и библиографические материалы.

Результаты. Был разработан эколого-просветительский длиной около 100 км, который объединяет между собой 13 самых известных родников. Каждый из них является культовым объектом, с которым связано большое число мифов и ритуалов, которые до сих пор активно практикуются. Словечанско-Овручский кряж прежде всего поражал исследователей мощными источниками, которые вырывались на поверхность. За тысячелетия человеческой истории в этих местах сформировался культ поклонения таким объектам. Деятельность направленная на изучение, сохранение и благоустройство этих источников активизирует местные территориальные общины в направлении заботы о природной среде, культурном и историческом наследии. Эколого-просветительский маршрут «Природные источники Словечанско-Овручского кряжа» является уникальной системой, которая презентует природные феномены мирового значения в сочетании с автохтонной культурой, что есть проявлением адаптации сообществ к местным природным условиям. Единственным комплексным и системным решением, обеспечения устойчивого развития микрорайонов, одновременно с сохранением природной и историко-культурной идентичности, является создание НПП «Словечанско-Овручский кряж». Без этих шагов местное население, как носитель уникальных историко-культурных характеристик, становится все более уязвимым перед глобальными преобразованиями природной среды. Оно экономически и мировоззренчески сильно интегрировано с природными комплексами и их потеря приведет к деградации и вымирания автохтонной культуры.

Научная новизна. Впервые рассматривается автохтонная культура как способ адаптации к условиям окружающей среды.

Практическая значимость. Привлечение местного населения к изучению, обустройству и охране природных источников – является одним из наиболее эффективных способов популяризации бережного отношения к окружающей среде. Особенно это актуально в районе проектирования и существования национального природного парка.

Ключевые слова: национальный природный парк, экологическая тропа, территориальные общины.

UDC 911.9:502

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.53-60>

Andriichuk Tamara Viacheslavivna,
PhD

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine
e-mail: andriychuk2012@ukr.net

Khomiak Ivan Vladyslavovych,
PhD, Associate Professor

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Demchuk Nataliia Stanislavivna,
PhD

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Vlasenko Ruslana Petrivna,
PhD, Associate Professor

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

Kostiuk Vitalii Stepanovych,
PhD

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine

ECOLOGICAL AND EDUCATIONAL ROUTE OF THE SACRED SPRINGS OF THE SLOVECHANSKO-OVRUCHSKY RIDGE

The aim. The aim of the study is to exploring the possibilities of using the development of networks of ecological routes and the involvement of communities in environmental activities, on the example of creating an ecological and educational route in the Slovenian-Ovruch ridge.

Research methods. We apply standard field and cameral geobotanical and cartographic methods. Our field research lasted from 2004 to 2019. We have created many standard geobotanical descriptions and created several ecological-coenotic profiles using expeditionary and stationary field methods. We created landscape maps and laid a holistic system of ecological trails through its most famous natural sources using cartographic modeling methods. We have studied archaeological, historical, ethnographic and bibliographic materials.

The results. We have developed an environmental education site about 100 km long, which combines 13 of the most famous natural springs. Each of these natural springs is a cult object, associated with a large number of myths and rituals that are still actively practiced. The Slovechansko-Ovruch ridge first of all impressed researchers with powerful natural springs that burst to the surface. Over the millennia of human history, a cult of worship has been formed in these places for natural spring. For the first time, we consider indigenous culture as a way to adapt to environmental conditions. Our activities aimed at studying, preserving and improving these sources will activate

local communities to care for the environment, cultural and historical heritage. The ecological and educational route "Natural springs of the Slovechansko-Ovruch ridge" is a unique system that represents natural phenomena of world importance in combination with indigenous culture, which is the adaptation of communities to local natural conditions. Creation of NP "Slovechansko-Ovrutsky ridge" is the only comprehensive and systematic solution that will ensure sustainable development of communities while preserving the natural and historical and cultural identity. The local population, which has unique historical, cultural characteristics, is becoming increasingly vulnerable to global changes in the natural environment without these steps. The aboriginal population is economically and ideologically strongly integrated with natural complexes, so their loss will lead to the degradation and extinction of aboriginal culture.

Scientific innovation. For the first time, we consider indigenous culture as a way to adapt to environmental conditions.

Practical significance. The best way to promote caring for the environment is to involve local communities in the study, development and protection of natural resources. This is especially true in the area of design and creation of a national nature park.

Key words: national nature park, ecological trail, territorial communities.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем дисгармонійних відносин людини і довкілля є значне скорочення площ природних ландшафтів та їхня значна трансформація. Найефективнішим способом її розв'язання є створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. На цьому шляху виникає багато перепон, серед них – протистояння процесу розширення природоохоронної мережі. Цей опір часто іде не лише від підприємців, зацікавлених в прямій експлуатації природних ресурсів, чи політиків на чий рішення вони впливають. Часто антипатію до створення природоохоронних об'єктів проявляють місцеві громади. Це може бути викликане як об'єктивними причинами (місцеве населення теж використовує ресурси об'єкту) так і суб'єктивними причинами (інформаційно-пропагандистська компанія опонентів створення об'єкту або ірраціональний страх перед невідомим). Пошук підходів зміни ставлення місцевого населення на протилежне є важливою задачею під час розбудови природоохоронної мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський еколог і природоохоронець стверджував що проблеми відносин людини із природою містять в собі значну частку етичних та естетичних компонентів [19]. Він запровадив концепцію «диких земель», призначенням яких є виховання в людині любові до природи через пряме спілкування із найкращими її зразками [20, 21]. Цю концепцію найзручніше реалізовувати в рамках розвитку зеленого туризму. Мова іде про особливі природоохоронні об'єкти, на території яких разом із зонами строгої заповідності є екологічні стежки та маршрути. Такими об'єктами є біосферні резервати та національні природні парки.

Для поєднання еколого-просвітницької діяльності із заповіданням кожен із обраних об'єктів повинен відповідати цілому ряду вимог. Серед них здатність бути стійким до певного рекреаційного тиску, бути компактним, з високим ландшафтним різноманіттям та мати високі естетичні якості [1]. Одним із об'єктів, які майже ідеально підходять для такої мети є Словечансько-Овруцький кряж [3]. Він є унікальним природним об'єктом, що поєднує в собі велике число цінних феноменів (геологічних, ландшафтних, екологічних, ботанічних, історичних, етнолінгвістичних та етнокультурних). Про це писав академік Павло Аполонович Тутковський після знайомства із кряжем на початку ХХ ст. [9]. Усі подальші дослідження цієї території лише підтверджували його твердження [8, 11].

Словечансько-Овруцький кряж здавна приваблював природоохоронців та любителів зеленого туризму [17]. Ідея розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду озвучувалася в колах науковців із середини ХХ століття. Це вилилось в створення великого числа заказників різного призначення. Однак, вони не можуть виконувати функції збереження різноманітних ландшафтів як єдиного цілого. З такою задачею може справитися лише Національний природний парк. Вперше таку ідею висловили Тетяна Леонідівна Андрієнко та Сергій Юрійович Попович [2]. Розширення міжнародної активності все частіше виносять цю ідею на перший план [5]. Починаючи із 2019 року територія кряжу є однією із ключових ділянок проекту «Полісся – дика природа без кордонів: збереження одного із найбільших регіонів дикої природи Європи» [4]. В рамках цього проекту ідея створення Національного природного парку «Словечансько-Овруцький кряж» переросла до конкретних дій [18].

Паралельно, в рамках вищезазначеного проекту, розробляється еколого-просвітницький маршрут «Джерела Словечансько-Овруцького кряжу». Він побудований на основі розробленого раніше туристичного маршруту «Легенди Нору», але виконує дещо інші функції [15].

Формування цілей статті. Постановка завдання. Провідною ціллю нашого дослідження є розглянути можливості розбудови мережі екологічних маршрутів на залучення громад до природоохоронної діяльності та виховання їхньої лояльності до ідеї створення нових об'єктів природно-заповідної справи. Відповідно до цілі було поставлено такі завдання:

- 1) Розробити проект еколого-просвітницького маршруту «Джерела Словечансько-Овруцького кряжу.
- 2) Розробити систему заходів, які сприятимуть залучення громад до еколого-просвітницької та природоохоронної діяльності.
- 3) Розробити теоретичні основи еколого-просвітницької роботи із місцевим населенням через розбудову мережі зеленого туризму.

Виклад основного матеріалу. Кожен вид, адаптуючись до навколишнього середовища, змінюється на багатьох рівнях: генетичному, фізіологічному, анатомічному, поведінковому та соціальному. Останній передбачає формування певних форм поведінки на рівні груп індивідумів. Ці форми є культурними феноменами. До них належать релігія, забобони, табу, ритуали, звичаї, побутові обряди, мистецтво та інше. Такі адаптації можуть стосуватися як окремих частин населення, що проживає на певній території так і усього населення в цілому.

Культура, як форма адаптації залежить не лише від природних умов, а й від способу взаємодії із ними [13]. Саме тому ми можемо бачити подібні культурні феномени в різних частинах світу в народів не сильно пов'язаних між собою спільною історією. Водночас вони відрізняються між собою через різні підходи до адаптації та через атавістичні культурні риси перенесені з минулого. Адаптаційні культурні феномени не є сталими – вони змінюються і розвиваються. Незважаючи на те, що природні умови змінилися разом із способом виживання, деякі традиції продовжують існувати та впливати на суспільну свідомість.

Розглянемо Словечансько-Овруцький кряж як середовище для формування оригінальної автентичної культури. Це височина яка протягом тривалого часу була заселена людьми. Перші знахідки людської діяльності стосуються ще часів палеоліту. Антропологічні дані свідчать про те, що незважаючи на постійну міграцію населення, тут залишалося автохтонне ядро пов'язане із початком пізнього палеоліту [6]. Певні автохтонні вірування, перенесені із до неолітичних часів зберігаються до наших днів [7]. Тут переважають магічні та анімістичні вірування, пов'язані із різноманітними явищами природи, що мають частково християнську зовнішню атрибутику. Незважаючи на асиміляцію із православ'ям, за своєю суттю, а часто і за формою, це є давні світоглядні моделі, більш характерні для мисливців та збирачів. Тривала часткова ізоляція від культурних перетворень світу поза межами цього регіону та активний консерватизм дозволили зберегти ці світоглядні моделі протягом тисячоліть. Ні активна торгівля із Середземномор'ям в першому тисячолітті нашої ери, ні подальше включення цієї території до різноманітних імперій, кардинально не змінили ситуації.

Ключовим об'єктом в багатьох культових явищах є природні джерела. Саме на них вказує академік П. А. Тутковський, порівнюючи кряж із Єллоустоуном [9]. У районі облаштованих природних джерел, які називають «священими криничками», розгоряється світоглядний конфлікт у місцевих жителів щодо їхнього ставлення до довкілля. З одного боку, нав'язувана століттями дисгармонія відносин із природою та прищеплювання відчуття безвідповідальності, а із іншого боку сакралізація криниці як духу-помічника [12, 14]. Століття позбавлення власності та вбивання відчуття що її межі поширюються далі ніж це визначено гаманцем чи обійстям, перетворило жителя цього регіону на безвідповідального тимчасового споживача [16]. Водночас тисячоліття християнізації не викоринили анімістичні та магічні міфи із його світогляду.

Під час реалізації проекту «Полісся – дика природа без кордонів: збереження одного із найбільших регіонів дикої природи Європи» виникла проблема пошуку ключової точки, через яку можна було б заохотити місцеве населення до участі в створенні НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Експерти разом із студентською волонтерською групою Житомирського державного університету імені Івана Франка «Хранителі Полісся» вирішили, що саме священні криниці облаштовані на природних джерелах, можуть стати головним атрактором природоохоронної діяльності місцевого населення [10]. З цією метою було розроблено еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу».

Маршрут прокладений в околицях території проектного НПП «Словечансько-Овруцький кряж». Його протяжність дорівнює 108 км. Він включає в себе 15 природних джерел, які є сакральними об'єктами для місцевого населення та знаходяться в природних або близьких до природних ландшафтів. Маршрут охоплює основні типи оселищ території кряжу.

Він розпочинається на північно-східній околиці кряжу в районі села Піщанка. Першим джерелом з яким знайомляться відвідувачі маршруту є священна криничка в селі Клинець. Завершується еколого-просвітницький маршрут у північно-західній частині кряжу на межі між його лісовою та скелястою частинами. Фінал маршруту – це криничка в селі Бігунь, розташована на схилах пагорбу посеред виходів рожевих кварцитів.

В короткому викладі маршрут має такий вигляд:

1. Старт маршруту. Північно-Східна околиця Словечансько-Овруцького кряжу (51.352920, 28.687962). Загальне ознайомлення з Словечансько-Овруцьким кряжем.
2. Переміщення до східної околиці села Клинець. Історія вивчення природи кряжу до початку ХХ століття.
3. Священна криничка в селі Клинець (51.332082, 28.687728). Розповідь про водні ресурси кряжу та чому П.А. Тутковський порівнював його із Єллоустоуном.
4. Переміщення східною частиною гребня кряжу через населені пункти Мишковичі, Павловичі, Барвінкове до покинутої пірофілітової копальні. Історія про давню історію використання пірофіліту (овруцького шиферу).
5. Зупинка на березі р. Норинь (51.288080, 28.625775). Розповідь про давню історію кряжу.
6. Переміщення до кринички в селі Велика Хайча. Розповідь про автентичну культуру населення кряжу.
7. Криничка в селі Велика Хайча (51.300231, 28.596684).
8. Переміщення через села Велика Хайча, Великий Кобилин, Малий Кобилин, Коптіївщина, Покалів. Історія боротьби із яротворенням і її наслідки.
9. Матвійова криниця (51.364961, 28.571275). Історія української шляхти.
10. Переміщення в долину річки Іллімка через Нагоряни, Оленичі, Сирківщину. Історія про події часів визвольних змагань, зокрема про події другої світової війни.
11. Узбережжя річки Іллімка (51.324978, 28.484497). Загальна характеристика Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: водні оселища до та після зарегулювання. Поселення ондатри. Колонія берегових ластівок та золотистої шурки.
12. Екологічна стежка вздовж річки Іллімка (до точки 51.334310, 28.489346). Знайомство із біотою кряжу. Основні об'єкти: екологічна стежка із прибережною та водною рослинністю, оселищами на основі робінієвих лісів та тернових чагарників.
13. Священна криниця в селі Сорокопень (51.335007, 28.490333). Основні об'єкти: рекреаційна зона із інформаційними стендами, криниця, капличка.
14. Переміщення через лісовий хребет кряжу (знайомство із впливом інвазійної флори, виходів гірських порід та умов середовища на формування оселищ кряжу). Основні об'єкти: ландшафти лісової частини кряжу, оселища балкових лісів, геомагнітна аномалія «Вишка», виходи бурого залізняка.
15. Село Нові Велідники. Історичний та культурний конгломерат села Нові Велідники.
16. Рекреаційна зона між селами Сорокопень та Нові Велідники (51.364961, 28.571275).
17. Переміщення до села Старі Велідники долиною річки Норинь. Спостереження за колоніями берегових ластівок та золотистих шурок.
18. Священна криниця в селі Старі Велідники (51.312083, 28.442821). Основні об'єкти: криниця, піщаний кар'єр із включеннями різноманітних мінералів та гірських порід, закам'янілості, оселища долини річки Норинь із раритетними видами.
19. Переміщення через село Старі Велідники. Знайомство із історією кряжу під час монголо-татарської навали. Основні об'єкти: копальні рожевого кварциту, залишки помістя і парку Потоцьких, річка Татаринка із курганными похованнями.
20. Священна криничка в долині річки Татаринка (51.302335, 28.416834). Основні об'єкти: криничка. Ландшафти долини річки Татаринка, водні та прибережно-водні оселища.
21. Переміщення лівим берегом долини річки Прибитки. Знайомство із основними типами соснових лісів Українського Полісся. Основні об'єкти: оселища соснових лісів різного типу, відновлювана рослинність на піщаних пагорбах.
22. Священна криничка біля витоків річки Прибитки (51.298839, 28.377315). Основні об'єкти: криничка, оселища боліт.
23. Переміщення через пагорби південної частини кряжу. Знайомство із особливостями формування лісових ландшафтів. Основні об'єкти: оселища південного схилу кварцитної частини кряжу

24. Священна криничка в долині річки Мощаниця (приблизно 51.282105, 28.316053). Основні об'єкти: лівий берег долини річки Мощаниця сформований схилами кряжу.
25. Переміщення вздовж лівого берега долини річки Мощаниця. Знайомство із раритетними оселищами Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: оселища ацидофільних та неморальних дубових лісів, прибережних чагарників та висикотравних боліт.
26. Священна криничка в урочищі Мощаниця (51.273421, 28.303123). Основні об'єкти: рекреаційна зона, криничка, мезотрофні болота.
27. Переміщення південними околицями Словечансько-Овруцького кряжу (51.286568, 28.293526). Демонстрація зміни екосистем під впливом поселення бобрів
28. Криничка посеред боліт (51.286763, 28.291831) (№11).
29. Екскурсія покинутою ракетною базою (51.287904, 28.274804).
30. Переміщення через кварцитний хребет Словечансько-Овруцького кряжу. Основні об'єкти: лісові оселища, водойми із мезотрофними болотами та місцезнаходженнями пухирника.
31. Листвинська священна криничка (51.323619, 28.346962). Основні об'єкти: криничка, рекреаційна зона «Вулик».
32. Переміщення через найвищі пагорби лесової частини кряжу (Листвин, Задорожок, Антоновичи). Знайомство із нетрансформованими лісовими екосистемами балок.
33. Городецька криничка (51.371289, 28.263259) (№13). Історія про одне із найбільших і найбагатших міст Деревлян.
34. Переміщення до села Бігунь. Знайомство із рододендроновими лісами. Заклучна розповідь про унікальність природи кряжу та його історії.
35. Фінал маршруту (51.397204, 28.254888).

Маршрут можна проходити у різні способи: пішки, на конях, велосипедах, мотоциклах чи автомобілях із високою прохідністю. Також є можливість рухатися облаштованими дорогами на автобусі із виходом до основних об'єктів. Тривалість проходження залежить від способу переміщення та числа відвідуваних об'єктів. Цей маршрут можна розбивати на окремі частини і відвідувати його у кілька підходів.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» не покриває і десятої частини усіх природних, культурних та історичних феноменів території, але він дозволяє сформувати досить чітке уявлення про них. Розбудова та популяризація маршруту є одним із багатьох заходів направлених на збереження автентичної культури та природних ландшафтів цього унікального куточка нашої планети. У підтримку маршруту та заради активізації місцевого населення було також організовано конкурс аматорських дослідницьких робіт «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу під захист громад».

Висновки і перспективи подальших розвідок. З метою активізації місцевих громад в напрямку збереження природного середовища, культурної та історичної спадщини необхідно опиратися на уже сформовану світоглядну систему, пов'язану із ними. Це можуть бути природні об'єкти або ландшафти, що мають сакральне культове значення. Бажано щоб ці об'єкти були пов'язані із давніми культами, які були глибше пов'язані із адаптацією до природного середовища.

Еколого-просвітницький маршрут «Природні джерела Словечансько-Овруцького кряжу» є унікальною системою, яка репрезентує природні феномени світового значення в поєднанні із автохтонною культурою, яка є адаптацією спільнот до місцевих природних умов.

Єдиним комплексним та системним рішенням, що забезпечить сталий розвиток громад водночас із збереженням природної та історико-культурної ідентичності є створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж».

Список використаних джерел

1. Андрейчук В.М., Бучко Ж.І. Питання вивчення естетичних можливостей ландшафтів для потреб рекреації. *Географічна наука і освіта в Україні: збірник наукових праць*. Київ: Фітосоціоцентр, 2000. С. 21.
2. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Прядко Е.И. Находки на Словечанско-Овручской возвышенности (Украинское Полесье). *Ботанический журнал*. 1984. Т.69. № 7. С. 958-962.
3. Бучко Ж.І. Методологічні проблеми естетичного сприйняття ландшафтів. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Географія*. Вип.104. Чернівці: ЧНУ, 2001. С. 61-66.
4. Гарбар О.В., Масловська О.С., Хом'як І.В. Перспективи створення білатерального біосферного резервату в Центральному Поліссі. *Сталий розвиток країни в рамках Європейської інтеграції: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених* (м. Житомир, 7 листопада 2019 р.). Житомир: «Житомирська політехніка», 2019. С. 113.
5. Жила С.М., Хомяк І.В. Перспективи та проблеми створення транскордонного біосферного резервату. *Створення транскордонного біосферного резервату та екологічної мережі в Поліссі*. К.: Національний комітет України з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», 2008. С. 153-169.
6. Сегеда Сергій. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. 256 с.
7. Скрильнікова Людмила. Поліська демонологія та її номінація в говірці села Старі Веледники [Овруцького району]. *Етнолінгвістичні студії*:

- збірник наук. праць Нац. акад. наук України Ін-т укр. мови, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, Центр етнолінгвіст. дослідж. / відп. ред. П. Гриценко, В. Конобродська. Житомир: Полісся, 2007. С. 177-184.
8. Смик Г.К. Нариси флори Овруцько-Словечанського кряжа. *Український ботанічний журнал*. 1965. Т.22. № 4. С. 63-67.
9. Тутковский П.А. Словечанско-Овруцкий кряж і узбережжя ріки Словечни. Геологічний та геоморфологічний опис. К.: Видавництво УАН, 1923. 59 с.
10. Хом'як І.В., Круподьоров Д.В. Використання досліджень Словечансько-Овруцького кряжу з навчально-методичною метою: матер. конф. Умань.: Видавництво УДП, 2005. С. 25-27.
11. Хом'як І.В. Класифікація та антропогенна трансформація екосистем Словечансько-Овруцького кряжу: дис. ... канд. біол. наук: 03.00.16 / НАН України, Ін-т ботаніки ім. М. Г. Холодного, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. К., 2010. 286 с.
12. Хом'як І.В. Легенди Нору. Дідове коло. Житомир: Рута, 2011. 167 с.
13. Хом'як І.В., Коростецький В.О. Соціоекологія з основами екологічної етики: посібник для студентів класичних університетів. Житомир: ПП «Рута», 2011. 268 с.
14. Хом'як І.В. Легенди Нору. Дорога Живенора. Житомир: Абсолют принт. 2012. 148 с.
15. Хом'як І.В., Дунаєвська О.Ф., Рябцева Н.О. Про унікальний екологічний туристичний маршрут «Легенди Нору». *Наука. Молодь. Екологія-2017: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Житомир, 25 травня 2017 р.). Житомир, 2017. С. 161-163.
16. Хом'як І.В. Особливості антропогенного впливу на природну динаміку екосистем Українського Полісся. *Екологічні науки*. 2018. №1 (20). Т. 2. С. 69-73.
17. Швець К.С., Хом'як І.В. Перспективи розвитку зеленого туризму в Овруцькому районі. *Сучасні проблеми екології: тези XII Всеукраїнської наукової on-line конференції студентів, магістрів та аспірантів з міжнародною участю* (м. Житомир, 17 травня 2016 р.). Житомир: ЖДТУ, 2016. С. 26.
18. Шинкаренко У.Ю. Про необхідність створення НПП «Словечансько-Овруцький кряж» як каталізатора до розвитку Житомирського регіону. *Науковий огляд*. 2020. №6 (69). С. 6-20.
19. Leopold A. Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*. 1979. V. 1. P. 131-141.
20. Leopold A. Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*. 1990. V. 12. P. 329-332.
21. Nash R. The rights of nature. A history of environmental ethics. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.

Список использованных источников

1. Андрейчук В.М., Бучко Ж.И. Вопросы изучения эстетических возможностей ландшафтов для нужд рекреации. Географическая наука и образование в Украине: сборник научных трудов. Киев: Фитосоцицентр, 2000. С. 21.
2. Андриенко Т.Л., Попович С.Ю., Прыдко Е.И. Находки на Словечанско-Овручской возвышенности (Украинское Полесье). *Ботанический журнал*. 1984. т.69. № 7. С. 958-962.
3. Бучко Ж.И. Методологические проблемы эстетического восприятия ландшафтов. Научный вестник Черновицкого университета. Серия: География. Вып.104. Черновцы: ЧНУ, 2001. С. 61-66.
4. Гарбар А.В., Масловская А.С., Хомяк И.В. Перспективы создания билатерального биосферного резервата в Центральном Полесье. Устойчивое развитие страны в рамках европейской интеграции: тезисы Всеукраинской научно-практической конференции соискателей высшего образования и молодых ученых (г. Житомир, 7 ноября 2019 г.). Житомир: «Житомирская политехника», 2019. С. 113.
5. Жила С.М., Хомяк И.В. Перспективы и проблемы создания трансграничного биосферного резервата. Создание трансграничного биосферного резервата и экологической сети в Полесье. К.: Национальный комитет Украины по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера», 2008. С. 153-169.
6. Сегеда Сергей. Антропологический состав украинского народа: этногенетический аспект. К.: Издательство имени Елены Телиги, 2001. 256 с.
7. Скрыльникова Людмила. Полесская демонология и ее номинация в говоре села Старые Веледники [Овручского района]. Этнолингвистические студии: сборник науч. работ Нац. акад. наук Украины Ін-т укр. мови, Житомир. гос. ун-т им. И. Франко, Центр этнолингвист. исслед. / Отв. ред. П. Гриценко, В. Конобродська. Житомир: Полесье, 2007. С. 177-184.
8. Смык Г.К. Очерки флоры Овручско-Словечанского кряжа. Украинский ботанический журнал. 1965. Т.22. № 4. С. 63-67.
9. Тутковский П.А. Словечанско-Овручский кряж и побережье реки Словечны. Геологическое и геоморфологическое описание. К.: Издательство УАН, 1923. 59 с.
10. Хомяк И. В., Круподьоров Д.В. Использование исследований Словечанско-Овручского кряжа с учебно-методической целью: матер. конф. Умань: Издательство УГПИ, 2005. С. 25-27.
11. Хомяк И.В. Класифікація та антропогенна трансформація екосистем Словечанско-Овручского кряжа: дис. ... канд. біол. наук: 03.00.16 / НАН України, Ін-т ботаніки ім. Н. Г. Холодного, Житомир. гос. ун-т ім. И. Франко. К., 2010. 286 с.
12. Хомяк И.В. Легенды Нору. Дедов круг. Житомир: Рута, 2011. 167 с.
13. Хомяк И.В., Коростецкий В.А. Социоекология с основами экологической этики: пособие для студентов классических университетов. Житомир: ЧП «Рута», 2011. 268 с.
14. Хомяк И.В. Легенды Нору. Дорога Живенора. Житомир: Абсолют принт. 2012. 148 с.
15. Хомяк И.В., Дунаевская А.Ф., Рябцева Н.А. Об уникальном экологическом туристическом маршруте «Легенды Нору». Наука. Молодежь. Экология-2017: материалы XIII Всеукраинской научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых (г. Житомир, 25 мая 2017 г.). Житомир, 2017. С. 161-163.
16. Хомяк И.В. Особенности антропогенного воздействия на природную динамику экосистем Украинского Полесья. *Экологические науки*. 2018. №1 (20). Т. 2. С. 69-73.
17. Швець К.С., Хомяк И.В. Перспективы развития зеленого туризма в Овручском районе. Современные проблемы экологии: тезисы XII Всеукраинской научной on-line конференции студентов, магистров и аспирантов с международным участием (г. Житомир, 17 мая 2016 г.). Житомир: ЖДТУ, 2016. С. 26.
18. Шинкаренко У.Ю. О необходимости создания НПП «Словечанско-Овручский кряж» как катализатора к развитию Житомирского региона. Научный обзор. 2020. №6 (69). С. 6-20.
19. Leopold A. Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*. 1979. V. 1. P. 131-141.
20. Leopold A. Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*. 1990. V. 12. P. 329-332.
21. Nash R. The rights of nature. A history of environmental ethics. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 1988. 290 p.

References

1. Andrejchuk V.M., Buchko Zh.I. (2000) The question of studying the aesthetic possibilities of landscapes for recreational purposes. *Gheografichna nauka i osvita v Ukraini: zbirnyk naukovykh pracj*. Kyiv: Fitosotsiotsentr, P. 21 (in Ukrainian).
2. Andrienko T.L., Popovich S.Yu., Pryadko Ye.I. (1984) Finds on the Slovechansko-Ovruch Upland (Ukrainian Polissya). *Botanicheskij zhurnal*, vol. 69, no. 7, pp. 958-962 (in Russian).
3. Buchko Zh.I. (2001) Methodological Problems of Natural Reception of Landscapes. *Naukovyj visnyk Chernivets'kogho universytetu. Serija: Gheografija*. Chernivtsi: ChNU, no. 104, pp. 61-66 (in Ukrainian).

4. Gharbar O.V., Maslovsjka O.S., Khom'jak I.V. (2019) Prospects for the creation of a bilateral biosphere reserve in Central Polissya. *Stalyi rozvytok krainy v ramkakh Yevropejskoi intehratsii: tezy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh*. Zhytomyr: «Zhytomyrska politekhnika», p. 13 (in Ukrainian).
5. Zhyla S.M., Khomjak I.V. (2008) Prospects and problems of creating a transboundary biosphere reserve. *Stvorennja transkordonnogho biosfernogho rezervatu ta ekologichnoji mrezihi v Polissi*. K.: National Committee of Ukraine for the UNESCO program "Man and the Biosphere", pp. 153–169 (in Ukrainian).
6. Segheda Serghij. (2001) *Anthropological composition of the Ukrainian people: ethnogenetic aspect*. Kyiv: Elena Teliga Publishing House, 256 p. (in Ukrainian).
7. Skrylnikova Ljudmyla. (2007) Polissya demonology and its nomination in the dialect of the village of Stari Velednyky [Ovruch district]. *Etnolingvistychni studiji*. P. Hrytsenko, V. Konobrodska (Ed.), Zhytomyr: Polissya, pp. 177–184 (in Ukrainian).
8. Smyk Gh.K. (1965) Essays on the flora of the Ovruch-Slovenian ridge. *Ukrainskiy botanicheskiy zhurnal*, 22 (4), 63–67 (in Ukrainian).
9. Tutkovskij P.A. (1923) *Slovechansko-Ovruch ridge and the coast of the river Slovechna. Geological and geomorphological description*. Kyiv: UAS Publishing House, 59 p. (in Ukrainian).
10. Khom'jak I. V. (2005) *Use of researches of the Slovechansko-Ovruch ridge with the educational and methodical purpose*: mater. conf. Uman: UDPI Publishing House, pp. 25–27 (in Ukrainian).
11. Khom'jak I.V. (2010) *Classification and anthropogenic transformation of ecosystems of the Slovechansko-Ovruch ridge*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv (in Ukrainian).
12. Khom'jak I. V. (2011) *Legends of Nora. Grandfather's circle*. Zhytomyr: Ruta, 167 p (in Ukrainian).
13. Khom'jak I.V., Korostec'kij V.O. (2011) *Socioecology with the basics of environmental ethics: a guide for students of classical universities*. Zhytomyr: Ruta, 268 p (in Ukrainian).
14. Khom'jak I.V. (2012) *Legends of Nora. The road of Givenora*. Zhytomyr: Absolute print, 148 p (in Ukrainian).
15. Khom'jak I.V., Dunajevs'jka O.F., Rjabceva N.O. (2017) About the unique ecological tourist route "Legends of Nora". *Nauka. Molodj. Ekologhija-2017: materialy XIII Vseukrajins'koho naukovo-praktychnoho konferenciji studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh*. Zhytomyr, pp. 161–163 (in Ukrainian).
16. Khom'jak I.V. (2018) Features of anthropogenic impact on the natural dynamics of ecosystems of Ukrainian Polissya. *Ekologichni nauky*, vol. 1(20), no. 2, pp. 69–73.
17. Shvec'j K.S., Khom'jak I.V. (2016) Prospects for the development of green tourism in Ovruch district. *Suchasni problemy ekologhiji: tezy KhII Vseukrajins'koho naukovoho on-line konferenciji studentiv, magistriv ta aspirantiv z mizhnarodnoju uchastju*. Zhytomyr: ZhSTU, p. 26 (in Ukrainian).
18. Shynkarenko U.Ju. (2020) On the need to create NPP "Slovechansko-Ovrutsky ridge" as a catalyst for the development of the Zhytomyr region. *Naukovyj oghljad*, vol. 6, no. 69, pp. 6–20 (in Ukrainian).
19. Leopold A. (1979) Some fundamentals of conservation in the southwest. *Environmental ethics*, vol. 1, pp. 131–141.
20. Leopold A. (1990) Means and ends in wildlife management. *Environmental ethics*, vol. 12, pp. 329–332.
21. Nash R. (1988) *The rights of nature. A history of environmental ethics*. Madison: The Univ. Wisconsin Press, 290 p.

Надійшла до редакції 13.05.2021

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК: 314.74 (477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.61.61-69>

Любицева Ольга Олександрівна,
доктор географічних наук, професорка
Кочеткова Ірина Валентинівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: loa13@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8508-9395
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: kiv_univ@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5342-7444

ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ: УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ ТРЕНДІВ

Мета статті: проаналізувати міграційний процес з метою отримання освіти в Україні на тлі загального світового процесу в освітній сфері і загального міграційного процесу на відповідність загальним трендам міграції.

Методика дослідження базується на опрацюванні аналітичних і статистичних матеріалів з різних джерел як вітчизняних, так і зарубіжних з використанням методів аналізу, синтезу, статистичної обробки інформації

Результати дослідження. Встановлено, що освітні міграції є динамічно зростаючим процесом з кінця ХХ ст., до якого залучається все більше країн. Ця ж тенденція притаманна й Україні, де освітня міграція динамічно зростає протягом ХХІ ст. як з України, так і до України. Чинниками, які активізували освітній міграційний процес з України переважно до сусідніх країн є військово-політичний конфлікт та економічна криза. Освітні міграційні процеси з України за динамікою та географією відповідають тенденціям, характерним для трудових міграцій. Розширюється також географія освітньої міграції до України і зростають потоки, хоча вони значно менше за обсягом, ніж освітні міграційні потоки з України.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні кореляційних залежностей між загальними трендами міграційного процесу і освітньою міграцією.

Практична значимість отриманих результатів спрямована на те, щоб привернути увагу до проблеми відтоку молоді, яка є демографічним, трудовим і інтелектуальним потенціалом нації, за кордон

Ключові слова: міграційний процес, освітня міграція, трудова міграція.

УДК: 314.74 (477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.61.61-69>

Любицева Ольга Александровна,
доктор географических наук, профессор
Кочеткова Ирина Валентиновна,
кандидат географических наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев,
Украина, e-mail: loa_13@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8508-9395
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина,
e-mail: kiv_univ@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5342-7444

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ: УКРАИНА В СИСТЕМЕ ОБЩИХ ТРЕНДОВ

Цели статьи: проанализировать миграционный процесс в Украине с целью получения образования на фоне общемирового процесса в образовательной сфере и общего миграционного процесса на соответствие общим трендам миграции

Методика исследования основывается на обработке аналитических и статистических материалов из разных источников как национальных, так и зарубежных с использованием методов анализа, синтеза, статистической обработки информации

Результаты исследования. Установлено, что образовательные миграции являются динамично развивающимся процессом с конца ХХ в., к которому присоединяется все больше стран. Эта тенденция присуща и Украине, где образовательная миграция динамично развивается на протяжении ХХІ в. как из Украины, так и в Украину. Факторами, которые активизировали образовательный миграционный процесс из Украины преимущественно в соседние страны есть военно-политический конфликт и экономический кризис. Образовательные миграционные процессы из Украины по своей динамике и географии соответствуют тенденциям, характерным для трудовых миграций. Расширяется также география образовательных миграций в Украину и увеличиваются потоки, хотя они значительно меньше по объему, чем образовательные потоки из Украины.

Научная новизна исследования состоит в выявлении корреляционных зависимостей между общими трендами миграционного процесса и образовательной миграцией.

Практическая значимость полученных результатов направлена на то, чтобы обратить внимание на проблему оттока молодежи, которая является демографическим, трудовым и интеллектуальным потенциалом нации, за рубеж.

Ключевые слова: миграционный процесс, образовательная миграция, трудовая миграция

UDC: 314.74 (477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.61.61-69>

Lyubitseva Olha Olexandrivna,
Doctor of Geographical Sciences, Professor
Kochetkova Iryna Valentynivna,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: loa_13@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-8508-9395
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: kiv_univ@ukr.net, ORCID: 0000-0001-5342-7444

EDUCATIONAL MIGRATION: UKRAINE IN THE SYSTEM OF GENERAL TRENDS

Objectives of the article: to analyze the migration process in Ukraine in order to obtain education against the background of the global process in the educational sphere and the general migration process for compliance with general migration trends.

The research methodology is based on the processing of analytical and statistical materials from various sources, both national and foreign, using methods of analysis, synthesis, statistical processing of information.

Research results. It has been established that educational migrations are a dynamically developing process since the end of the twentieth century, to which more and more countries are joining. This trend is also inherent in Ukraine, where educational migration has been developing dynamically throughout the 21st century. The factors influencing the external mobility of students are the military-political and economic crisis. Students go to study mainly to neighboring countries. Educational migration processes from Ukraine in their dynamics and geography correspond to the trends characteristic of labor migrations. The geography of educational migrations to Ukraine is also expanding and flows are increasing, although they are much smaller in volume than educational flows from Ukraine.

The scientific novelty of the research lies in the identification of correlations between the general trends of the migration process and educational migration.

The practical significance of the results obtained is aimed at drawing attention to the problem of the outflow of youth, which is the demographic, labor and intellectual potential of the nation, abroad.

Key words: migration process, educational migration, labor migration.

Актуальність та постановка проблеми. Міграції або механічний рух населення, який охоплює всі види переміщень людей в просторі, суттєво впливають на всі сторони суспільного життя як населення генеруючої, так і приймаючої країни, на формування соціальної, культурної, економічної, політичної ситуації, на рівень та умови життя, на демографічну ситуацію як мігрантів, так і місцевого населення. Тому дослідженню міграційних процесів завжди приділяється значна увага, їх характер та параметри враховуються в демографічних та соціально-економічних прогнозах. Міграції класифікуються за різними ознаками (за причинами, термінами, характером переміщень, правовим статусом, способом організації тощо). Диференціація ознак дозволяє виділяти освітні міграції як окремий тип міграцій, який протягом XX - початку XXI ст. оформився в суттєвий чинник і ознаку глобалізації, характеризуючи інтернаціоналізацію освітнього процесу. Дослідження цих процесів в світі, а особливо в Україні, є завжди актуальним, оскільки міграційна ситуація вкрай мінлива і потребує моніторингу, в тому числі й засобами суспільної географії.

Об'єктом дослідження є міграційні процеси в світі і в Україні з метою отримання освіти, а *предметом* – їхня динаміка та структура.

Метою статті є розкриття специфіки освітніх міграцій в першу чергу в Європі і місце та особливості перебігу цього процесу в Україні. В процесі реалізації поставленої мети вбачається за доцільне вирішити наступні завдання: розглянути загальносвітові і європейські тенденції міграційного процесу в динаміці і виявити його структуру (видову, географічну); проаналізувати тенденції розвитку міграційного процесу з освітньою метою за XXI ст. в Європі та Україні; виявити тренди розвитку європейської освітньої міграції та освітньої міграції в Україні; виявити та проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки освітньої міграції в Україні відповідно до її географічної структури; розробити пропозиції з корекції освітньої міграції з України та до України.

Ступінь дослідження. Дослідження різних аспектів освітньої міграції, від комплексних оглядів процесу освітніх міграцій [7; 11; 12; 20; 21; 24; 25] до виявлення тенденцій на національному рівні [3; 8; 10; 15; 22; 28], перебувають у фокусі досліджень соціологів, економістів, політологів, психологів, географів. Українські вчені приділяють увагу дослідженню міграційної мотивації студентів [4; 6; 9] та економічним наслідкам студентської мобільності [1].

Інформаційною базою дослідження є дані офіційної статистики [2; 5; 13; 14; 19], оброблені з використанням математико-статистичних *методів* з подальшим аналізом та узагальненням отриманих результатів та наукові аналітичні дослідження з даної проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Освітні міграції або міграції з метою отримання освіти відомі з писемних джерел найдавніших часів. Вже в Давній Греції до філософів збирались учні «переймати мудрість» або навчатися критичній оцінці дійсності і її інтерпретації. З започаткуванням університетської освіти в Європі у часи пізнього Середньовіччя освітні міграції стають усталеним, зростаючим в динаміці процесом, який призупиняли тільки військово-політичні конфлікти або пандемії. Усталена традиція освітньої міграції сформувала протягом XVIII ст. серед

аристократичної молоді таке явище як «Grand Tour» або подорож з номінальною мотивацією отримання освіти в європейських університетах. Зі свого боку університети всіляко заохочували до отримання освіти, пропагуючи знання і формуючи позитивний образ «вченої, освіченої людини». З часів зародження університетської освіти формувалась універсальна наукова мова, якою стала латина і на якій відбувався освітній процес, писалась наукова література, відбувались наукові дискусії і володіння якою стало ознакою освіченої людини. Університети стали містоутворюючими видами діяльності, особливо для невеликих міст, формували не тільки специфічний стиль життя в місті, спрямований на забезпечення потреб студентів, а й певні особливості архітектурно-планувальної структури, які збереглися й до сьогодні (Кембридж, Оксфорд у Великій Британії, Гейдельберг, Фройбург, Тюбінген у Німеччині, Мачарата, Сьєна, Ферара, Арєццо в Італії, Монпельє, Анже у Франції, Саламанка в Іспанії, наприклад). Університети, які відкривалися і діяли у великих містах, також сформували і надовго зберегли їм імідж центрів європейської освіти і культури (Рим, Неаполь, Болонья в Італії, Париж, Страсбург – у Франції, Базель, Женева – у Швейцарії, Мюнхен (Інгельштадт), Бонн, Єна у Німеччині, Відень, Краків та ін.). Подальша диференціація фахової освіти, обумовлена науково-технічним прогресом і значною сумою накопичених знань, що обумовило диференціацію вищих освітніх закладів (зокрема, виділились ЗВО технічного, медичного профілю і т.д.) диференціювало потік освітніх мігрантів; його географія стає більш широкою.

Університетські центри України: Львів (рік заснування 1661), Харків (1804), Київ (1834), Одеса (1865), Чернівці (1875), - також були «центрами тяжіння» студентської молоді (в різні часи – Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії). Саме засновані тут університети створили цим містам імідж освітньо-наукових культурних центрів, пізніше стимулювали розвиток тут закладів вищої освіти інших напрямів, концентрацію закладів НАН України.

Освітня мобільність як складова міграційної активності в цілому має відповідати загальним трендам глобальних міграційних процесів і їх регіональним специфічним особливостям. Якими ж є загальноосвітні міграційні процеси?

У Рекомендація ООН зі статистики міжнародної міграції «міжнародний мігрант» визначається як будь-яка особа, яка змінює країну свого проживання. Виділяють «короткотермінових мігрантів», що змінюють країну проживання на термін від трьох місяців до року, і «довготривалих мігрантів», які проживають в іншій країні не менше року. Освітні мігранти можуть належати до обох цих категорій: академічна мобільність передбачає короткотермінове перебування поза країною свого постійного перебування, а повне навчання – довготривале.

За даними Міжнародної Організації Міграцій ООН, яка, починаючи з 2000 р. готує аналітичні матеріали по мобільності і міграціях, міграційний процес в світі стає все динамічнішим. За останні 50 років кількість міжнародних мігрантів збільшилась з 84,5 млн. осіб, що становило у 1970 р. 2,3% населення світу, до 271,6 млн. осіб у 2020 р., що становить 3,5% населення світу (тут і далі цифри наводяться за [27]). Порівняно значний стрибок міграційні процеси в світі зробили на початку 1990-х років, коли відсоток мігрантів у загальній чисельності населення світу піднявся з 2,3% (1985) до 2,9%. Якщо розглядати еволюцію міграційної активності за ці 50 років, то саме з середини 1990-х і початку XXI ст. міграції почали зростати більш динамічно, ніж у попередній період. У 2019 р. один з 30 жителів Землі був мігрантом. Як зазначається в аналітичній доповіді МОМ за 2020 р., існує «тісний зв'язок між економічними, політичними і соціальними питаннями, з одного боку, і мобільністю – з іншого» [27, с.15]. Серед основних причин посилення міграційної активності називаються економічна та політична нестабільність: «Зараз міграція – найважливіша політична проблема, взаємопов'язана з правами людини, розвитком і геополітикою на національному, регіональному і міжнародному рівнях» - зазначає у «Передмові» до Доповіді за 2020 р. Генеральний директор МОМ Антоніу Віторіну [27, с.15]. Економічні причини, пов'язані з роботою, сім'єю чи навчанням, називаються серед провідних, які формують міграційні настрої і обумовлюють міграційну поведінку людей. Здебільшого трудові міграційні процеси не викликають значних викликів ні для мігрантів, ні в приймаючих суспільствах, ні в суспільстві країни походження. Переважна більшість мігрантів (74% у 2019 р.) працездатного віку (20-64 роки), серед них переважають чоловіки (52% проти 48% жінок). Потік міжнародних трудових мігрантів з менш економічно розвинених країн до країн більш економічно розвинених постійно зростає, збільшуючись в періоди економічних криз. Найбільш привабливими макрорегіонами для мігрантів залишаються Європа та Азія, які 2019 р. прийняли відповідно 82 і 84 млн. міжнародних мігрантів, що становило 61% від усього міграційного потоку. Північна Америка прийняла того року 59 млн. або 22 % міжнародних мігрантів. За даними МОМ, понад 2/3 (164 млн. осіб, 2019) з

них працевлаштовані і 61% проживають всього у трьох субрегіонах: Північній Америці, арабських країнах, Північній, Західній та Південній Європі. Праця мігрантів, попри думку, що мігранти тільки створюють проблеми на ринку праці для приймаючих держав, є внеском в економіку країн перебування, в деяких випадках – доволі суттєвим. Так, країною з найбільшою часткою мігрантів, зайнятих у господарстві, протягом ХХІ ст. залишаються Об'єднані Арабські Емірати. Мігранти також, відправляючи гроші рідним, впливають на рівень життя і, опосередковано, на економіку країни походження. Обсяг грошових переказів за ХХІ ст. виріс у 5,5 рази (зі 126 до 689 млрд. дол. США). Найбільше грошових надходжень йде від мігрантів зі Сполучених Штатів до Індії, Китаю, Мексики. США останні 50 років залишаються основною країною призначення для міжнародних мігрантів, де за цей час кількість мігрантів зросла до 51 млн. осіб. Другою є Німеччина, де кількість мігрантів досягла 13,1 млн. осіб (2019 р.). Значною популярністю у міжнародних мігрантів користуються також Саудівська Аравія, Російська Федерація, Велика Британія, ОАЕ, Франція, Канада, Австралія.

По-іншому виглядає ситуація з мігрантами, де причинами є конфлікти (етно-релігійні, військово-політичні) з подальшими переслідуваннями та стихійні лиха, спричинені кліматичними змінами (посухи, пожежі, зливи і повені, масштабні зсуви тощо). Ця категорія – біженці – з 2000 р. зросла майже удвічі до 25,9 млн. осіб. Основна частина біженців (майже 82%) походить з країн, де відбуваються конфлікти: Сирійська Арабська Республіка, Афганістан, Південний Судан, Сомалі, Демократична Республіка Конго та ін. Саме з цією категорією мігрантів пов'язані основні проблеми як самих мігрантів (безпека), так і суспільств приймаючих країн (адаптація, працевлаштування, рівень життя, соціальна відторгненість тощо). В рамках проєкту МОМ «Зниклі безвісті мігранти» є такі дані, що за період з 2014 по 2018 рр. в ході міграції, часто незаконної, загинуло більше 30,9 тис. осіб, з них більше половини – в Середземному морі під час спроби дістатися «західно-середземноморським шляхом» - з Північної Африки до Іспанії та Італії. Не менш небезпечним є ще один міграційний маршрут – з країн Африканського рогу через Червоне море і Аденську затоку. А під час міграції з Мексики до США за той же період загинуло майже 2 тис. осіб. Найбільше біженців приймають Туреччина (з САР), а також країни переселенського типу – США, Канада, Австралія. Чисельність внутрішньо переміщених осіб в районах конфліктів зросла до 41,3 млн. осіб (2018 р.) і продовжує зростати.

Зафіксоване зростання міграцій, викликаних стихійними лихами. Найчастіше такі міграції менше призводять до міжнародних переміщень, більше – до внутрішніх. Внутрішні міграції ще менше обліковані, ніж міжнародні і статистика по них досить загальна.

Для України проблема біженців не актуальна, хоча ми транзитна євразійська країна, однак соціально-економічна ситуація в нашій країні не приваблює мігрантів з Глобального Півдня. Біженці, яким Україна надала притулок, це переважно громадяни Афганістану, Сирії, Вірменії та Росії. Водночас актуальною є проблема використання території нашої країни для транзиту нелегальних мігрантів до країн Європи. Так, у 2018 р. на території країни виявлено 11,1 тис. мігрантів з нерегульованим статусом, переважно з порушенням термінів перебування, а на кордоні затримано 1,1 тис. осіб при спробі нелегального перетину [5]. Ще однією актуальною проблемою для України є проблема внутрішньо переміщених осіб, які внаслідок окупації Криму і військового конфлікту на сході змушені були залишити місце свого постійного проживання. Чисельність ВПО становить біля 1,4 млн. осіб, більшість з них проживають в Донецькій і Луганській областях, в м. Києві та Київській області, у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях [5]. Для цієї категорії населення основними проблемами залишаються житлова і працевлаштування.

Військові дії та окупація Криму активізували еміграційні процеси з України як до країн Європи, так і до Росії. Серед країн Європи найбільше клопотань подано до Італії, Німеччини, Іспанії, Польщі (переважно країн трудової міграції з України).

Загальносвітові і європейські тенденції зростання міграційної активності населення мають прояв і в Україні. Україні притаманна доволі активна внутрішня міграція – з сільської місцевості у міста, особливо до столиці м. Києва і великих регіональних центрів Харкова, Одеси, Львова, Дніпра. При цьому, з огляду на вищу вартість життя у великих містах, більш активно зростає зона їх агломерації, особливо чисельність населення у містах-супутниках. Однак робочими місцями це населення все одно більше забезпечує регіональний центр. Так, до Києва з області щоденно прямують на роботу майже 30% населення агломерації [5]. Зростання урбанізації за часи незалежності (з 66,7% у 1989 р. до 77,1% у 2019 р.) є наслідком зменшення сільського населення, знелюднення і зникнення сіл. Так, у 2001-2019 рр. щорічно припиняли існування 19 сіл проти 11 у

1990-х роках. Загальна картина внутрішньої міграції село – велике місто спричинена трудовою та освітньою міграцією.

Відповідно до даних МОМ [5], в Україні основними причинами зовнішньої міграції є економічні: прагнення отримувати гідну оплату праці, забезпечуючи достатній рівень життя собі і родині. Спостерігається пряма кореляційна залежність між економічною ситуацією в країні і станом ринку праці та зовнішнім міграційним процесом. За різними оцінками, кількість українських трудових мігрантів становить від 2 до 5 млн. осіб. Основними країнами трудової міграції залишаються європейські: Італія, Іспанія, Португалія і сусідні Польща, Чехія, Росія. За час військових дій відбулася переорієнтація трудових зовнішньоміграційних потоків зі сходу (Росія) на захід (переважно до Польщі). Цьому сприяла лібералізація у Польщі міграційної політики стосовно трудових мігрантів з України, які можуть зараз працювати там протягом півроку без оформлення дозволу на працевлаштування за заявою працедавця. Одномоментно в польській економіці зайнято майже 900 тис. робітників, які, за даними Національного банку Польщі, за останні п'ять років забезпечили зростання ВВП країни на 11%. Основна частка українських трудових мігрантів у Польщі – це жителі західних регіонів і з них більшість становлять чоловіки, які переважно зайняті на будівництві, хоча зростає зайнятість і в інших галузях господарства, жінки більше зайняті в домашньому господарстві. Більшість трудових мігрантів мають повну середню освіту, хоча зростає кількість осіб з неповною вищою і вищою освітою. При тому, що в Україні серед населення досить поширена міграційна мотивація, як свідчать численні соціологічні опитування різних верств населення, переважає циркулярна зовнішня трудова міграція – більшість населення працює за кордоном не більше трьох місяців. Вплив української трудової міграції на економіку окремих країн яскраво виявила пандемія Covid-19, коли внаслідок обмеження свободи пересування цілі галузі економіки виявилися під загрозою із-за нестачі робочих рук (особливо в аграрному секторі, наприклад, Польщі, Естонії), оскільки вже багато років ці роботи виконували трудові мігранти з України.

Однією із поширених міграційних мотивацій є освітня. Формування єдиного освітнього простору, спочатку в межах економічно розвинених країн, а потім і в межах світу, сприяло зростанню міграційних процесів з метою навчання за кордоном або освітній міграції. Темпи міжнародної мобільності студентів порівняно незначні: наприклад, за період 2011-2016 рр. вони коливались від 102 до 106 % на рік, тобто в межах від 48,0 до 100,0 тис. студентів щорічно, але загальна кількість студентів, які здобувають освіту за кордоном, на сьогодні становить понад 5,3 млн. осіб (2017) [18]. Обсяги і стабільне зростання міжнародної студентської мобільності обумовили необхідність впорядкування організаційно-правових її аспектів, закріплених в міжнародних документах відповідними визначеннями. Базовим терміном є категорія «іноземний студент» або особа, яка навчається в країні і не є громадянином цієї країни. В цій категорії розрізняють осіб, які приїхали на навчання і не є резидентами країни, в якій перебувають, і осіб, які в цій країні проживають постійно, але не мають громадянства, оскільки є дітьми іммігрантів. Серед іноземних студентів виділяють категорію «міжнародні (або мобільні) студенти» (international mobile students) - «студенти, які перетнули національний або територіальний кордон з метою навчання і зараз навчаються за межами країни походження» (UNESCO, 2015) [16] (тривалість перебування таких студентів коливається від 1 до 7 років) і «кредитно-мобільні студенти» (Credit and mobile students), до яких належать студенти, які перебувають на навчанні за обміном (наприклад, за програмою ЄС Erasmus+, іншими міжнародними програмами (DAAD) чи програмами на основі двосторонніх угод між країнами чи університетами і таке інше). Відповідно до кредитної мобільності, студент навчається у ЗВО своєї країни і набуває певних знань, компетентностей за освітньою програмою в іншій країні за кредитно-модульною системою, яка буде йому перерахована в своїй країні за відповідною освітньою програмою в разі успішного навчання за кордоном за програмами міжнародної мобільності. Таке розмежування було введено з необхідності впорядкування статистичного обліку: «кредитно-мобільні студенти» не зараховуються міжнародною статистикою до категорії «міжнародні студенти». Таким чином, спираючись на дані статистики МОМ, ми можемо аналізувати саме освітню міграцію без урахування кредитної мобільності студентів.

Найпопулярнішими країнами, які обирають для навчання іноземні студенти, є США, Велика Британія, Австралія, Франція, Німеччина, Росія, а країнами, які генерують потоки студентської молоді, є Китай, Індія, Німеччина, Республіка Корея, Нігерія, Франція, Саудівська Аравія [18]. Крім навчання студентів на бакалавраті і в магістратурі, слід окремо відзначити підготовку фахівців вищої кваліфікації – докторів філософії в процесі навчання в аспірантурі.

Майже половина докторантів проходять навчання у США, популярними є програми у Великій Британії, Франції, Австралії, Канаді, Німеччині, Швейцарії, Японії, Малайзії, Швеції. Найбільше докторантів, які проходять підготовку за кордоном, з Китаю, Індії, Німеччини, Ірану, Республіки Корея. Підготовка науковців є добрим підґрунтям для майбутніх міжнародних наукових досліджень, тому стимулюється як в країнах, які здійснюють таку підготовку за міжнародними програмами (наприклад, Fulbright), так і в країнах, які користуються такими можливостями.

В Україні освітня мотивація стимулює як внутрішні, так і зарубіжні міграційні процеси. Внутрішні освітні міграції в Україні стимулюють переміщення молоді з сільської місцевості до міст і між містами різного адміністративного статусу, людності, структури зайнятості тощо. Столиця, великі регіональні центри, обласні центри «стягують» на навчання молодь як до ЗВО, так і закладів професійної передвищої освіти. Значними центрами освіти є Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпро, Чернівці, зростаючими – Вінниця, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Тернопіль, Ужгород, Хмельницький, Черкаси, Херсон, інші обласні центри, серед необласних центрів – Кам'янець-Подільський, Мукачеве, Переяслав, Ніжин. До України на навчання приїждять студенти з країн колишнього СРСР: Азербайджану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, а також Індії, Марокко, Нігерії, інших країн Близького та Середнього Сходу, з Китаю. Найбільшою популярністю серед іноземних студентів користуються медичні та фармакологічні спеціальності. Серед іноземних громадян, які проживають в Україні з відповідним статусом, майже половину становлять іноземні студенти (понад 130 тис. осіб).

Українська молодь для навчання за кордоном обирає переважно країни-сусіди (Польща, Чехія), зростає кількість студентів у Німеччині, а також країнах, до яких значною є трудова міграція (Італія, Іспанія, Португалія), водночас зменшується освітній потік до Росії. Загалом інтенсивність і географія освітньої міграції відтворює в дечому процеси, характерні для трудової міграції. Так, після початку військових дій у 2013 р. кількість студентів, які вирушили на навчання за кордон, зросла до 2017 р. майже вдвічі (в 1,8 рази з 42,5 до 77,6 тис. осіб). За ХХІ ст. не тільки зросла кількість українських студентів за кордоном у 3,9 рази, а й значно розширилася географія до понад 100 країн, охоплюючи не тільки європейські країни та країни Північної Америки, але й країни Азії. На навчання за кордон часто виїждять діти трудових мігрантів, переважно в ті країни, де працюють батьки або інші родичі. Так трудова міграція з часом перетворюється на еміграцію. Соціологічні дослідження серед молоді, яка навчається за кордоном, свідчать, що більшість з них не планує повертатись до України, а навчання використовують для кращої адаптації в новому соціокультурному середовищі.

Польща є найбільш популярною серед української молоді країною, яка обирається для отримання освіти. Чисельність молоді, яка приїждить з України до Польщі з метою отримання освіти, переважно вищої, постійно зростає [20]. Це можна пояснити як спільністю історичної долі, схожістю мови і культури [20], що полегшує адаптацію українських студентів, так і економічними причинами: економічною нестабільністю в Україні і, відповідно, низькими заробітками і нижчим за сусідні європейські країни рівнем життя, а з іншої сторони, потребою в робочій силі у Польщі, де так само спостерігається відтік місцевого населення на заробітки до західноєвропейських країн [20]. Тому польський уряд прийняв ряд документів, які спрощують трудову міграцію і легальне працевлаштування мігрантів з України з відповідними соціальними гарантіями. Трудову міграцію українців до Польщі з подальшою легалізацією там також слід розглядати як чинник, який впливає на зростаючу позитивну динаміку українських студентів до сусідньої країни (воз'єднання родин), а також можливість працювати під час навчання, що спостерігається серед українського студентства (табл.1).

Таблиця 1

Темпи зростання чисельності студентів з України у ЗВО Польщі, %*

2007/06	2008/07	2009/08	2010/09	2011/10	2012/11	2013/12	2014/13	2015/14	2016/15
112	111	115	124	139	130	154	155	155	131

*Складено за [20]

Особливо стрімким (більш ніж у 3 рази) це зростання стало після 2013 р., що пов'язують з окупацією Росією Криму і військовими діями на сході України, що мало наслідком подальше нарощування кризових явищ в економіці і побоюваннями щодо поширення військових дій. Загалом за аналізоване десятиріччя кількість студентів з України у Польщі зросла у 15,3 рази і становить понад половину всіх іноземних студентів [20]. Це викликає ряд проблем, на які

вказують польські дослідники, зокрема, незнання польської мови, антиукраїнські настрої серед частини польських студентів, пов'язані з певними преференціями для іноземних, зокрема, українських, студентів, що потребує зусиль з боку освітніх закладів, спрямованих на адаптацію українських студентів до умов життя в Польщі, ознайомлення з польською культурою, пам'ятками тощо [23].

Висновки. Міграційні процеси мають як негативні, так і певні позитивні наслідки. До негативних відносять втрату частини трудового і інтелектуального потенціалу, що може загальмувати розвиток економіки і, особливо, її наукоємних галузей, а значний відтік населення може вплинути й на депопуляційні процеси, характерні в цілому для України. До позитивних відносять економічний ефект, який справляють грошові перекази трудових мігрантів до України, що підвищує їх рівень життя та їх сімей, збільшує купівельну спроможність, що в цілому позитивно впливає на економіку. Україна входить до десятки країн, де грошові перекази трудових мігрантів становлять значний внесок у ВВП країни (8,5%, 2018), що майже у чотири рази перевищує обсяг прямих іноземних інвестицій.

Освітні міграції також мають як позитивний, так і негативний наслідки. До позитивів можна віднести отримання, окрім освіти, життєвого досвіду з адаптації до умов іншого соціокультурного середовища, тобто додаткові до фахових загальні компетентності, які можуть бути успішно застосовані в кар'єрному зростанні. До негативів – відтік здібної молоді за кордон, що зменшує інтелектуальний потенціал нації і може позначитись на багатьох соціально-економічних і демографічних процесах.

Список використаних джерел

1. Брензович К. С. Міжнародна студентська міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток країн / Катерина Степанівна Брензович, Євгенія Павлівна Немеш // Економіка та суспільство. – 2017. – №10. – сс. 32–36. Режим доступу до ресурсу: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/7.pdf.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звертання 12.07.2021)
3. Смельянова Ю. Українська освітня студентська міграція в контексті глобалізаційних викликів / Ю. Смельянова, А. Терещенко. // Соціологічні студії. – 2020. – №2(17). – сс. 6–12. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-06-12
4. Іванова І. Ф. Міжнародна освітня міграція української молоді: причини, наслідки. / І. Ф. Іванова. // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2017. – Тої 22. - №1(28) – сс. 45–53.
5. Міграція в Україні. Цифри і факти – Київ: Міжнародна організація з міграцій, 2019. – 19 с.
6. Рюль В.О. Дослідження студентської міграції молоді на прикладі ДВНЗ «Ужгородського національного університету»/ Вікторія Олександрівна Рюль //Соціальна робота і проблеми міграційних процесів у глобалізованому світі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції(Чернівці, 3-4 травня 2018р.) – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018.– сс.215-221
7. Степуріна С. О. Тенденції освітньої міграції та її вплив на інституційне середовище в Україні [Електронний ресурс] / С. О. Степуріна, В. І. Дериховська // Економіка та суспільство = Economy and Society : електрон. наук. фахове вид. – 2018. – № 17. – сс. 496-505. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/17_ukr/73.pdf
8. Файсал М. Л. Академічна мобільність українських студентів як показник міграційних процесів в Україні / Муц Луай Файсал. // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – №3. – сс. 118–122.
9. Шиманська К. В. Посилення значення економічних та політикобезпекових детермінант у формуванні міграційних мотивів студентської молоді/К.В.Шиманська//Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання.– 2017.–Випуск 16. – сс. 86-91.
10. Banks M. Global student mobility / M. Banks, R. Bhandari // The SAGE handbook of international higher education, 2012. – pp. 379–397.
11. Bista K. International student mobility: Examining trends and tensions / K. Bista, G. Sharma, U. Gaulee // International student mobility and opportunities for growth in the global marketplace, 2018. – pp. 1–14.
12. Choudaha R. Three waves of international student mobility (1999-2020) / Rahul Choudaha. // Studies in Higher Education. – 2017. – №42 (5). – pp. 825–832 <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1293872>
13. European Commission - Eurostat – Database [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звертання 12.07.2021)
14. Facts and figures: Mobility in higher education. From the UNESCO Science Report, Towards 2030 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://en.unesco.org/node/252278> (дата звернення 12.07.2021)
15. Gao H. China and International Student Mobility / H. Gao, H. de Wit. // International Higher Education. – 2017. – №90. – pp. 3–5 <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.90.9992>
16. Glossary [Електронний ресурс] // The UNESCO Institute for Statistics (UIS) – Режим доступу до ресурсу: <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/en/home> (дата звернення 12.07.2021)
17. Glossary on Migration [Електронний ресурс] // International Organization for Migration. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf. (дата звернення 12.10.2021)
18. International students [Електронний ресурс] // Migration data portal – Режим доступу до ресурсу: <https://www.migrationdataportal.org/themes/international-students> (дата звернення 12.07.2021)
19. IOM's Global Migration Data Analysis Centre [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://gmdac.iom.int/> (дата звертання 12.07.2021)
20. Józwiak I. Crisis Driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does Available Data (not) Tell Us? / I. Józwiak, M. Piechowska. // University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). – 2017. – №99/157. – pp. 5–26.
21. King R. International student mobility literature review / R. King, A. Findlay, J. Ahrens., 2010. – 54 p.
22. L Waters J. Education, Internationalization of / Johanna L Waters // International Encyclopedia of Human Geography / Audrey Kobayashi., 2020. – (2). – pp. 77–83. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10661-4>

23. Pawłowski A. Eufunkcje i niematerialne wartości turystyki międzynarodowej na pograniczu polsko-ukraińskim w aspekcie kształcenia kadr w dziedzinie turystyki/ Andrzej Pawłowski // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали XV Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2021. – 326 с. – сс. 204-209
24. Rizvi F. Theorizing student mobility in an era of globalization / Fazal Rizvi. // Teachers and Teaching. – 2011. – №17 (6). – pp. 693–701. <https://doi.org/10.1080/13540602.2011.625145>
25. Teichler U. Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility / Ulrich Teichler. // Journal of international Mobility. – 2017. – №1. – pp. 177–216 <https://doi.org/10.3917/jim.005.0179>
26. Wei H. An empirical study on the determinants of international student mobility: a global perspective / Hao Wei. // Higher Education. – 2013. – №66. – pp. 105–122. <https://doi.org/10.1007/s10734-012-9593-5>
27. World migration report 2020 [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (дата звернення 12.07.2021)
28. Zhao Y. Globalization in Education / Yong Zhao // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / James D. Wright., 2015. – (2). – pp. 247–253. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.92113-5>

Список использованных источников

1. Брензович К. С. Международная студенческая миграция и ее влияние на социально-экономическое развитие стран / Екатерина Степановна Брензович, Евгения Павловна Немеш // Экономика и общество. – 2017. – №10. – сс. 32–36. Режим доступа к ресурсу: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_rus/7.pdf.
2. Государственная служба статистики Украины [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата обращения 12.07.2021)
3. Емельянова Ю. Украинская образовательная студенческая миграция в контексте глобализационных вызовов / Ю. Емельянова, А. Терещенко. // Социологические студии. – 2020. – №2(17). – сс. 6–12. DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-06-12
4. Иванова И. Ф. Международная образовательная миграция украинской молодежи: причины, последствия. / И. Ф. Иванова. // Вестник Одесского национального научно-практического университета. Социология и политические науки. – 2017. – Том 22. – №1(28) – сс. 45-53.
5. Миграция в Украине. Цифры и факты – Киев: Международная организация по миграциям, 2019.–19с.
6. Рюль В.А. Исследование студенческой миграции молодежи на примере ГВУ «Ужгородского национального университета»/ Виктория Александровна Рюль//Социальная работа и проблемы миграционных процессов в глобализованном мире: Материалы Международной научно-практической конференции (Черновцы, 3-4 мая 2018 г.) – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2018. – сс.215-221
7. Степурина С. А. Тенденции образовательной миграции и ее влияние на институциональную среду в Украине [Электронный ресурс] / С. А. Степурина, В. И. Дериховская // Экономика и общество = Economy and Society: электрон. науч. профессиональное изд. – 2018. – № 17. – сс. 496-505. – Режим доступа: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/17_rus/73.pdf
8. Файсал М. Л. Академическая мобильность украинских студентов как показатель миграционных процессов в Украине / Муц Луай Файсал. //Инвестиции: практика и опыт. – 2019. – №3. – сс. 118–122.
9. Шиманская К. В. Усиление значения экономических и политикобезопасных детерминант в формировании миграционных мотивов студенческой молодежи / К.В.Шиманская / / Глобальные и национальные проблемы экономики: электронное научное профессиональное издание.-2017. 86-91.
10. Banks M. Global student mobility / M. Banks, R. Bhandari // The SAGE handbook of international higher education, 2012. – pp. 379–397.
11. Bista K. International student mobility: Examining trends and tensions/K. Bista, G. Sharma, U. Gaulee//International student mobility and opportunities for growth in the global marketplace, 2018.–pp. 1–14.
12. Choudaha R. Three waves of international student mobility (1999-2020) / Rahul Choudaha. // Studies in Higher Education. – 2017. – №42 (5). – pp. 825–832 <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1293872>
13. European Commission - Eurostat – Database [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата обращения 12.07.2021)
14. Facts and figures: Mobility in higher education. From the UNESCO Science Report, Towards 2030 [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://en.unesco.org/node/252278> (дата обращения 12.07.2021)
15. Gao H. China and International Student Mobility / H. Gao, H. de Wit. // International Higher Education. – 2017. – №90. – pp. 3–5 <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.90.9992>
16. Glossary [Электронный ресурс] // The UNESCO Institute for Statistics (UIS) – Режим доступа к ресурсу: <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/en/home> (дата обращения 12.07.2021)
17. Glossary on Migration [Электронный ресурс] // International Organization for Migration. – 2019. – Режим доступа к ресурсу: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf. (дата обращения 12.07.2021)
18. International students [Электронный ресурс] // Migration data portal – Режим доступа к ресурсу: <https://www.migrationdataportal.org/themes/international-students> (дата обращения 12.07.2021)
19. IOM's Global Migration Data Analysis Centre [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://gmdac.iom.int/> (дата обращения 12.07.2021)
20. Józwiak I. Crisis Driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does Available Data (not) Tell Us? / I. Józwiak, M. Piechowska. // University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). – 2017. – №99/157. – pp. 5–26.
21. King R. International student mobility literature review /R. King, A. Findlay, J. Ahrens., 2010. – 54 p.
22. L Waters J. Education, Internationalization of / Johanna L Waters // International Encyclopedia of Human Geography / Audrey Kobayashi., 2020. – (2). – pp. 77–83. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10661-4>
23. Pawłowski A. Eufunkcje i niematerialne wartości turystyki międzynarodowej na pograniczu polsko-ukraińskim w aspekcie kształcenia kadr w dziedzinie turystyki/ Andrzej Pawłowski // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід/Матеріали XV Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2021. – 326 с. – сс. 204-209
24. Rizvi F. Theorizing student mobility in an era of globalization / Fazal Rizvi. // Teachers and Teaching. – 2011. – №17 (6). – pp. 693–701. <https://doi.org/10.1080/13540602.2011.625145>
25. Teichler U. Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility / Ulrich Teichler. // Journal of international Mobility. – 2017. – №1. – pp. 177–216 <https://doi.org/10.3917/jim.005.0179>
26. Wei H. An empirical study on the determinants of international student mobility: a global perspective / Hao Wei. // Higher Education. – 2013. – №66. – pp. 105–122. <https://doi.org/10.1007/s10734-012-9593-5>
27. World migration report 2020 [Электронный ресурс] - Режим доступу: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (дата обращения 12.07.2021)
28. Zhao Y. Globalization in Education / Yong Zhao // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / James D. Wright., 2015. – (2). – pp. 247–253. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.92113-5>

References

1. Brenzovych K. S. Mizhnarodna students'ka mihratsiya ta yiyi vplyv na sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok krayin [International student migration and its impact on socio-economic development of countries] / Kateryna Stepanivna Brenzovych, Yevheniya Pavlivna Nemesh // Economy and Society. - 2017. - №10. - pp. 32–36. Resource access mode: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_rus/7.pdf

2. State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource] - Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date 12.07.2021)
3. Yemelyanova Y. Ukrain'ska osvithna students'ka mihratsiya v konteksti hlobalizatsiynykh vyklykiv [Ukrainian educational student migration in the context of globalization challenges] / Y. Yemelyanova, A. Tereshchenko // Sociological studies. - 2020. - №2 (17). - pp. 6–12 DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-06-12
4. Ivanova I. F. Mizhnarodna osvithna mihratsiya ukraïns'koyi molodi: prychny, naslidky. [International educational migration of Ukrainian youth: causes, consequences.] / I. F. Ivanova. // Bulletin of Odessa National University. Sociology and Political Science. - 2017. - Toi 22. - №1 (28) - pp. 45–53.
5. Mihratsiya v Ukraini. Tsyfry i fakty [Migration in Ukraine. Facts and Figures] - Kyiv: International Organization for Migration, 2019. - 19 p.
6. Ryul V.O. Doslidzhennya student's'koyi mihratsiyi molodi na prykladi DVNZ «Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu» [Research of student migration of youth on the example of Uzhhorod National University]/ Viktoriya Oleksandrivna Ryul// Social work and problems of migration processes in the globalized world: Proceedings of the International scientific-practical conference (Chernivtsi, May 3–4, 2018) - Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2018.– pp.215–221
7. Stepurina S. O. Tendentsiyi osvithn'oyi mihratsiyi ta yiyi vplyv na instytutysyne seredovyshe v Ukraini [Tendencies of educational migration and its impact on the institutional environment in Ukraine] [Electronic resource] / S.O. Stepurina, V.I. Derikhovska // Economy and Society = Economy and Society: electron. Science. specialties type. - 2018. - № 17. - pp. 496–505. - Access mode: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/17_rus/73.pdf
8. Faisal M. L. Akademichna mobil'nist' ukraïns'kykh studentiv yak pokaznyk mihratsiynykh protsesiv v Ukraini [Academic mobility of Ukrainian students as an indicator of migration processes in Ukraine]/ Muts Luay Faisal // Investments: practice and experience. - 2019. - №3. - pp. 118–122.
9. Szymanska K.V. Posylennya znachennya ekonomichnykh ta politykabezpekovykh determinant u formuvanni mihratsiynykh motyviv students'koyi molodi [Strengthening the importance of economic and politically secure determinants in the formation of migration motives of student youth] / K.V. Szymanska // Global and national problems of economics: electronic scientific professional publication. - 2017. - Issue 16. - pp. 86–91.
10. Banks M. Global student mobility / M. Banks, R. Bhandari // The SAGE handbook of international higher education, 2012. - pp. 379–397.
11. Bista K. International student mobility: Examining trends and tensions/K. Bista, G. Sharma, U. Gaulee//International student mobility and opportunities for growth in the global marketplace, 2018.–pp. 1–14.
12. Choudaha R. Three waves of international student mobility (1999–2020) / Rahul Choudaha. // Studies in Higher Education. - 2017. - №42 (5). - pp. 825–832 <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1293872>
13. European Commission - Eurostat – Database [Electronic resource] - Access mode: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (access date 12.07.2021)
14. Facts and figures: Mobility in higher education. From the UNESCO Science Report, Towards 2030 [Electronic resource] – Access mode: <https://en.unesco.org/node/252278> (Access 12.07.2021)
15. Gao H. China and International Student Mobility / H. Gao, H. de Wit. // International Higher Education. - 2017. - №90. - pp. 3–5 <https://doi.org/10.6017/ihe.2017.90.9992>
16. Glossary [Electronic resource] // The UNESCO Institute for Statistics (UIS) – Access mode: <http://glossary.uis.unesco.org/glossary/en/home> (Access 12.07.2021)
17. Glossary on Migration [Electronic resource] // International Organization for Migration. - 2019. - Access mode: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf. (Access 12.07.2021)
18. International students [Electronic resource] // Migration data portal – Access mode: <https://www.migrationdataportal.org/themes/international-students> (Access 12.07.2021)
19. IOM's Global Migration Data Analysis Centre [Electronic resource] - Access mode: <https://gmdac.iom.int/> (Access 12.07.2021)
20. Józwiak I. Crisis Driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does Available Data (not) Tell Us? / I. Józwiak, M. Piechowska. // University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). - 2017. - №99/157. - pp. 5–26.
21. King R. International student mobility literature review /R. King, A. Findlay, J. Ahrens., 2010. - 54 p.
22. L Waters J. Education, Internationalization of / Johanna L Waters // International Encyclopedia of Human Geography / Audrey Kobayashi., 2020. - (2). - pp. 77–83. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10661-4>
23. Pawłowski A. Eufunkcje i niematerialne wartości turystyki międzynarodowej na pograniczu polsko-ukraińskim w aspekcie kształcenia kadr w dziedzinie turystyki [Eufunctions and non-metering values of international tourism in the Polish-Ukrainian borderland in terms of training staff in the field of tourism]/ Andrzej Pawłowski // Geography, Economics and Tourism: national and international experience // The Proceedings of the XV International Scientific Conference. - Lviv: Ivan Franko National University of Lviv Publishing Center, 2021. - 326 p. - pp. 204–209
24. Rizvi F. Theorizing student mobility in an era of globalization / Fazal Rizvi. // Teachers and Teaching. - 2011. - №17 (6). - pp. 693–701. <https://doi.org/10.1080/13540602.2011.625145>
25. Teichler U. Internationalisation Trends in Higher Education and the Changing Role of International Student Mobility / Ulrich Teichler. // Journal of international Mobility. - 2017. - №1. - pp. 177–216 <https://doi.org/10.3917/jim.005.0179>
26. Wei H. An empirical study on the determinants of international student mobility: a global perspective / Hao Wei. // Higher Education. - 2013. - №66. - pp. 105–122. <https://doi.org/10.1007/s10734-012-9593-5>
27. World migration report 2020 [Electronic resource] - Access mode: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (Access 12.07.2021)
28. Zhao Y. Globalization in Education / Yong Zhao // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences / James D. Wright., 2015. - (2). - pp. 247–253. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.92113-5>

Надійшла до редколегії 11.04.2021

Гусейнова Байимкханым

Национальная академия наук Азербайджана, Институт географии, Баку, Азербайджан,
e-mail: nauka1987@bk.ru

НАЦИОНАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕВЕРНЫХ РЕГИОНОВ АЗЕРБАЙДЖАНА (НА ПРИМЕРЕ ШАКИ-ЗАГАТАЛЬСКОГО ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РЕГИОНА)

Цель. Изменения численности национальных меньшинств в отдельные годы оказали существенное влияние на этнодемографические процессы. Таким образом, в зависимости от геополитических и социально-экономических условий страны, в том числе уровня жизни населения и темпов развития населенных пунктов и демографической ситуации, с годами были зафиксированы значительные изменения демографических показателей меньшинств, и эти изменения выявили ее в северных регионах, различающихся по своему этническому разнообразию. Основная цель исследования - выявить тенденции этнодемографической ситуации в регионе, изучить причины тенденций демографической динамики и внести предложения по решению проблем.

Методы. Исследовательская работа проводилась с использованием математико-статистического, сравнительно-аналитического, исторического и анкетного методов. Наряду с статистическими материалами, положениями государственных законов, программ и приказов, информация в периодических изданиях сыграла решающую роль в проведении исследования.

Полученные результаты. В статье анализируются проживающие в регионе этнические меньшинства, ареал их распространения, тенденции в динамике населения, изменения половозрастной структуры и семейного положения, а также существенные факторы, влияющие на изменение этих демографических показателей. В статье также определены способы регулирования этнодемографической ситуации в регионе и, наконец, представлены результаты и предложения, подготовленные на научной основе.

Научные инновации. В статье впервые исследуются изменения этнодемографической ситуации этнических меньшинств в Шеки-Загатаальском ИКР под влиянием определенных факторов и влияния принимаемых мер на сложившуюся ситуацию. Определено, что демографическая ситуация этнических меньшинств формируется под влиянием природно-географических факторов, а также социально-экономических и политических факторов, и в результате этих факторов этнодемографическая ситуация в отдельные годы существенно изменилась. Анализ показывает, что, несмотря на принятые меры, существуют существенные различия в демографической ситуации этнических меньшинств, проживающих на данной территории, и эти различия проявили и продолжают проявляться во всех этнодемографических процессах. В связи с этим, с точки зрения территориальной целостности страны, стратегического будущего и мультикультурных ценностей, необходимо реализовать определенный план действий по регулированию этнодемографической ситуации в республике, в том числе в Шеки-Загатаальском экономико-географическом районе (ШКР), который отличается этническим разнообразием.

Практическое значение. Полученные результаты могут быть использованы для установления социально-экономической и политической стабильности в Шеки-Загатаальском экономико-географическом районе, а также для регулирования международных отношений и достижения их гармоничной связи друг с другом путем обеспечения социально-экономического, национального и культурного развития, этнических групп.

Ключевые слова: экономический район, этнические меньшинства, население, половозрастной состав, брак, развод и этнодемографическое развитие.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.70-77>

Huseynova Bayimkhanim

Institute of Geography Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan,
e-mail: nauka1987@bk.ru

NATIONAL-ETHNIC CHARACTERISTICS OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE NORTHERN REGIONS OF AZERBAIJAN (ON THE EXAMPLE OF SHAKI-ZAGATALA ECONOMIC- GEOGRAPHICAL REGION)

Purpose. Changes in the number of ethnic minorities in certain years have had a significant influence on ethno-demographic processes. Thus, depending on the geopolitical and socio-economic conditions of the country, including the living condition of the population, the pace of development of settlements and demographic situation, there have been recorded crucial alterations in the demographic indicators of ethnic minorities over the years and these alterations have been widely experienced in the northern regions of the state that these regions differentiate as their ethnic diversity. The primary purpose of the research is to identify trends in the ethno-demographic situation in the region, to investigate the causes of trends in demographic dynamics and to make proposals for figuring out challenges.

Methods. The research was carried out using mathematical-statistical, comparative analysis, historical and questionnaire methods. Along with, the statistical materials, provisions of state laws, programs and orders, information in periodicals played a pivotal role in conducting the research.

Results. The article scrutinizes the essential factors influencing changes in marital status, the structure of age-gender composition and trends in the number dynamics of the population. The article also determines the ways of regulation of the ethno-demographic situation in the region, and finally, presents the results and proposals prepared on a scientific basis.

Scientific innovations. For the first time, the article investigates the changes in the ethno-demographic situation of ethnic minorities in the Shaki-Zagatala economic-geographical region under the influence of certain factors and the impact of the measures taken on the current situation. It was determined that the demographic situation of ethnic minorities are formed under the influence of natural and geographical factors, as well as socio-economic and political factors, and as a result of these factors, the ethno-demographic situation has changed significantly in certain years. The analysis shows that despite taken measures, there are significant differences in the ethno-demographic situation, and these differences have shown and continue to manifest themselves in all ethno-demographic processes. In this regard, in terms of the country's territorial integrity, strategic future and multicultural values, a certain action plan should be implemented to regulate the ethno-demographic situation in the republic, including the Shaki-Zagatala economic-geographical region which is distinguished by its ethnic diversity.

Practical significance. The study results can be used to establish socio-economic and political stability in the Shaki-Zagatala economic-geographical region, as well as to regulate international relations and achieve the harmonious connection of ethnic minorities with each other by ensuring the socio-economic, national and cultural development.

Keywords: Economic region, ethnic minorities, the number of population, sex-age composition, marriage, divorce and ethno-demographic development.

Introduction. The formation of the national-ethnic composition of the population in Azerbaijan has taken place during the entire historical development of society, therefore, the ethnic composition has always been different, both within the historical lands of Azerbaijan and the modern Republic of Azerbaijan. In general, the population of the country can be compartmentalized as historical dwellers (Azerbaijanis, Lezgins, Avars) and migrated nations (Russians, Ukrainians, Armenians). From this point of view, the Shaki-Zagatala economic-geographical region is particularly distinguished by its ethnic landscape. The formation of the national composition of the region's population was strongly influenced by the process of coexistence and assimilation of Lezgins, Sakhurs, Avars, Inghilois, Tats and other ethnic groups with Azerbaijani Turks for centuries. However, although some of these ethnoses have common cultural values with the Azerbaijani Turks, each of them have added their special styles to the spiritual culture of Azerbaijan, preserving its ethnic specificity throughout history. The diversity and formation of ethnic composition in the region has changed directly due to historical migrations and ethno-demographic factors. The impact strength of these factors was formed under the direct influence of political, socio-economic and other factors.

Study of the subject. The study of ethno-demographic processes in the world, including Azerbaijan, has always been in the spotlight, and therefore, along with geographers, historians, ethnographers, economists, toponymists and others have been studying the ethno-diversity of the country. In the research process, from foreign researchers P.K.Uslar (1890), V.F.Minorsky (1957), I.Q.Gerber (1958), A.C.Harris (1992), J.M.Clifton (2005), C.Tiesen (2005), W.M. Schulze (2016), J.B.Minahan (2016) and from Azerbaijani geographers S.Y.Goychayli (1987), E.Q.Mehrliyev (1988), N.H.Ayyubov (1988), M.O.Sadigov (1988), Z.N.Eminov (2005), N.A.Pashayev (2010), E.S.Badalov (2016), R.N.Karimov (2016), from historians-ethnographers G.J.Javadov (2000), A.N.Mustafayev (2005), S.H.Aliyev (2007), I.M.Agayev (2006) and others' theoretical and methodological provisions of investigations were taken as a basis.

The object of research. The primary object of the investigation is the ethnic minorities living in the economic and the geographical region of Shaki-Zagatala and the trends in their demographic situation.

The results of the investigation. Shaki-Zagatala economic-geographical is located in the northern part of Azerbaijan and characterized by its polyethnic diversity. This region plays an important role in the demographic as well as ethno-demographic development and it consists of 6 administrative districts, including 6 cities and 336 rural settlements, and of them Shaki, Zagatala and Gabala districts differentiate with their population exceeding 100 thousand people (188,1 thousand, 129,8 thousand and 107,8 thousand people, in turn), respectively, 99.1 thousand people settled in Balakan, 57.2 thousand people in Gakh and 44.7 thousand people in Oghuz district. In general, of 10067.1 thousand population of the republic 626.7 thousand people or 6.2% are concentrated in this region [14].

In 2009, 8.4% of the total population in the country was made up of ethnic minorities whereas this figure for the region was about 2.5 times higher than the national average (18.6%), and it can be concluded that about one-fifth of the ethnic minorities are concentrated in this region. In particular, 100% of the Udis, 99.9% of the Sakhurs, 99.3% of the Avars, 76.4% of the Inghiloi, 15.7% of the Lezgins and 3.6% of the Turks and 0.7% of the Russians fall to share of the study area [13]. The historical settling and location of the region on the border with foreign countries have played an important role in the diversity of the national composition of the population in the region. The concentration of almost some of the country's ethnic minorities in the region improves the importance of studying and researching this region's population. In terms of their share the Avars are the second right after the Azerbaijanis with 11.6%, and they are compactly settled in Balakan, Gakh and Zagatala districts [11, p. 74]. The Avars are mainly settled in the Abaali, Akhakh dara, Ashagi Chardaghar, Jar, Chokakoba, Danachi, Dardoggaz, Dombabina, Goyam, Hasanbina, Hoytala, Kebeleba, Gabizdara, Mazykh, Magov, Pashan, Uzungazmalar, Uzuntala, Vohtala, Zilban and Yolayrij villages of Zagatala district; Ajilighbina, Bechagarbina, Bedagar, Beretbina, Cederovtala, Cincartala, Ayritala, Isakhlighirme, Kortala, Katekh, Garahajili, Gasbina, Gaysa, Gazma, Gullar, Mazimchay, Mesheshambul, Mahamalar, Rochahmad, Solban, Okuzovtala, Shambul, Sharif and Yeni Sharif villages of Balakan district [1, p. 79; 8, p.286].

Examples of Lezgin villages in the region, which make up 5.9% of the region's population, are Ashagi Dashagil, Ashagi Goynuk, Ashagi Keldek, Bayramkokhali, Bash Keldek, Bash Layski, Bilikh, Dizakhli, Amirvan, Kusnet, Gamarvan, Laza, Malikli, Syrt Yengija, Yenikend and Sileyli villages of Gabala district; Okhud village of Shaki district; Boyuk Soyudlu, Jalut, Khal-khal Gishlag, Karimli, Gumlug, Padar and Shirvanli villages of Oghuz district can be mentioned. Rutuls, one of the five Lezgin ethnic groups, settled in Dashuz, Shorsu, Shin and Armanat villages of Shaki district [3, p. 5].

The Sakhurs, one of the oldest ethnic groups in Azerbaijan, who historically lived in Dagestan and later migrated to Azerbaijan, mainly in the Zagatala, Gakh and Balakan districts, and they formed 2.7% of the region's population. They are primarily settled in Bazar, Alasgar, Daghti, Jimjimax, Findigli, Gozbarag, Galal, Gargay, Gimikh, Mamrukh, Mukhakh, Yeni Suvagil, Zayam villages of Zagatala district; Agyazi, Ashagi Malakh, Amirjan, Gulluk, Ilisu, Gum, Gashgachay, Lakit, Lakit Malakh, Lakit Kotuklu, Saribash, Uzumlu villages of Gakh district. They live together with Avars, Azerbaijanis and Turks in the Ayritala, Rochahmed, Beretbina, Mahamalar, Solban, Gasbina villages of Balakan district. Recently, there has been a decline in the number of Sakhurs in the region, since they, especially the younger generation, leaving their village after graduating from high school [5, p. 3; 8, p. 298].

The Inghiloi, one of the ancient ethnic groups of Caucasian Albania, are mainly concentrated in Balakan, Gakh and partly in Zagatala districts. Especially, they are settled in the Ititala village of Balakan district; Alibayli, Inghiloi-Kotuklu, Garagan, Zayam, Gakhingiloi, Gakhbash, Meshabash, Boyuk Alatamir, Kichik Alatamir, Garamesha, Ketgushan, Khalaftala, Baghtala villages of Gakh district. Notwithstanding, the Yengiyan village of Zagatala district is a mixed village in where the inghiloi live together with Azerbaijanis, however, this village was deleted from the list of Inghiloi villages because the peasants speak the Azerbaijani language [6, p. 3; 10, p. 7].

Traditionally, the Udis used to live in the Oghuz city and the Nic village of the Gabala district, however, in 1919-1922 the Udis moved to the village of Oktomberi in Georgia, nonetheless, currently, they live only in the Nic village in of Gabala district [2, p. 3; 8, p. 209]. In 2016, the number of Udis reached 6,000. In 2009, 65% of the village of Nic was ethnic Udi people, with the remainder being Azerbaijani [16, p. 192]. Due to fact that 100 Udi people lived in Oghuz in 1989, in 2009, they completely left the district [9, p. 28]. If we look at the dynamics over a decade between 1999 and 2009, there was an increase of 0.2% in the country, nonetheless, the number of ethnic minorities in the region decreased by about 10%. In general, with the exception of the Gabala district, the percentage of Azerbaijanis in the ethnic composition has increased, the share of other ethnic groups has decreased, and this decrease is most pronounced in the Gakh region (-21.2%).

Population decline is more pronounced in rural areas. According to residents, the younger generation is leaving the village due to economic difficulties, additionally, the unfavourable or non-existent educational institutions in the villages, the inconvenience of road and transport infrastructure have accelerated this process. According to the percentage decrease, the Zagatala region is in second place (-13.1%) and the reason for this negative demographic trend was the migration of Sakhurs and Avars to regional centres, Baku and Dagestan due to socio-economic difficulties. As the same situation was observed in the villages of Oghuz and Balakan districts, negative dynamics of 11.3% and 9.5% were observed in those districts, respectively [12]. In general, difficulties in rural areas have resulted in a decline in their number in all administrative districts, as the majority of ethnic minorities in the region

live in villages and the different vertical zoning of these villages affects their socio-economic development. In particular, the decline in the number of Russians, Udis, Avars, Sakhurs, Inghilois living in the region was directly related to the migration process, and the growth in the number of Lezgins and Azerbaijanis was due to natural increase. It can be concluded that the primary reason for the diminishment of ethnic minorities is not the decline in natural growth, but migration processes. Due to the high unemployment problem among the Avars, some migrants settle the cities to find favourable job opportunities, some of them migrate to Baku, and some of them left the country (Table 1) [4, p. 5].

Table 1.

The number dynamics of ethnic minorities in economin-geographical region

Districts	1999	2009	1999-2009 (Increase rate, %)
Shaki	8491	7641	-10,0%
Zagatala	43429	37752	-13,1%
Balakan	27058	24478	-9,5%
Gabala	18183	19985	+9,9%
Gakh	11806	9313	-21,2%
Oghuz	6753	5988	-11,3%
By region	115720	105157	-9,9%
By country	747936	749638	+0,2%

Source: [Calculations were made based on 1999 and 2009 census material of the Azerbaijan].

In 1999, the share of female in the population of both the country and the region was relatively higher. Similarly, in administrative districts, with the exception of the Gabala, the percentage of female was higher than that of male. Even in the administrative districts, this figure for ethnic minorities was relatively higher than both country's and region's indicators. The highest rate was registered in the Balakan district (51.2%). The main reason for a lower number of men than women this year was due to changes in the socio-economic and political situation. Thus, the closure of workplaces after the collapse of the USSR and the consequent widening of the unemployment problem during 1996-2000 accelerated the process of emigration among men due to the difficulties associated with low wages.

This process has resulted in an increment in the proportion of women not only by the total population of region and country but also it has gone up by ethnic groups [15, p.14]. Nevertheless, although the proportion of women in both the republic and the region has been higher over the past period, this figure has declined somewhat (50.5%). Similarly, the same trend was witnessed in all districts with the exception of Gakh district and the highest decrease rate was experienced in the Oghuz district (51.7%). In spite of the ratio between men and women were equal in the Gabala district in 1999, this ratio was disrupted in 2009 due to the high birth rate of boys and the influx of men from abroad. As Gabala is the most developed region in the region in terms of tourism-recreational potential, this process has directly influenced immigration processes, along with, natural increase rate was higher in this district since the main part of the district is inhabited by the Lezgins who have higher natural increase rate (Table 2).

Table 2.

Indicators of sex distribution of the population by ethnic minorities in administrative districts

Districts	Female				Male			
	1999		2009		1999		2009	
	number	share	number	share	number	share	number	share
Shaki	4310	50,8	3809	49,8	4181	49,2	3832	50,2
Zagatala	22264	51,3	19095	50,6	21165	48,7	18657	49,4
Balakan	13934	51,5	12376	50,6	13124	48,5	12102	49,4
Gabala	9089	50,0	9719	48,6	9094	50,0	10266	51,4
Gakh	6083	51,5	4837	52,0	5723	48,5	4476	48,0
Oghuz	3483	51,6	2892	48,3	3270	48,4	3096	51,7
Total population by region	264926	51.1	285894	50.5	253851	48.9	280089	49.5
Total population by state (thsd.p.)	4070.3	51.2	4508.0	50.5	3883.1	48.8	4414.4	49.5

Source: [Calculations were made based on 1999 and 2009 census material of the Azerbaijan]

Looking at the sex-age pyramid of the Avar people, it can be seen that there were sharp changes between 1999 and 2009, and this situation was most pronounced in the 0-4 and 5-9 age groups, as the

number of people in both age groups, was approximately decreased by 2 times, and the primary cause of this trend was the drop in natality. In the 10-14 age bracket, the fall is relatively lower. However, the high level of natural increase in previous years has led to an increase in the share of the population in the 15-29 age demographics. Although there has been a resurgence in the 30-39 age group, the ratio of the population in the 40-44 age group saw a downward tendency. Another noteworthy fact is that after the age of 85, the proportion of women fell, and the average life expectancy among women has decreased. In general, there were no significant differences in the percentage of men and women (Figure 1).

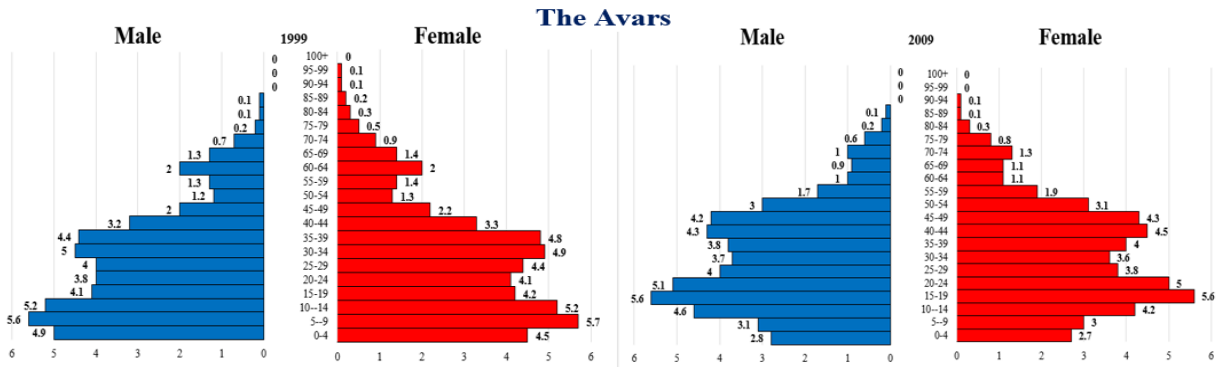

Figure 1. Chances in the age-sex composition by the Avars in the region in 1999-2009

As in the Avars, in the Sakhurs, the percentage of the 0-14 age group decreased, and in the 5-9 age group, this figure saw a downward trend by about 1.5 times. Due to the high natural increase of previous years, in 2009 more than 20% of the population was concentrated in the 15-24 age bracket. Even though there was a significant decline in the 25-39 age group as a result of migration of the younger population to neighbouring countries and urban centres for working purpose, there was an almost twofold increase in the 40-54 age group. The gender-age composition disturbed as a result of World War II was significantly expressed in the 50-54 age group in 1999 and in the 60-64 age group in 2009 and these indicators could not be restored. As with the Avars, although the average life expectancy decreased among women whereas there was a slight increase in males' average life expectancy. (Figure 2).

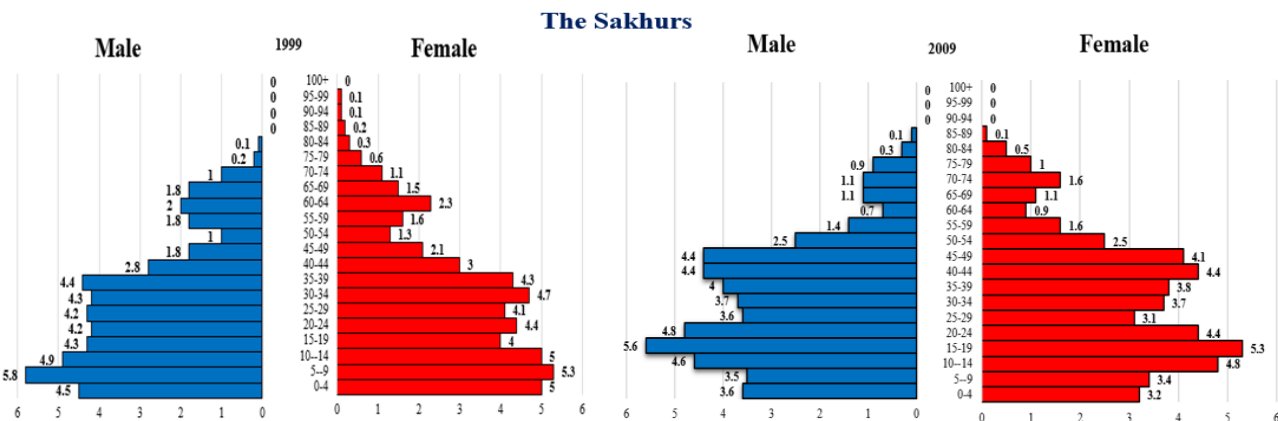

Figure 2. Chances in the age-sex composition by the Sakhurs in the region in 1999-2009

Analogically, the share of the Udi people in the 0-14 age group has halved while it rose in the 15-29 age group. Due to migrants in the 30-39 age group, the percentage of both sexes has decreased significantly. In the 40-year-old group, the reverse trend was experienced. As in other nations, the consequences of World War II manifested themselves in both the 50-54 age group in 1999 and the 60-64 age group in 2009 in both age groups. Similarly, the average life expectancy of the Udi people was accompanied by an increase in men and a decrease in women. In general, although there were significant differences in age groups whilst there were no significant differences in gender balance (Figure 3).

In comparison, there was a remarkable decline in the total population of the region in the 0-9 age group as in the minority ethnic groups, and this level of decrement was relatively higher than the indicator of the republic, and as in the minority ethnic groups, the composition of female over 80-year-old has curtailed for both country and region (Figure 4; Figure 5).

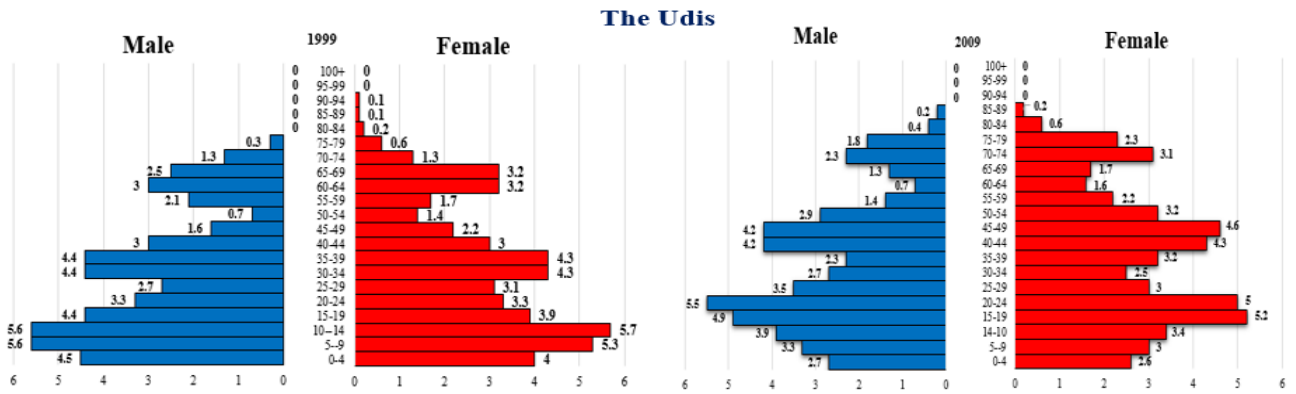

Figure 3. Changes in the age-sex composition by the Udis in the region in 1999-2009

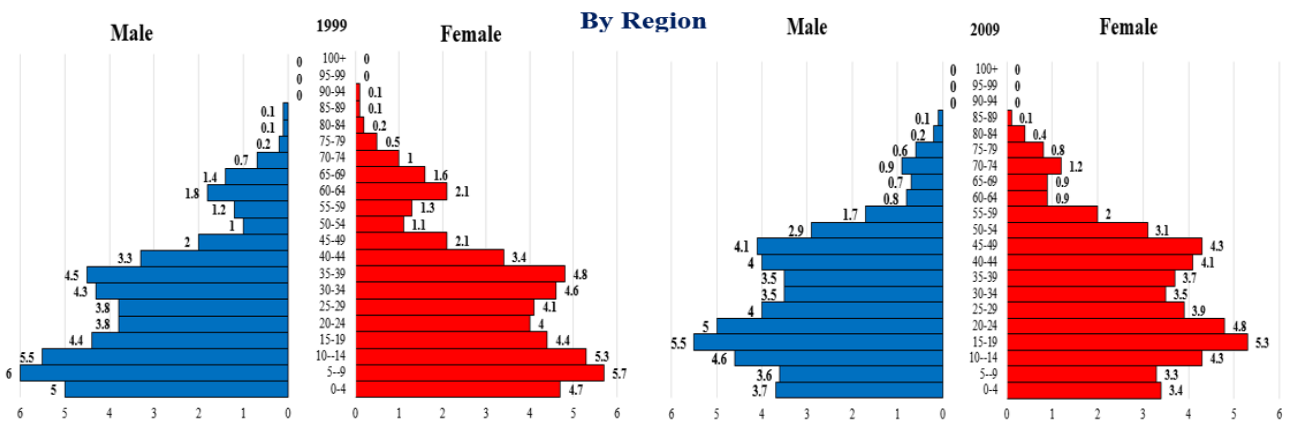

Figure 4. Changes in the age-sex composition by region in 1999-2009

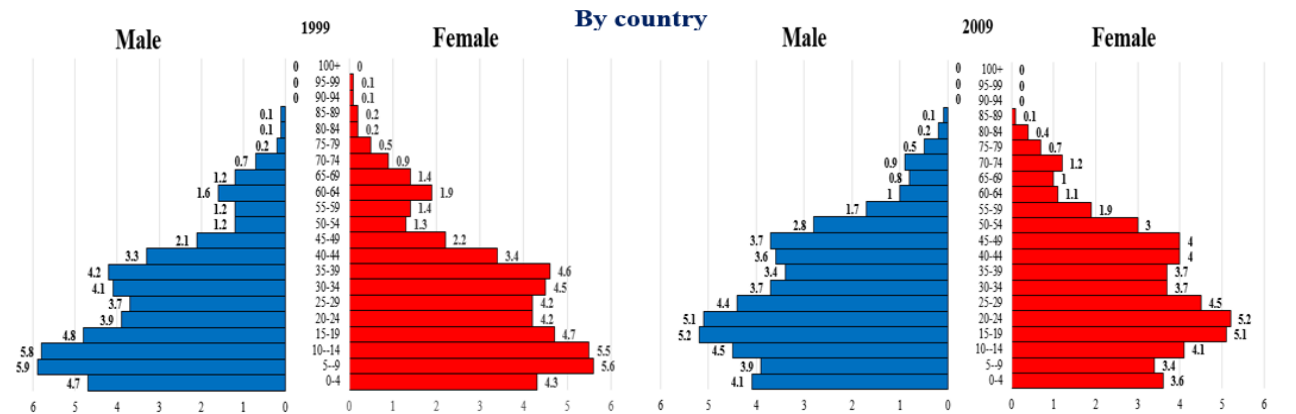

Figure 5. Figure 1. Changes in the age-sex composition by country in 1999-2009

However, unlike other ethnic groups, the lowest growth rate was recorded in the Udin population, which was significantly lower than the national level. At the same time, violations in the age-sex pyramid of the Udin and Avar peoples were most pronounced at the age of 25-34, and the main factor influencing this was due to paucity of employment opportunities, both sexes of this age group migrate to Russia and Georgia to find job opportunities and, likely, the sustainability of this situation will lead to serious problems such as a considerable diminishment in natural increase rate and an imbalance in the sex structure. Visa-free travel to neighbouring countries and the settlement of close relatives of ethnic minorities in these states is one of the essential factors accelerating migration, and in general, the high share of men in labour migration in the country has culminated in the same situation among ethnic minorities, and as a result of this situation, the share of female overtake the ratio of male. However, in some cases, the proportion rate can be diminished for both sexes in the same age demographics as some migrants migrate with their family members. Although this situation is not fairly common among Azerbaijanis, it is more widespread among ethnic minorities [15, p. 21].

Table 3.

*Indicators of marital status for ethnic minorities in the region
(by Udi, Sakhur and Avar people)*

Ethnic minorities	1999				2009			
	Married	Unmarried	Divorced	Widows	Married	Unmarried	Divorced	Widows
Avars	22091	9105	434	2544	22353	13979	577	2750
Sakxurs	7194	2760	69	774	6002	2767	83	589
Udi	2116	457	30	197	2005	815	43	231
Region	232319	81963	3206	24492	271469	129868	5587	29408
Country	3416363	1379529	79884	383058	4112986	2144121	124251	447459

Source: [All indicators were calculated based on 1999 and 2009 census materials].

Note: Since information on the marital status of minorities is provided throughout the country, the article only provides indicators of marital status for the Udi, Sahur and Avar peoples, most of whom live in the study area.

Over the past period, there were fundamental changes in the marital status of ethnic minorities in the region. According to the data, despite the reduction in the number of Avars in the region, there was a climb in the number of married and unmarried people, nonetheless this increase was also reflected in the rise in the number of divorces and widows as a negative demographic trend. However, there has been a striking decline in the number of marriages among the Sakhur people, and this process is directly related to the decline in the number of Sakxurs in the region to 3,500. On the other hand, although there was a relative increase in the number of divorces, the number of widows decreased slightly. In the case of the Udis, the marital status was negative in all respects, as the number of married people grew slightly, while the number of unmarried, divorced and widows improved, while the number of unmarried people almost doubled. The primary cause for the decline in the number of married people is that young people of marriageable age leave the region to find a job, while the negative dynamics in the number of Udis, as in other minorities, has led to noticeable differences in marital status. However, there has been a significant increase in the number of married population in both the country and the region as a whole. Growth was observed in other indicators both in the country and in the region. In particular, the number of unmarried has increased in virtue of the younger population, and this process has had a direct impact on the reduction of marriages and natural increase. The decrease in the number of marriages is due to the inadequate financial situation of the population, the predominance of men among migrants and, consequently, the sex-age composition of the population (Table 3) [7, p.172].

Results and proposals.

- The number of ethnic minorities in the study area, as well as in all administrative districts of the region, with the exception of Gabala, has significantly decreased, presumably, this decline has intensified due to the increase in the number of immigrants;

- In contrast to the age-sex pyramid for the total population of the study area and the country, owing to the inadequacy of business opportunities, the influx of able-bodied young population to other countries and regions has accelerated the process of ageing from below, affecting natural increase;

- Negative indicators of the marital status of both the country and the economic region have affected ethnic minorities, and even the negative marital status of some minorities have accelerated;

- Construction or rehabilitation of infrastructure to ensure the socio-economic development of areas (especially rural settlements) to prevent negative ethno-demographic trends among ethnic minorities in the economic region, assessment of the economic potential of the area to increase labour-intensive production in regional centres and villages may play an important role in reducing migration processes, increasing natural growth and stabilizing the sex-age balance.

Список использованных источников

1. Агаев И.М. 2006. Национально-этнические процессы в Азербайджане в современных условиях. Баку, издательство «МБМ», 180 стр., (на азербайджанском языке).
2. Клифтон М.Дж., Клифтон А.Д., Кирк П., Лйокджелл Р. 2005. Социоллингвистическая ситуация удинских народов в Азербайджане. SIL International, Баку, Санкт-Петербург, 123 с, (на английском языке).
3. Клифтон М.Дж., Лухт Л., Деккинс Г., Мак Дж., Тиссен К. 2005. Социоллингвистическая ситуация лезгин в Азербайджане. SIL International, Баку, Санкт-Петербург, 20 с, (на английском языке).
4. Клифтон М.Дж., Мак Дж., Деккинс Г., Лухт Л., Тиссен К. 2005. Социоллингвистическая ситуация аварцев в Азербайджане. SIL International, Баку, Санкт-Петербург, 17 с, (на английском языке).
5. Клифтон М.Дж., Тиссен К., Деккинс Г., Лухт Л.. 2005. Социоллингвистическое положение цахура в Азербайджане. SIL International, Баку, Санкт-Петербург, 12 стр., (на английском языке).

6. Клифтон М. Дж., Тиссен К., Декинга Г., Мак Дж. 2005. Социолінгвістическа ситуація інгілоїців в Азербайджані. SIL International, Баку, Санкт-Петербург, 50 с. (на англійському мові).
7. Эминов З.Н. 2005. Население Азербайджана. Баку, 560 с. (на азербайджанском языке).
8. Джавадов Г.Дж. 2000. Этнические и национальные меньшинства Азербайджана. Баку, 436 с. (на азербайджанском языке).
9. Джавадов Г.Дж., Гусейнов Р.А. 1996. Удисы (Историко-этнографические исследования). Баку: Издательство Азербайджана, с. 28, (на азербайджанском языке).
10. Мустафаяев А.Н. 2005. Материальная культура ингилов (историко-этнографические исследования). Баку, Чашегили, 224 с. (на азербайджанском языке).
11. Нифтиев Н.М. 2015. Сосуществование и мультикультурализм в Азербайджане. Баку, 408 с. (на азербайджанском языке).
12. Материалы переписи населения Азербайджанской Республики, том IV, 2000. Баку, «Сада», 565 с. (на азербайджанском языке)
13. Материалы переписи населения Азербайджанской Республики, том XIX, 2010. Баку, «Сада», 629 с. (на азербайджанском языке)
14. Население Азербайджана, Госкомстат, 2020. Баку, «Сада», 142 с. (на азербайджанском языке)
15. Отчет об исследовании положения супругов и других членов семей азербайджанских мигрантов, работающих и проживающих за пределами Азербайджана. Международная организация миграции, 2013. Баку, 64 с. (на азербайджанском языке).
16. Вольфганг Шульце. 2016. Насколько уди - это уди. Вымирающие языки Кавказа и за его пределами, Лейден: Брилл, с. 187-208 (на английском языке).

References

1. Aghayev I.M. 2006. National-ethnic processes in Azerbaijan in modern conditions. Baku, "MBM" publishing house, 180 p. (In Azerbaijani).
2. Clifton M.J., Clifton A.D., Kirk P., Ljokjell R. 2005. The Sociolinguistic Situation of the Udi in Azerbaijan. SIL International, Baku, St.Petersburg, 123 p. (In English).
3. Clifton M.J., Lucht L., Deckings G., Mak J., Tiessen C. 2005. The Sociolinguistic Situation of the Lezgi in Azerbaijan. SIL International, Baku, St.Petersburg, 20 p. (In English).
4. Clifton M.J., Mak J., Deckings G., Lucht L., Tiessen C. 2005. The Sociolinguistic Situation of the Avar in Azerbaijan. SIL International, Baku, St.Petersburg, 17 p. (In English).
5. Clifton M.J., Tiessen C., Deckings G., Lucht L. 2005. The Sociolinguistic Situation of the Tsakhur in Azerbaijan. SIL International, Baku, St.Petersburg, 12 p. (In English).
6. Clifton M. J., Tiessen C., Deckinga G., Mak J. 2005. The Sociolinguistic Situation of the Inghiloi in Azerbaijan. SIL International, Baku, St.Petersburg, 50 p. (In English).
7. Eminov Z.N. 2005. Population of Azerbaijan. Baku, 560 p. (In Azerbaijani).
8. Javadov G.J. 2000. Ethnic and national minorities of Azerbaijan. Baku, 436 p. (In Azerbaijani).
9. Javadov G.J., Huseynov R.A. 1996. Udis (Historical and ethnographic research). Baku: Azerbaijan Publishing House, p. 28, (In Azerbaijani).
10. Mustafayev A.N. 2005. Inghiloi's tangible culture (historical and ethnographic research). Baku, "Chashyoglu", 224 p. (In Azerbaijani).
11. Niftiyev N.M. 2015. Coexistence and multiculturalism in Azerbaijan. Baku, 408 p. (In Azerbaijani).
12. Population census materials in the Republic of Azerbaijan, part IV. 2000. Baku, "Sada", 565 p. (In Azerbaijani)
13. Population census materials in the Republic of Azerbaijan, part XIX. 2010. Baku, "Sada", 629 p. In Azerbaijani)
14. Population of Azerbaijan, State Statistics Committee. 2020. Baku, "Sada", 142 p. (In Azerbaijani)
15. Research Report on the situation of spouses and other family members of Azerbaijani migrants working and living outside Azerbaijan. International Migration Organisation. 2013. Baku, "Sada", 64 p. (In Azerbaijani).
16. Wolfgang Schulze. 2016. How much Udi is Udi. Endangered Languages of the Caucasus and Beyond, Leiden: Brill, p. 187-208, (In English).

Надійшла до редколегії 16.04.2021

Руденко Валерій Петрович,
доктор географічних наук, професор
Білоус Вікторія Анатоліївна

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: rudenko_valery@ukr.net
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: geobilous@gmail.com

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ЗУПАН (1847-1920): ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ В ГЕОГРАФІЇ

Мета статті. Аналіз наукового доробку вчених-географів, залишивших значний слід у розвитку вітчизняної та світової науки думки, зумовлене потребою визначення її історичного становлення та виокремити майбутні вектори розвитку. Власне тому, метою нашої статті є представлення результатів дослідження наукової спадщини професора Олександра Зупана, як видатного вченого в галузі географії.

Методика. Дослідження проведено на основі аналізу наявних літературних джерел по даній тематиці, а також праць вченого в галузі географії та частково в галузі історії. Зокрема в статті були використані такі методи географічного дослідження як аналізу, історичний та літературний.

Результати. У статті висвітлено життєвий шлях Олександра Зупана – відомого географа австрійського періоду, який працював окрім Австрії, Німеччини, Словенії також і на теренах України, а саме в Чернівцях. За свій життєвий шлях Олександр Зупан пройшов шлях від вчителя до профера, здійснивши при цьому значний внесок у розвиток фізичної, соціальної та політичної географії, кліматології, а також у розвиток шкільної географічної освіти. Загалом його науковий доробок налічує більш ніж 30 праць. Значна частина праць перевидавалась декілька разів. Особливої уваги заслуговують наукові праці «Основи фізичної географії», «Підручник з географії за принципами сучасної науки для австрійських середніх шкіл», «Статистика вітрів у нижній тропосфері» та інші. За свій науковий внесок його було нагороджено науковою премією Німецької академії натуралістів «Леопольдіна» «Медаль Котеніуса».

Основні наукові ідеї вченого припадають на період роботи редактором знаменитого географічного журналу «Petermanns Mitteilungen». Але також особливої уваги заслуговує те, що саме Зупан започаткував у Чернівецькому університеті галузеві географічні курси з фізичної географії, орографії, географічної морфології, кліматології, океанології, етнології, регіональні курси з географії Європи та ін.

Наукова новизна. Нами вперше на теренах України проведено детальний аналіз наукової спадщини та життя професора Олександра Зупана, адже його постать є мало дослідженою в українській географічній науці.

Практична значимість. Аналіз наукових здобутків вчених-географів дає змогу поглибити знання з теорії української географії та оцінити їх внесок у розвиток важливіших напрямів географічної науки. Пізнання наукового доробку Олександра Зупана є важливим з точки зору використання основних його ідей у сучасних теоретичних та науково-практичних дослідженнях.

Ключові слова: Олександр Зупан, географ, картограф, кліматолог, професор.

Руденко Валерій Петрович,
доктор географических наук, профессор
Белоус Виктория Анатольевна

Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича,
г. Черновцы, Украина, e-mail: rudenko_valery@ukr.net
Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича,
г. Черновцы, Украина, e-mail: geobilous@gmail.com

ПРОФЕССОР АЛЕКСАНДР ЗУПАН (1847-1920): ЖИЗНЬ И РАБОТА В ГЕОГРАФИИ

Цель статьи. Анализ научного наследия ученых-географов, оставивших значительный след в развитии отечественной и мировой научной мысли, обусловлено необходимостью определения ее исторического становления и выделения будущих векторов развития. Именно поэтому, целью нашей статьи является представление результатов исследования научного наследия профессора Александра Зупана, как выдающегося ученого в области географии.

Методика. Исследование проведено на основе анализа имеющихся литературных источников по данной тематике, а также трудов ученого в области географии и частично в области истории. В частности в статье были использованы такие методы географического исследования как анализа, исторический и литературный.

Результаты. В статье освещены жизненный путь Александра Зупана - известного географа австрийского периода, работавшего кроме Австрии, Германии, Словении также и в Украине, а именно в Черновцах. За свой жизненный путь Олександр Зупан прошел путь от учителя к профессору, осуществив при этом значительный вклад в развитие физической, социальной и политической географии, климатологии, а также в развитие школьного географического образования. В целом его научный потенциал насчитывает более 30 работ. Значительная часть работ переиздавалась несколько раз. Особого внимания заслуживают научные труды «Основы физической географии», «Учебник по географии по принципам современной науки для австрийских средних школ», «Статистика ветров в нижней тропосфере» и другие. За свой научный

вклад был награжден научной премией Немецкой академии естествоиспытателей «Леопольдина» «Медаль Котениуса».

Основные научные идеи ученого приходятся на период работы редактором знаменитого географического журнала «Petermanns Mitteilungen». Но также особого внимания заслуживает то, что именно Зупан начал в Черновицком университете отраслевые географические курсы по физической географии, орографии, географической морфологии, климатологии, океанологии, этнологии, региональные курсы по географии Европы и др.

Научная новизна. Нами впервые на территории Украины проведен детальный анализ научного наследия и жизни профессора Александра Зупана, ведь его фигура мало исследованной в украинской географической науке.

Практическая значимость. Анализ научных достижений ученых-географов позволяет углубить знания по теории украинской географии и оценить их вклад в развитие важных направлений географической науки. Познание научного наследия Александра Зупана является важным с точки зрения использования основных его идей в современных теоретических и научно-практических исследованиях.

Ключевые слова: Александр Зупан, географ, картограф, климатолог, профессор.

UDC 911.3:330.15

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2021.64.78-86>

Rudenko Valerii Petrovych,
Doctor Of Sciences (Geography), Professor
Bilous Viktoriia Anatoliivna

Chernivtsi National University Yu. Fedkovich, Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: rudenko_valery@ukr.net
Chernivtsi National University Yu. Fedkovich, Chernivtsi, Ukraine,
e-mail: geobilous@gmail.com

PROFESSOR ALEXANDER ZUPAN (1847-1920): LIFE AND WORK IN GEOGRAPHY

Purpose. Analysis of the scientific achievements of scientists-geographers who have left a significant mark in the development of domestic and world scientific thought, due to the need to determine its historical formation and identify future vectors of development. That is why the purpose of our article is to present the results of the study of the scientific heritage of Professor Alexander Zupan, as an outstanding scientist in the field of geography.

Methods. The study was conducted on the basis of an analysis of available literature sources on this topic, as well as the works of scientists in the field of geography and partly in the field of history. In particular, the article used such methods of geographical research as analysis, historical and literary.

Results. The article highlights the life of Alexander Zupan - a famous geographer of the Austrian period, who worked not only in Austria, Germany, Slovenia but also in Ukraine, namely in Chernivtsi. During his life, Alexander Zupan went from teacher to professor, making a significant contribution to the development of physical, social and political geography, climatology, as well as the development of school geographical education. In total, his scientific achievements include more than 30 works. Much of the work has been republished several times. The scientific works "Fundamentals of Physical Geography", "Textbook of Geography on the Principles of Modern Science for Austrian Secondary Schools", "Wind Statistics in the Lower Troposphere" and others deserve special attention. For his scientific contribution he was awarded the scientific prize of the German Academy of Naturalists "Leopoldin" "Medal of Kottenius".

The main scientific ideas of the scientist date back to the period of work as the editor of the famous geographical journal "Petermanns Mitteilungen". But it is also worth noting that it was Zupan who introduced branch geographical courses in physical geography, orography, geographical morphology, climatology, oceanology, ethnology, regional courses in European geography, and others at Chernivtsi University.

Scientific novelty. For the first time in Ukraine, we conducted a detailed analysis of the scientific heritage and life of Professor Oleksandr Zupan, because his figure is little studied in Ukrainian geographical science.

The practical significance. Analysis of the scientific achievements of geographers allows to deepen knowledge of the theory of Ukrainian geography and assess their contribution to the development of important areas of geographical science. Knowledge of Alexander Zupan's scientific work is important from the point of view of using his main ideas in modern theoretical and scientific-practical research.

Key words: Alexander Zupan, geographer, cartographer, climatologist, professor.

Постановка проблеми. Дослідження наукової спадщини вчених-географів, які залишили слід в європейській, у тому числі і українській, географічній думці, зумовлено необхідністю відтворити її історичний розвиток, а також і майбутні напрямки розвитку. Всестороння наукова діяльність професора Олександра Зупана залишила значний слід у розвитку географічної науки загалом. Олександра Зупана – вчений, який здійснив значний внесок у розвиток фізичної та економічної географії, кліматології та метеорології, політичної географії, історичної географії, а також у розвиток шкільної географічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать професора Олександра Зупана є мало дослідженою в сучасній українській географічній науці. Певний внесок у вивчення наукового

доробку вченого здійснили В. Руденко та словенські науковці Д. Сігале і Д. Огрін якими розкриті життя та творча діяльність Олександра Зупана, його вплив на світову та словенську географію.

Виклад основного матеріалу. Олександр Зупан – австрійський, німецький чи словенський географ – такий відомий у Європі, але незнаний в Україні. Німецький географ і картограф Герман Вагнер (1840–1929) писав про Олександра Зупана, що він був «одним з найвидатніших географів того часу, який безкорисливо, із залізною працьовитістю та захоплюючою наполегливістю поставив себе на службі нашій науці» [37].

Олександр Зупан народився 3 березня 1847 р. в Іннічені (Тіроль) (нині офіційно с. Кандідо в Італії). Був наймолодшим у родині із п'яти дітей. Навчався в початковій школі в Брунеку в Тіролі. Коли йому було десять років, переїхав до Любляни, де пішов навчатися до гімназії, яку закінчив з відзнакою в 1866 році. Зупан, як гімназист, був надзвичайно поетично обдарованим і з труднощами приборкував свою пристрасну любов до театру [1]. Після закінчення гімназії навчався в університеті в Граці, де вивчав історію та літературу. У Граці Олександр Зупан почав готувати дослідження під назвою «Останні чотири роки графа Ульріха II. фон Чиллі» (видано в 1868 р. у Відні під назвою: «Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli mit besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich in den Jahren 1451 und 1452. Str. 118 + karta» [20].

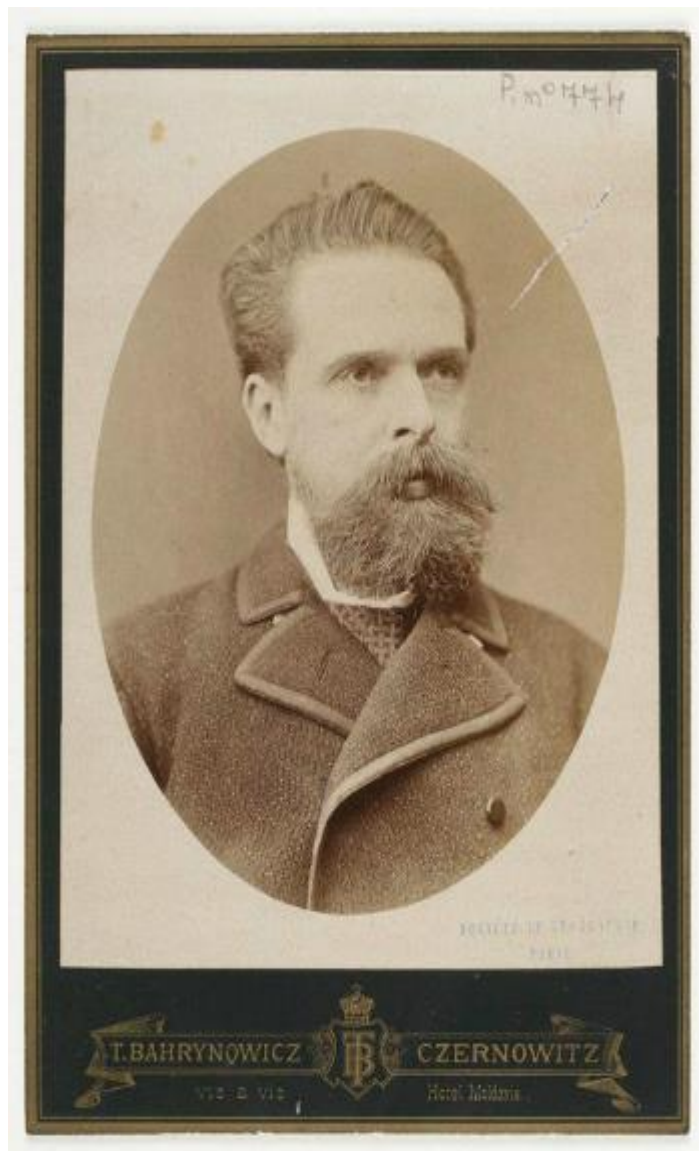

Рис. 1. Олександр Зупан – професор Чернівецького університету

Восени 1869 р. Олександр був призначений кандидатом на випробувальний термін викладача в гімназії в Любляні. У 1870 р. Зупан здобув ступінь доктора наук у Граці, склав іспит для викладачів вищих шкіл з історії, німецької мови та географії та розпочав свою викладацьку

діяльність у Любляні. Тут він викладав історію та географію з осені 1870 р. в Люблянській середній школі (Laibacher Oberrealschule) до 1877 року [5].

Під час викладацької кар'єри в Любляні Зупан зважував свої професійні вподобання між історією та географією. У загальноосвітній школі Зупан редагував також професійний та конституційний каталог тодішньої уніфікованої (вчительської та студентської) бібліотеки та складав плани збору історико-географічних навчальних матеріалів. Цікаво відзначити, що нещодавно «захоплений викладач історії» незабаром відкрив у собі географа, адже вже в кінці січня 1872 року він писав у своєму щоденнику: «З кожним днем я все більше відчуваю, що географія - це моя справжня професія» [5]. Незважаючи на свою скромну шкільну практику, цього ж року він також почав писати підручник з географії, заснований на принципах сучасної географії.

У 1873 р. у щорічному звіті Люблянської середньої школи (Der Jahresbericht 1873 der Oberrealschule) була опублікована його розвідка «Über den geographischen Unterricht an unseren Mittelschulen» (Про географічне навчання в наших середніх школах). За словами Краньєца, Зупан критикує підпорядковану роль географії в середніх та вищих школах, докоряє тій ситуації в галузі географії, в якій, за його словами, найдовше зберігалася духовна посуха попередніх століть. Він також відстоює думку, що географію не можна викладати між чотирма стінами, її слід виносити на природу разом зі студентами [5].

В 1874 р. виходить друком перше видання «Підручника з географії за принципами сучасної науки для австрійських середніх шкіл» («Lehrbuch der Geographie nach den Principien der neuen Wissenschaft für österreichische Mittelschulen») [24]. Підручник Зупана був адаптований до новітніх уявлень про природу та світ. Даний підручник був перевиданий 11 разів, що сприяло значному розвитку шкільної географічної науки того часу.

Незабаром Олександр Зупан відчув себе "науково ізольованим" у Любляні, тому взяв відпустку, щоб продовжити освіту в Граці та поїхати в однорічну навчальну поїздку. Його шлях також привів його до Галле, важливого німецького університетського центру, головним чином, щоб почути лекції Кірхгофа, де він, серед іншого, вивчав геологію. Навесні 1877 року він повертається до Любляни, де однак, за словами Вагнера та Дітріха, – починає вважати свою викладацьку роботу тягарем. Знову отримує відпустку та стипендію на подорожі. Проводить один семестр у Лейпцигу, слухаючи зоологічні та астрономічні лекції. Звідти він часто відвідував Галле. Потім у Відні приступає на рішення перейти на викладацьку роботу до гімназії міста Чернівці сучасної України [3;37].

З жовтня 1877 р. в Чернівцях Олександр Зупан займав посади вчителя першої державної гімназії (на той час) та приват-асистента Чернівецького університету. Пізніше отримав статус приват-доцента, а з 1881 – року професора географії в університеті Франца Йозефа (нині – Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича) [38].

Науковець започаткував у Чернівецькому університеті галузеві географічні курси з фізичної географії, орографії, географічної морфології, кліматології, океанології, етнології, регіональні курси з географії Європи, дунайських країн, Азії, Африки, Північної Америки. Під час роботи у Чернівецькому університеті професор підготував працю "Архів з господарської (економічної) географії. I. Північна Америка" (1880–1885) [7].

У 1884 р. Олександр Зупан опублікував підручник "Основи фізичної географії" ("Grundzüge der physischen Erdkunde"), де були вміщені результати новітніх досліджень і відкриттів у галузі наук про Землю. Ця праця була перекладена багатьма європейськими мовами, зокрема 1899 р. і 1914 р. російською мовою за редакцією і з доповненнями Д. Анучина. Саме підручник "Основи фізичної географії" є найбільш відомою працею Зупана, що перевидавався 6 разів, щоразу з доповненнями та уточненнями [22].

У своїх творах, а найперше у книзі «Основи фізичної географії», Олександр Зупан з'ясовував природу вітрів. Ним доведено, що вітри без перебільшення можна вважати ефективними носіями клімату. Цим же фактично ученим була розірвана доти пануюча натурфілософська традиція, котра тягнулася ще з Античних часів [22].

Оскільки Олександр Зупан не мав найкращих умов для наукової роботи у віддалених Чернівцях, тому прийняв запрошення видавництва Ю. Пертеса в Готі і перебрав редакцію знаменитого географічного журналу «Petermanns Mitteilungen» в 1884 році, після смерті Е. Бем. Відтоді Зупан залишається вірним своїм географічним переконанням, які він впроваджував майже 25 років, найкращих у своєму житті, з жертвами та відданістю, за що географи світу мають висловити йому високу повагу та подяку, навіть якщо він не виправдав усіх бажань своїх колег. Олександром Зупаном особливо ретельно опрацьовані звіти про нову, на той час, географічну

літературу, для чого йому довелося залучити весь штат підлеглих йому співробітників [36]. Основною працею цього періоду є "Австро-Угорщина" Зупана, яка була опублікована в 1889 р. у збірнику регіональних описів Європи Кірхгофа і вважається першою суто науковою географією Австро-Угорщини [28].

У 1878 р. вийшло третє, повністю перероблене видання його підручника з географії для австрійських середніх шкіл для шкіл. У ньому, за Вагнером [37], структура ґрунту та клімат враховувались набагато більшою мірою, ніж це було прийнято в тогочасних підручниках. З цього ж періоду варто згадати його роботу «Studie uber die Talbildung des ostlichen Graubundens und der Tiroler Zentralalpen» (Дослідження формування долин у східній Граубундені та Центральних Тірольських Альпах, 1877) [31], працю «Temperatur zonen der Erde» (Температурні зони на Землі, 1879) [15], а також напрацювання в галузі кліматогеографії, де він мав особливі наукові успіхи. В 1879 році Зупан розробив першу карту кліматичних поясів, що була складена на основі ізотерм пересічних річних температур та температур повітря найтеплішого місяця. Така карта стала продовженням ідей А. Гумбольдта, який вперше заговорив про вплив географічних чинників на конфігурацію ізотерм. [39]

На думку Міттлової [7, с. 22], саме кліматологічна праця «Temperatur zonen der Erde» допомогла Олександру Зупану досягти наукових географічних вершин. Також варто відзначити роботи Олександра Зупана «Die Vertheilung der jährlichen Wärmeschwankung auf der Erdoberfläche» (Розподіл річних коливань тепла на поверхні Землі, 1880) [19] і «Statistik der unteren Luftströmungen» (Статистика вітрів у нижній тропосфері, 1881) [30].

У цей період Олександр Зупан також опублікував низку праць у галузі кліматології та океанографії, таких як: «Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmeperioden Europas» (Середня тривалість основних термальних періодів Європи, 1887) [13], «Die jahreszeitliche Verteilung der Niederschläge ta Europa, Westasien und Nordafrika» (Розподіл опадів у Європі, Західній Азії та Північній Африці за сезонами, 1890) [11], «Die Verteilung des Niederschlags auf der festen Erdoberfläche» (Розподіл опадів на суші, 1898) [18], «Die jährlichen Niederschlagsmengen auf den Meeren» (Щорічні опади в морі, 1898) [12], «Die Bodenformen des Weltmeeres» (Ґрунтові форми Світового моря, 1899) [10] та інші.

Олександр Зупан жваво зацікавився пробудженням полярних досліджень, що незабаром проявилось в його нарисах «Die arktische Windscheide und die modernen Polarprojekte» ("Розділ арктичного вітру і сучасний полярний проєкт", 1891) [9]. Він також написав кілька коротких праць з інших областей фізичної географії. Зупан робив внески в галузі історії відкриттів лише у виняткових випадках; таким прикладом є праця «Ein Jahrhundert der Afrikaforschung» («Століття вивчення Африки», 1888) [21], і деякі коротші публікації також потрапляють у ці рамки [2].

Ледве закінчивши названі дослідження, Олександр Зупан протягом декількох років присвятив себе збору економіко-географічних статистичних даних. Він хотів опублікувати цей матеріал у прозорій та доступній формі. Він розпочав з економічної географії і планував створити архів для галузі економічної географії в додаткових томах «Petermanns geographische Mitteilungen». Як приклад такої роботи в 1886 р. ним запропоновано читачам обговорення економічного зростання в Північній Америці та становища у світовому транспорті в 1880-1885 рр. Він також брав участь у підготовці восьмого видання "Населення Землі" ("Die Bevölkerung der Erde"), яке вийшло у 1891 р. У ньому Олександр Зупан взяв на себе дослідження Африки, Америки, Австралії та полярних земель. У 1893 р. вчений знову зібрав та опублікував дані про чисельність населення всієї Землі, а згодом оприлюднив такі дані за окремими районами або континентами. Ці роботи були опубліковані як додаткові томи до журналу «Petermanns geographische Mitteilungen». У 1889 році він також взяв на себе редакцію статистичної частини видання «Gothaischer Hofkalender» (яке в іншому випадку представляло переважно сімейні дані про європейські дворянські родини) [2].

У 1906 році вчений опублікував книгу «Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien» (Територіальний розвиток європейських колоній), яку Вагнер описав як «справжній шедевр», однаково придатний «для освіченої аудиторії, а також для колоніальних політиків та географічних експертів». У вступі до книги Зупан писав: «Той, хто знає мою попередню наукову роботу, може бути здивований, що зараз зустрівся зі мною в галузі історії. Але стрибок не такий великий, як може здатися спочатку. Територіальні зміни - важлива частина змісту періодичного видання «Населення Землі», яке я публікую з 1891 р., я з самого початку намагався ставитися до колоніальних рухів, особливо в Африці, більш ретельно, ніж це раніше було нормальним» [16].

У 1895 р. Олександр Зупан опублікував працю «Німецька шкільна географія» в Готі. Це передбачало адаптацію його австрійського підручника до пруських навчальних програм. Через рік (1896) вийшло друге видання його праці «Grundzuge der physischen Erdkunde», яке було значно змінено та розширено. Пізніше нові видання цієї роботи були видані в 1903, 1908, 1911 та 1916 роках [2].

У 1908 році вченому запропонували лекційну посаду в університеті Вроцлава, хоча на той момент йому було вже 62 роки. Олександр Зупан прийняв заклик із задоволенням, оскільки роками прагнув повернутися до викладацької діяльності. На жаль, він провів там лише десять семестрів, щоб насолодитися співпрацею зі студентами. Зупан швидко досяг успіху завдяки солідності добре підготовлених лекцій та своєму науковому рівню. Він також організував кілька екскурсій, хоча Сілезія для нього була ще зовсім незнайомою. Впродовж 1909–1916 років працював професором Вроцлавського університету. У 1911 році вчений втратив зір на ліве око (через незначний інсульт) [2; 3; 5; 17].

У 1914 році Олександр Зупан переніс інсульт, який змусив його припинити викладання на два семестри. У 1916 р. хвороба, яка з'явилася знову і більш бурхливо, прив'язала його до крісла. В останній період свого життя вчений присвятив свої праці політичній географії. Влітку 1918 р. була опублікована його остання робота «Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie: Naturlehre des Staates» (Настанови із загальної політичної географії: Природознавство держави)». За словами Вагнера, Зупан вважав цю свою роботу найбільш оригінальною, яку він коли-небудь писав у своєму житті [37]. У передмові він зазначає, що робота виникла з віри в те, що «односторонній морфологічний розвиток завжди віддаляє географію від її найглибшої сутності, а з іншого боку, що політична географія повинна бути закладена на нових засадах, щоб мати можливість протидіяти» [26].

У передмові до другого видання цієї книги навесні 1920 р., Олександр Зупан стверджував, що «національний принцип, який виявився найбільш переконливим з розпадом Австро-Угорщини, повинен бути більш твердо обґрунтованим і надалі будуватися на новому досвіді». Він хоче бути принаймні «серйозною спробою підготуватися до примирення між територіальною та національною політикою». Однак виходу в світ цього видання Зупан не дочекався, адже вийшла друком ця праця в 1922 році, яка була підготовлена його зятем Еріхом Абстом [27].

15 травня 1920 року вчений написав на чистій сторінці щоденника: «Різноманітні речі з моїх останніх днів. «Людина народжена не для того, щоб бути щасливою, а для того, щоб сприяти щастю людства завдяки праці. У цьому полягає хвороба нашого часу: вона хоче діяти соціалістично і не виходить за межі індивідуалістичного мислення»». Останнє, що написав Зупан, за три дні до смерті, і те бажання, яким він хотів востаннє володіти, було: «Ne cogito, ergo sum, alii volo, ergo sum!» (Не думай, отже, я є, все, що хочу, отже, є!) [3; 6].

Професор Олександр Зупан відійшов у вічність 6 липня 1920 року в місті Вроцлав, нині Нижньосілезьке воєводство в Польщі [4]. Ще за життя Олександра Зупана було визнано провідним й авторитетним науковцем, дослідником і першовідкривачем у сфері географії, кліматології та історії. Вчений обраний членом Німецького академічного товариства природодослідників Леопольдіна, почесним членом географічних товариств у Мюнхені, Гамбурзі, Відні, Амстердамі, Римі та Лондоні, членом географічних товариств у Санкт-Петербурзі, Парижі і Лейпцігу. У 1904 році вченому за його внесок у науку було вручено «Медаль Котеніуса».

За такий значний розвиток в науку його ім'я ще за життя було внесено в повну енциклопедію того часу «Енциклопедичний словник Брокгауза та Ефрона»: в 86 томі (82 том і 4 доповнений). Не оминуло його своєю увагою і найновіше видання «Енциклопедія сучасної України».

Висновки. Олександр Зупан здійснив значний внесок у географічну науку, головним чином у галузі кліматології, океанографії, економічної, політичної та шкільної географії. Він є одним з перших вчених, хто розробив класифікацію клімату, в якій виділив 35 кліматичних провінцій; започаткував для виявлення регіональних відмінностей кліматичного режиму використовувати річну амплітуду температури.

Олександр Зупан один з перших дав всебічну і найбільш повну на той час характеристику загальної будови суші і моря, повітряної оболонки та рослинного і тваринного світу планети. Ним було встановлено і проаналізовано низку суспільних закономірностей в розвитку і географічному розміщенні господарських комплексів світу.

Список використаних джерел

1. 3 березня – 170 років від дня народження австрійського географа і метеоролога Олександра Зупана (Alexander Supan, 3. 03. 1847 – 07. 07. 1920, м. Вроцлав, нині Нижньосілез. воеводства, Польща). *Муниципальна бібліотека ім. А. Добрянського. Бібліотека Чернівці. Книгозбірня Петра Деманта*. URL: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/bukovinskiy-intelektualnii-kalendar?year=2017&month=3>.
2. Cigale D., Ogrin D. Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu. *Dela*. 2017. No. 45. P. 135. URL: <https://doi.org/10.4312/dela.45.8.135-163>
3. Dietrich B. Alexander Supan. *Geographische Zeitschrift*. 1921. No. 27. P. 193–198.
4. Kranjec S. Supan, Aleksander Jurij (1847–1920). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. URL: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi630132/#slovenski-biografski-leksikon>
5. Kranjec S. Aleksander Supan, nemški geograf slovenskega rodu. *Geografski vestnik*. 1963. No. 35. P. 65–69.
6. Mittl K. Baedekers Reisehandbücher. Funktionen und Bewertungen eines Reise- begleiters des 19. Jahrhunderts. Erlangen, Nürnberg, : Buchwissenschaft/Universität Erlangen-Nürnberg, 2007. 149 p.
7. Supan A. Archiv für Wirtschaftsgeographie I, Nord-amerika, 1880-1885. Gotha : Justus Perthes , 1886
8. Supan A. Das kalte Wasser an den Luvküsten. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 170–171.
9. Supan A. Die arktische Windscheide und die modernen Polarprojekte. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1891, Vol. 37, P. 191–195.
10. Supan A. Die Bodenformen des Weltmeeres. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1899, Vol. 45, P. 177–188.
11. Supan A. Die jahreszeitliche Verteilung der Niederschläge in Europa, Westasien und Nordafrika. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 296–297.
12. Supan A. Die jährlichen Niederschlagsmengen auf den Meeren. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1898, Vol. 44, P. 179–182.
13. Supan A. Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmeperioden Europas. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1887, Vol. 33, P. 165–172.
14. Supan A. Die Norwegische Polarexpedition, 1893–96. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 128–132, 153–163.
15. Supan A. Die Temperaturzonen der Erde. *Dr. A. Petermann's Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1879, Vol. 25, P. 349–358.
16. Supan A. Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien. Gotha : Justus Perthes, 1906. 344 p.
17. Supan A. Die Tiefenkarte des Indischen Ozeans. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 168–170.
18. Supan A. Die Verteilung des Niederschlags auf der festen Erdoberfläche, *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt, Ergänzungsheft*, 1898, Vol. 124, 103 p.
19. Supan A. Die Vertheilung der jährlichen Wärmeschwankung auf der Erdoberfläche. *Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie*, 1880, Vol. 1, P. 141–156.
20. Supan A. Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, mit besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich in den Jahren 1451 und 1452. Wien : W. Braumüller, 1868, 118 p.
21. Supan A. Ein Jahrhundert der Afrikaforschung. Zum hundertjährigen Gedenktag der Gründung der African Association. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1888, Vol. 34, P. 161–188.
22. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig. Veit & Comp., 1884, 492 p.
23. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig. Veit & Comp., 1896, 706 p.
24. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österrerrichische Mittelschulen. Ljubljana (Laibach), 1874
25. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österrerrichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. Ljubljana (Laibach), Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1880, 296 p.
26. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen geographie. Leipzig : Veit & comp. , 1918, 140 p.
27. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie. Naturlehre des Staates. Berlin, Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co., 1922, 199 p.
28. Supan A. Österreich-Ungarn. Länderkunde von Europa / ed. by A. Kirchhoff. Wien, 1889.
29. Supan A. Schwankungen der Erdoberfläche. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 132.
30. Supan A. Statistik der unteren Luftströmungen. Leipzig, Duncker & Humblot, 1881, 296 p.
31. Supan A. Studie über die Talbildung des östlichen Graubündens und der Tiroler Zentralalpen. *Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft*, 1877, Vol. 20, P. 293–399.
32. Supan A. Über die Aufgaben der Spezialgeographie und ihre gegenwärtige Stellung in der geographischen Literatur. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 153–157.
33. Supan A. Unbekannte Polargebiete. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 15–18.
34. Supan A. Vorschläge zur systematischen Erdbebenforschung in den einzelnen Ländern. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 112–115.
35. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig : Veit & Comp., 1884. 492 p.
36. Supan's Physiography. *The Geographical Journal*, 1903, Vol. 22, no. 6, P. 694–695.
37. Wagner H. Aleksander Supan. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*. 1920. Vol. 66, no. 7/8. P. 139–146.
38. Руденко В. П. Зупан Олександр. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2011. Т. 11. С. 45. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=14050.
39. Холявчук Д. Олександр Зупан – професор географії у Чернівецькому університеті. *Кафедра фізичної географії*. URL: <http://terra.chnu.edu.ua/aleksandr-zupan-profesor-geografiyi-u-chernivetskomu-universyteti/>.

Список использованных источников

1. 3 марта - 170 лет со дня рождения австрийского географа и метеоролога Александра Зупана (Александр Супан, 3. 03. 1847 - 07. 07. 1920, г. Вроцлав, ныне Нижньосилез. воеводства, Польша). *Муниципальная библиотека им. А. Добрянского. Библиотека Черновцы. Библиотека Петра Деманта*. URL: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/bukovinskiy-intelektualnii-kalendar?year=2017&month=3>.
2. Cigale D., Ogrin D. Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu. *Dela*. 2017. No. 45. P. 135. URL: <https://doi.org/10.4312/dela.45.8.135-163>
3. Dietrich B. Alexander Supan. *Geographische Zeitschrift*. 1921. No. 27. P. 193–198.
4. Kranjec S. Supan, Aleksander Jurij (1847–1920). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. URL: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi630132/#slovenski-biografski-leksikon>

5. Kranjec S. Aleksander Supan, nemški geograf slovenskega rodu. *Geografski vestnik*. 1963. No. 35. P. 65–69.
6. Mittl K. Baedekers Reisehandbücher. Funktionen und Bewertungen eines Reise- begleiters des 19. Jahrhunderts. Erlangen, Nürnberg, : Buchwissenschaft/Universität Erlangen-Nürnberg, 2007. 149 p.
7. Supan A. Archiv für Wirtschaftsgeographie I, Nord-amerika, 1880-1885. Gotha : Justus Perthes , 1886
8. Supan A. Das kalte Wasser an den Luvküsten. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 170–171.
9. Supan A. Die arktische Windscheide und die modernen Polarprojekte. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1891, Vol. 37, P. 191–195.
10. Supan A. Die Bodenformen des Weltmeeres. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1899, Vol. 45, P. 177–188.
11. Supan A. Die jahreszeitliche Verteilung der Niederschläge in Europa, Westasien und Nordafrika. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 296–297.
12. Supan A. Die jährlichen Niederschlagsmengen auf den Meeren. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1898, Vol. 44, P. 179–182.
13. Supan A. Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmeperioden Europas. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1887, Vol. 33, P. 165–172.
14. Supan A. Die Norwegische Polarexpedition, 1893–96. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 128–132, 153–163.
15. Supan A. Die Temperaturzonen der Erde. *Dr. A. Petermann's Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1879, Vol. 25, P. 349–358.
16. Supan A. Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien. Gotha : Justus Perthes, 1906. 344 p.
17. Supan A. Die Tiefenkarte des Indischen Ozeans. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 168–170.
18. Supan A. Die Verteilung des Niederschlags auf der festen Erdoberfläche, *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt, Ergänzungsheft*, 1898, Vol. 124, 103 p.
19. Supan A. Die Vertheilung der jährlichen Wärmeschwankung auf der Erdoberfläche. *Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie*, 1880, Vol. 1, P. 141–156.
20. Supan A. Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, mit besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich in den Jahren 1451 und 1452. Wien : W. Braumüller, 1868, 118 p.
21. Supan A. Ein Jahrhundert der Afrikaforschung. Zum hundertjährigen Gedenktag der Gründung der African Association. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1888, Vol. 34, P. 161–188.
22. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig, Veit & Comp., 1884, 492 p.
23. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig, Veit & Comp., 1896, 706 p.
24. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österrerrichische Mittelschulen. Ljubljana (Laibach), 1874
25. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österrerrichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. Ljubljana (Laibach), Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1880, 296 p.
26. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen geographie. Leipzig : Veit & comp. , 1918, 140 p.
27. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie. Naturlehre des Staates. Berlin, Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co., 1922, 199 p.
28. Supan A. Österreich-Ungarn. Länderkunde von Europa / ed. by A. Kirchhoff. Wien, 1889.
29. Supan A. Schwankungen der Erdachse. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 132.
30. Supan A. Statistik der unteren Luftströmungen. Leipzig, Duncker & Humblot, 1881, 296 p.
31. Supan A. Studie über die Talbildung des östlichen Graubündens und der Tiroler Zentralalpen. *Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft*, 1877, Vol. 20, P. 293–399.
32. Supan A. Über die Aufgaben der Spezialgeographie und ihre gegenwärtige Stellung in der geographischen Literatur. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 153–157.
33. Supan A. Unbekannte Polargebiete. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 15–18.
34. Supan A. Vorschläge zur systematischen Erdbenenforschung in den einzelnen Ländern. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 112–115.
35. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig : Veit & Comp., 1884. 492 p.
36. Supan's Physiography. *The Geographical Journal*, 1903, Vol. 22, no. 6, P. 694–695.
37. Wagner H. Aleksander Supan. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*. 1920. Vol. 66, no. 7/8. P. 139–146.
38. Руденко В. П. Зупан Александр. *Энциклопедия современной Украины*. Киев, 2011. Т. 11. С. 45. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=14050.
39. Холявчук Д. Александр Зупан - профессор географии в Черновицком университете. *Кафедра физической географии*. URL: <http://terra.chnu.edu.ua/aleksandr-zupan-profesor-geografiyi-u-chnivetskomu-universyteti/>.

References

1. March 3 - 170 years since the birth of the Austrian geographer and meteorologist Alexander Supan (Alexander Supan, March 3, 1847 - July 7, 1920, Wroclaw, now Lower Silesian Voivodeship, Poland). *Municipal Library named after A. Dobriansky. Chernivtsi Library. Peter Demant's book collection*. URL: <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/bukovinskiy-intelektualnii-kalendar?year=2017&month=3>.
2. Cigale D., Ogrin D. Alexander Georg Supan – v Sloveniji spregledan geograf slovenskega rodu. *Dela*. 2017. No. 45. P. 135. URL: <https://doi.org/10.4312/dela.45.8.135-163>
3. Dietrich B. Alexander Supan. *Geographische Zeitschrift*. 1921. No. 27. P. 193–198.
4. Kranjec S. Supan, Aleksander Jurij (1847–1920). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. URL: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi630132/#slovenski-biografski-leksikon>
5. Kranjec S. Aleksander Supan, nemški geograf slovenskega rodu. *Geografski vestnik*. 1963. No. 35. P. 65–69.
6. Mittl K. Baedekers Reisehandbücher. Funktionen und Bewertungen eines Reise- begleiters des 19. Jahrhunderts. Erlangen, Nürnberg, : Buchwissenschaft/Universität Erlangen-Nürnberg, 2007. 149 p.
7. Supan A. Archiv für Wirtschaftsgeographie I, Nord-amerika, 1880-1885. Gotha : Justus Perthes , 1886
8. Supan A. Das kalte Wasser an den Luvküsten. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 170–171.
9. Supan A. Die arktische Windscheide und die modernen Polarprojekte. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1891, Vol. 37, P. 191–195.
10. Supan A. Die Bodenformen des Weltmeeres. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1899, Vol. 45, P. 177–188.

11. Supan A. Die jahreszeitliche Verteilung der Niederschläge in Europa, Westasien und Nordafrika. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 296–297.
12. Supan A. Die jährlichen Niederschlagsmengen auf den Meeren. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1898, Vol. 44, P. 179–182.
13. Supan A. Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmeperioden Europas. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1887, Vol. 33, P. 165–172.
14. Supan A. Die Norwegische Polarexpedition, 1893–96. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 128–132, 153–163.
15. Supan A. Die Temperaturzonen der Erde. *Dr. A. Petermann's Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1879, Vol. 25, P. 349–358.
16. Supan A. Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien. Gotha : Justus Perthes, 1906. 344 p.
17. Supan A. Die Tiefenkarte des Indischen Ozeans. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 168–170.
18. Supan A. Die Verteilung des Niederschlags auf der festen Erdoberfläche, *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt, Ergänzungsheft*, 1898, Vol. 124, 103 p.
19. Supan A. Die Vertheilung der jährlichen Wärmeschwankung auf der Erdoberfläche. *Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie*, 1880, Vol. 1, P. 141–156.
20. Supan A. Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II. von Cilli, mit besonderer Berücksichtigung der Stände-Revolution in Oesterreich in den Jahren 1451 und 1452. Wien : W. Braumüller, 1868, 118 p.
21. Supan A. Ein Jahrhundert der Afrikaforschung. Zum hundertjährigen Gedenktag der Gründung der African Association. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1888, Vol. 34, P. 161–188.
22. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig, Veit & Comp., 1884, 492 p.
23. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig, Veit & Comp., 1896, 706 p.
24. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österreichische Mittelschulen. Ljubljana (Laibach), 1874
25. Supan A. Lehrbuch der Geographie nach den Prinzipien der neuen Wissenschaft für Österreichische Mittelschulen und verwandte Lehranstalten sowie zum Selbstunterrichte. Ljubljana (Laibach), Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1880, 296 p.
26. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen geographie. Leipzig : Veit & comp. , 1918, 140 p.
27. Supan A. Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie. Naturlehre des Staates. Berlin, Leipzig, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Walter de Gruyter & Co., 1922, 199 p.
28. Supan A. Österreich-Ungarn. Länderkunde von Europa / ed. by A. Kirchhoff. Wien, 1889.
29. Supan A. Schwankungen der Erdachse. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1890, Vol. 36, P. 132.
30. Supan A. Statistik der unteren Luftströmungen. Leipzig, Duncker & Humblot, 1881, 296 p.
31. Supan A. Studie über die Talbildung des östlichen Graubündens und der Tiroler Zentralalpen. *Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft*, 1877, Vol. 20, P. 293–399.
32. Supan A. Über die Aufgaben der Spezialgeographie und ihre gegenwärtige Stellung in der geographischen Literatur. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1889, Vol. 35, P. 153–157.
33. Supan A. Unbekannte Polargebiete. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 15–18.
34. Supan A. Vorschläge zur systematischen Erdbebenforschung in den einzelnen Ländern. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*, 1897, Vol. 43, P. 112–115.
35. Supan A. Grundzüge der physischen Erdkunde. Leipzig : Veit & Comp., 1884. 492 p.
36. Supan's Physiography. *The Geographical Journal*, 1903, Vol. 22, no. 6, P. 694–695.
37. Wagner H. Aleksander Supan. *Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt*. 1920. Vol. 66, no. 7/8. P. 139–146.
38. Rudenko V. P. Supan Alexander. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv, 2011. T. 11. S. 45. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=14050.
39. Kholyavchuk D. Alexander Supan is a professor of geography at Chernivtsi University. *Department of Physical Geography*. URL: <http://terra.chnu.edu.ua/aleksandr-zupan-profesor-geografiyi-u-chernivczkomu-universyteti/>.

Надійшла до редколегії 25.04.2021

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

1. *Андрійчук Тамара В'ячеславівна* – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна, e-mail: andriychuk2012@ukr.net.
2. *Безносок Олена Іванівна* – старший науковий співробітник Всеукраїнського центру вишивки та килимарства, викладач Національного університету фізичного виховання і спорту України, аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>.
3. *Білоус Вікторія Анатоліївна* – аспірантка, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: geobilous@gmail.com.
4. *Власенко Руслана Петрівна* – кандидат біологічних наук, доцент, старший викладач кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна.
5. *Глибовець Вікторія Леонідівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>.
6. *Гусейнова Байимханым* – дисертант, Национальная академия наук Азербайджана, институт географии, Баку, Азербайджан, e-mail: nauka1987@bk.ru.
7. *Демчук Наталія Станіславівна* – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна.
8. *Кіптенко Вікторія Костянтинівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: viktoriiia_kiptenko@knu.ua.
9. *Кісіль Роман Володимирович* – аспірант кафедри географії України та регіоналістики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua.
10. *Костащук Іван Іванович* – доктор географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України та регіоналістики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net.
11. *Костюк Віталій Степанович* – кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна.
12. *Кочеткова Ірина Валентинівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
13. *Любіцева Ольга Олександрівна* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: loa13@ukr.net.
14. *Луцик Марія Василівна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна, e-mail: murmarja@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>.
15. *Мотузенко Олена Олександрівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org.
16. *Пронько Галина Володимирівна* – студентка кафедри туризму, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.
17. *Руденко Валерій Петрович* – доктор географічних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: rudenko_valery@ukr.net.
18. *Хвесик Юлія Михайлівна* – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-5473>.
19. *Хом'як Іван Владиславович* – кандидат біологічних наук, доцент, старший викладач кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, Україна.

1. *Андрейчук Тамара Вячеславовна* – кандидат биологических наук, старший преподаватель кафедры экологии и географии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, г. Житомир, Украина, e-mail: andriychuk2012@ukr.net.
2. *Безносюк Елена Ивановна* – старший научный сотрудник Всеукраинского центра вышивки и ковроделия, преподаватель Национального университета физического воспитания и спорта Украины, аспирантка кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>.
3. *Белоус Виктория Анатольевна* – аспирантка, Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича, г. Черновцы, Украина, e-mail: geobilous@gmail.com.
4. *Власенко Руслана Петровна* – кандидат биологических наук, доцент, старший преподаватель кафедры экологии и географии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, г. Житомир, Украина.
5. *Глибовець Виктория Леонидовна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры экономической и социальной географии, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>.
6. *Гусейнова Байимханым* – диссертант, Национальная академия наук Азербайджана, Институт географии, Баку, Азербайджан, e-mail: nauka1987@bk.ru.
7. *Демчук Наталия Станиславовна* – кандидат биологических наук, старший преподаватель кафедры экологии и географии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, г. Житомир, Украина.
8. *Киптенко Виктория Константиновна*, кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: viktorina_kiptenko@knu.ua
9. *Кисиль Роман Владимирович* – аспирант кафедры географии Украины и регионалистики, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г. Черновцы, Украина, e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua.
10. *Костащук Иван Иванович* – доктор географических наук, доцент, доцент кафедры географии Украины и регионалистики, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г. Черновцы, Украина, e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net.
11. *Костюк Виталий Степанович* – кандидат биологических наук, старший преподаватель кафедры экологии и географии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франка, г. Житомир, Украина.
12. *Кочеткова Ирина Валентиновна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии Украины, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
13. *Любичева Ольга Александровна* – доктор географических наук, профессор, заведующая кафедрой страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: loa13@ukr.net.
14. *Луцик Мария Васильевна* – кандидат географических наук, ассистент, ассистент кафедры туризма, Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина, e-mail: murmarja@gmail.com, [https // orcid.org / 0000-0001-5411-348X](https://orcid.org/0000-0001-5411-348X).
15. *Мотузенко Елена Александровна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии Украины, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org.
16. *Пронько Галина Владимировна* – студентка кафедры туризма, Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина.
17. *Руденко Валерий Петрович* – доктор географических наук, профессор, Черновицкий национальный университет им. Ю. Федьковича, г. Черновцы, Украина, e-mail: rudenko_valery@ukr.net.
18. *Хвесик Юлия Михайловна* – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономической и социальной географии, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-547>.
19. *Хомяк Иван Владиславович* – кандидат биологических наук, доцент, старший преподаватель кафедры экологии и географии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, г. Житомир, Украина.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Andriichuk Tamara Viacheslavivna* – PhD, Senior Lecturer of Ecology And Geography Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine, e-mail: andriychuk2012@ukr.net.
2. *Beznosiuk Olena* – Senior Researcher of The All-Ukrainian Center of Embroidery and Carpet Weaving, Reshetylivka, Poltava region, Ukraine, Lecturer at the National University of Physical education and sport of Ukraine, postgraduate of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: beznosiukoi.kvb@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0563-4507>.
3. *Bilous Viktoriia Anatoliivna* – PhD Student, Chernivtsi National University Yu. Fedkovich, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: geobilous@gmail.com.
4. *Vlasenko Ruslana Petrivna* – PhD, Associate Professor, senior lecturer of ecology and geography department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine.
5. *Glybovets Victoria Leonidivna* – PhD (geography), Associate Professor, Assistant Professor of Economic and Social Geography Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: victoriasatiya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7653-7419>.
6. *Huseynova Bayimkhanim* – PhD Student, Institute of Geography Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan, e-mail: nauka1987@bk.ru.
7. *Demchuk Nataliia Stanislavivna* – PhD, Senior Lecturer Of Ecology And Geography Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine.
8. *Kiptenko Viktoriia Kostyantynivna* – PhD, Associate Professor, Assistant Professor of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: viktoriia_kiptenko@knu.ua.
9. *Kisil Roman Volodymyrovych* – Postgraduate of Geography of Ukraine and Regional Studies Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua.
10. *Kostaschuk Ivan Ivanovych* – Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Geography of Ukraine and Regional Studies Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: ivan_kostaschuk@ukr.net
11. *Kostiuk Vitalii Stepanovych* – PhD, Senior Lecturer Of Ecology And Geography Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine.
12. *Kochetkova Iryna Valentynivna* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Geography of Ukraine Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: kiv_univ@ukr.net.
13. *Liubitseva Olha Olexandrivna* – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: loa13@ukr.net.
14. *Lushchuk Mariya Vasylivna* – Candidate of Geographical Sciences, Assistant of Tourism Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, e-mail: murmarja@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>
15. *Motuzenko Olena Oleksandrivna* – PhD, Associate Professor, Assistant Professor of Geography of Ukraine Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, city of Kyiv, Ukraine, e-mail: o.motuzenko@mbfnabat.org.
16. *Pronko Halyna Volodymyrivna* – Student of Tourism Department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.
17. *Rudenko Valerii Petrovych* – Doctor of sciences (geography), professor, Chernivtsi National University Yu. Fedkovich, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: rudenko_valery@ukr.net.
18. *Khvesyk Yuliia Mykhailivna* – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of Economic and Social Geography Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: invest2606@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9226-547>.
19. *Khomiak Ivan Vladyslavovych* – PhD, Associate Professor, Senior Lecturer of Ecology And Geography Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine.

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ	
Кіптенко В.К., Мотузенко О.О. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРЕХОДОМ ДО СТАЛОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	3
Безносюк О.І. НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ЯКОСТІ СУЧАСНОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ НА ПРИКЛАДІ ІСПАНІЇ	13
Глибовець В.Л., Хвесик Ю.М. АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД З 2012 ПО 2017 РІК	21
Луцик М.В., Пронько Г.В. ГЕОГРАФІЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	29
Костащук І.І., Кісіль Р.В. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ МУЗЕЇВ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	42
Андрійчук Т.В., Хом'як І. В., Демчук Н.С., Власенко Р. П., Костюк В.С. ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННІ ДЖЕРЕЛА СЛОВЕЧАНСЬКО-ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ»	53
II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА	
Любичева О.О., Кочеткова І.В. ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ: УКРАЇНА В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНИХ ТРЕНДІВ	61
Гусейнова Б.А. НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕВЕРНЫХ РЕГИОНОВ АЗЕРБАЙДЖАНА (НА ПРИМЕРЕ ШАКИ-ЗАГАТАЛЬСКОГО ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РЕГИОНА)	70
Руденко В.П., Білоус В.А. ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ЗУПАН (1847-1920): ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ В ГЕОГРАФІЇ	78
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	87

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ	
Киптенко В.К., Мотузенко Е.А. НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРЕХОДОМ К УСТОЙЧИВОМУ ТУРИЗМУ В УКРАИНЕ	3
Безносюк О.И. НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЯ В КАЧЕСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО РЕСУРСА НА ПРИМЕРЕ ИСПАНИИ	13
Глибовец В.Л., Хвесик Ю.М. АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПОТОКОВ УКРАИНЫ ЗА ПЕРИОД С 2012 ПО 2017 ГОД	21
Луцик М.В., Пронько Г.В. ГЕОГРАФИЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ	29
Костащук И.И., Кисиль Р.В. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ МУЗЕЕВ КАК ОБЪЕКТОВ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ	42
Андрейчук Т.В., Хомяк И. В., Демчук Н.С., Власенко Р.П., Костюк В.С. ЭКОЛОГО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЙ МАРШРУТ «СВЯЩЕННЫЕ РОДНИКИ СЛОВЕЧАНСКО-ОВРУЧСКОГО КРЯЖА	53
II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ	
Любичева О.А., Кочеткова И.В. ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ МИГРАЦИЯ: УКРАИНА В СИСТЕМЕ ОБЩИХ ТРЕНДОВ	61
Гусейнова Б. НАЦИОНАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕВЕРНЫХ РЕГИОНОВ АЗЕРБАЙДЖАНА (НА ПРИМЕРЕ ШАКИ-ЗАГАТАЛЬСКОГО ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РЕГИОНА)	70
Руденко В.П., Белоус В.А. ПРОФЕССОР АЛЕКСАНДР ЗУПАН (1847-1920): ЖИЗНЬ И РАБОТА В ГЕОГРАФИИ	78
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	87

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES	
Kiptenko V.K., Motuzenko O.O. SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASIS OF MANAGING TRANSITION TO SUSTAINABLE TOURISM IN UKRAINE	3
Beznoziuk O.I. INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AS A MODERN TOURIST RESOURCE ON THE EXAMPLE OF SPAIN	13
Glybovets V.L., Khvesyk Y.M. THE ANALYSIS OF INTERNATIONAL TOURIST STREAMS OF UKRAINE FOR THE PERIOD FROM 2012 TO 2017	21
Lushchik M.V., Pronko H.V. GEOGRAPHY OF DARK TOURISM IN UKRAINE	29
Kostaschuk I.I., Kisil R.V. TERRITORIAL ORGANIZATION OF MUSEUMS AS OBJECTS OF ETHNOCULTURAL POTENTIAL OF CHERNIVTSI OBLAST	42
Andriichuk T.V., Khomiak I.V., Demchuk N.S., Vlasenko R.P., Kostiuk V.S. ECOLOGICAL AND EDUCATIONAL ROUTE OF THE SACRED SPRINGS OF THE SLOVECHANSKO-OVRUCHSKY RIDGE	53
II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES	
Liubitseva O., Kochetkova I. EDUCATIONAL MIGRATION: UKRAINE IN THE SYSTEM OF GENERAL TRENDS	61
Huseynova B. NATIONAL-ETHNIC CHARACTERISTICS OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE NORTHERN REGIONS OF AZERBAIJAN (ON THE EXAMPLE OF SHAKI-ZAGATALA ECONOMIC- GEOGRAPHICAL REGION)	70
Rudenko V.P., Bilous V.A. PROFESSOR ALEXANDER ZUPAN (1847-1920): LIFE AND WORK IN GEOGRAPHY	78
INFORMATION ABOUT AUTHORS	87